ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СМУЛКА ОКСАНА ІГОРІВНА

УДК 330.341.1:631.11

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 051 «Економіка»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.І. Смулка

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Черевко Георгій Владиславович

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Смулка О. І. Забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка». – Львівський національний аграрний університет. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2020.

У дисертації опрацьовані теоретико-методичні основи дослідження інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. З'ясовано сутність інновацій та інноваційного розвитку підприємств. Інновацію для підприємства розглядали як є технологію, продукт або послугу, організаційне рішення, виробництво чи застосування яких раніше на цьому підприємстві не здійснювалося та впровадження яких забезпечило істотне підвищення ефективності функціонування суб'єкта господарювання, вирішення актуальних для нього проблем. Різноманітність інновацій, що можуть бути впроваджені в сільському господарстві, обумовлює доцільність їх класифікації. Сформульовані пропозиції щодо виділення видів інновацій, впроваджуваних на сільськогосподарських підприємствах, у результаті їх класифікації за: галуззю на підприємстві, матеріальною складовою, організаційним рівнем економічної системи, для якої є новизною, видом діяльності підприємства, переважаючим ефектом від впровадження, завданням, що вирішується на рівні підприємства.

Інноваційний розвиток підприємства розглядали як процес прогресивних змін у його стані, що відображається в зростанні ефективності функціонування, набутті конкурентних переваг, зміцненні ринкових позицій тощо, досягнутих завдяки впровадженню цим підприємством інновацій. Вказано, що для забезпечення змін у стані підприємства, які підпадають під визначення інноваційного розвитку, інноваційна діяльність повинна відзначатися: постійним характером, оперативністю, цілеспрямованістю, комплексним характером, науковістю, на-

явністю стимулів до участі в інноваційному процесі в усіх задіяних у ньому суб'єктів.

Показано, що інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств перебуває під впливом багатьох чинників. Сформульовані пропозиції щодо їх класифікації за організаційним рівнем формування – на чинники світового (мега-) рівня, в яких відображаються процеси глобалізації, макрорівня (країни), мезорівня (галузі, регіону) та мікрорівня (суб'єкта господарювання). Встановлено, що вплив окремих чинників на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств має як позитивний, так і негативний характер. Зазначено, що баланс між впливом позитивних і негативних чинників відображає динаміка основних показників функціонування сільськогосподарських підприємств.

Здійснений аналіз сучасного стану та тенденцій інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств Львівської області. Виявлено, що упродовж останніх років ці підприємства помітно збільшили обсяги виробництва продукції. Відбулося це завдяки зростанню урожайності культур і продуктивності тварин, диверсифікації напрямів і способів реалізації продукції, змін в організації діяльності підприємств. Дійшли висновку, що такі тенденції є результатом інноваційного розвитку системи аграрного виробництва, ефективність якої відображає й висока частка прибуткових сільськогосподарських підприємств.

Встановлено, що інноваційний розвиток більшою мірою характерний для рослинницьких галузей. Можливості великих за розмірами підприємств щодо впровадження інновацій значно вищі, ніж відносно менших суб'єктів господарювання. Прикладами продуктових інновацій у сільськогосподарських підприємствах Львівської області є розширення вирощування окремих технічних культур з застосуванням прогресивних технологій, реалізація низки проєктів з виробництва органічної продукції.

Зазначено, що використання офіційних матеріалів Державної служби статистики України не дає змоги достатньо глибоко аналізувати інноваційні процеси, що відбуваються в сільському господарстві. Зважаючи на це, в рамках дисертаційного дослідження проведено обстеження інноваційної діяльності сіль-

ськогосподарських підприємств Львівської області, яким було охоплено 169 суб'єктів господарювання. Отримані дані свідчать про відносно високий рівень інноваційної активності цих підприємств: 51,5% обстежених суб'єктів зазначили, що здійснювали упродовж 2016-2018 років діяльність, яка підпадає під визначення інноваційної. З'ясовано, що найчастіше агровиробники впроваджували процесові інновації, пов'язані з удосконаленням технологій виробництва і зберігання продукції. Доволі висока частка підприємств, які здійснювали продуктові інновації, сформувалася завдяки започаткуванню виробництва нових для суб'єктів господарювання видів продукції рослинництва. Встановлено, що нерідко підприємства одночасно впроваджували кілька видів інновацій. Однак чимало підприємств недооцінюють впровадження організаційних і маркетингових інновацій.

За результатами обстеження узагальнена інформація про оцінку сільськогосподарськими підприємствами негативного впливу окремих чинників на їх інноваційну діяльність. Найбільш актуальною проблемою респонденти вважають нестачу власних коштів для фінансування відповідної діяльності. Натомість проблеми, пов'язані з браком інформації, нестачею кваліфікованих працівників, невизначеністю ринкового попиту на інноваційні продукти, загалом не оцінюються агровиробниками як значні. Встановлено, що близько 80% сільськогосподарських підприємств зазначили, що не відчували суттєвого впливу нормативно-правової бази на їх інноваційну діяльність. Відсутність у цьому плані стимулюючого впливу формальних інституцій розглядали як негативну обставину.

Сформульовані пропозиції щодо удосконалення засад економічного забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Зазначено, що впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах слід розглядати як реалізацію інноваційно-інвестиційного проєкту. Показана можливість застосування при обґрунтуванні таких проєктів маржинального аналізу. З його допомогою встановлюють перспективи досягнення при впровадженні продуктових і процесових інновацій показників технологічної ефективності ви-

робництва сільськогосподарської продукції, необхідних для досягнення бажаного рівня економічної ефективності. Обґрунтована необхідність врахування на стадії експертизи інноваційного проєкту можливих позитивних і негативних побічних ефектів від його реалізації.

Оскільки обґрунтування інноваційно-інвестиційного проєкту передбачає оцінку ризиків його реалізації, застосовано метод експертних оцінок для встановлення рівня окремих видів ризиків при впровадженні інновацій у сільськогосподарських підприємствах. З'ясовано, що більшість опитаних експертів вважають аграрний бізнес ризикованішим порівняно з іншими основними видами підприємницької діяльності. Як доволі низькі оцінюються ризики, пов'язані з впровадженням процесових інновацій, з відсутністю у працівників підприємства необхідних компетенцій. Натомість значно вищими є ризики впровадження продуктових інновацій та пов'язані з непередбачуваним впливом погодних чинників. Показано, що рівні окремих ризиків доцільно враховувати через диференціацію ставки дисконтування грошових потоків, на основі опрацювання яких прогнозують економічну ефективність інноваційного проєкту.

Висвітлено питання формування й використання у сільськогосподарських підприємствах та на вищих організаційних рівнях інноваційного потенціалу. Зазначено, що елементами інноваційного потенціалу підприємства, які відображають окремі його функції та види задіяних ресурсів, є наступні складові: кадрова, матеріальна, фінансова, організаційно-управлінська, інформаційна, маркетингова. Показано, що ці складові інноваційного потенціалу підприємства є частинами відповідних складових загального його потенціалу. Вони включають ті ресурси й умови їх використання, що можуть бути задіяні в інноваційній діяльності суб'єкта господарювання. Сформульовано пропозиції щодо критеріїв та конкретних показників оцінки окремих складових інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства у рамках розробки інноваційно-інвестиційного проєкту.

Розглянуто комплекс заходів, спрямованих на формування інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва на різних організаційних рівнях. На

мікрорівні (підприємства) їх змістом є формування потенціалу для реалізації інноваційного проєкту. На мезорівні (території, регіону) відповідна діяльність має бути спрямована на: координацію діяльності наукових установ, їх співпраці з аграрним бізнесом; розвиток системи аграрного дорадництва; формування інноваційних аграрних кластерів; реалізацію регіональних програм підтримки інноваційного розвитку. На макрорівні (національному) виконуються завдання, пов'язані з фінансуванням аграрної освіти і науки, моніторингом інноваційних процесів у сільському господарстві, підтримкою агровиробників за пріоритетними напрямками їх діяльності, реалізацією цільових програм інноваційного розвитку системи аграрного виробництва. Показано, що відповідні заходи слід планувати й реалізовувати в рамках єдиного механізму формування і використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва.

Зазначено, що ефективність інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств залежить від рівня розвитку інфраструктури, що забезпечує інноваційну діяльність агровиробників. З урахуванням виконуваних функцій виділено наступні складові цієї інфраструктури – фінансову, інформаційну, організаційно-координаційну та контролюючу, посередницьку.

Сформульовані пропозиції щодо розвитку діяльності дорадчих служб в Україні. Вони стосуються налагодження комунікаційних зв'язків між дорадчими службами й агровиробниками. Показано доцільність розвитку таких форм комунікації дорадчих служб із стейкхолдерами, як дистанційне спілкування, тематичні зустрічі з групами сільгоспвиробників, системні контакти з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування та структурами, що обслуговують сільгоспвиробників. Зазначено, що кошти з державних і недержавних програм і грантових проєктів можуть покривати певну частину видатків, пов'язаних з діяльністю дорадчих служб, здешевлювати їх послуги, однак їх не слід розглядати як єдине чи домінуюче джерело фінансування.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, інновації, інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, інноваційний проєкт, інноваційна інфраструктура, дорадництво, обстеження підприємств.

ANNOTATION

Smulka O.I. Providing innovative development of agricultural enterprises. – Qualifying paper as a manuscript.

The dissertation for a degree of Philosophy Doctor in field of study 05 «Social and behavioral studies» by program subject area 051 «Economics». – Lviv National Agrarian University. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2020.

Theoretical and methodical bases of research of innovative development of agricultural enterprises are developed in the dissertation. The essence of innovations and innovative development of enterprises is clarified. Innovation for an enterprise was considered as a technology, product or service, organizational solution, production or application of which was not previously carried out at this enterprise and the implementation of which provided a significant increase in the efficiency of the entity, solving problems relevant to it. The variety of innovations that can be implemented in agriculture determines the feasibility of their classification. Proposals for the selection of types of innovations implemented in agricultural enterprises, as a result of their classification by: industry at the enterprise, material component, organizational level of the economic system for which it is a novelty, the type of enterprise activity, the predominant effect of implementation, the task to be solved at the level of enterprise.

The innovative development of the enterprise was considered as a process of progressive changes in its state, which is reflected in the growth of efficiency, gaining competitive advantages, strengthening market positions, etc., achieved through the introduction of innovations by this enterprise. It is stated that to ensure changes in the state of the enterprise, which fall under the definition of innovative development, innovation should be marked by: constant nature, efficiency, purposefulness, comprehensive nature, scientific, incentives to participate in the innovation process in all entities involved.

It is shown that the innovative activity of agricultural enterprises is influenced by many factors. Proposals for their classification according to the organizational level of formation - on the factors of the world (mega-) level, which reflect the processes of globalization, macro-level (country), meso-level (industry, region) and micro-level (business entity). It is established that the influence of certain factors on the innovative activity of agricultural enterprises is both positive and negative. It is noted that the balance between the influence of positive and negative factors reflects the dynamics of the main indicators of the functioning of agricultural enterprises.

The analysis of the current state and trends of innovative development of agricultural enterprises of Lviv region is carried out. It was found that in recent years, these companies have significantly increased production. This happened due to the growth of crop yields and animal productivity, diversification of areas and methods of sales, changes in the organization of enterprises. It was concluded that such trends are the result of innovative development of the agricultural production system, the efficiency of which is reflected in the high share of profitable agricultural enterprises.

It is established that innovative development is more typical for crop industries. The capacity of large enterprises to innovate is much higher than that of relatively smaller businesses. Examples of product innovations in agricultural enterprises of Lviv region are the expansion of the cultivation of certain industrial crops with the use of advanced technologies, the implementation of a number of projects for the production of organic products.

It is noted that the use of official materials of the State Statistics Service of Ukraine does not allow a deep enough analysis of innovation processes occurring in agriculture. In view of this, within the framework of the dissertation research a survey of innovative activity of agricultural enterprises of Lviv region was conducted, which covered 169 business entities. The obtained data indicate a relatively high level of innovation activity of these enterprises: 51.5% of the surveyed entities indicated that they carried out activities that fall under the definition of innovation during 2016-2018. It was found that most often agricultural producers introduced process innovations related to the improvement of production and storage technologies. The rather

high share of enterprises that carried out product innovations was formed due to the start of production of new types of crop products for business entities. It is established that often companies simultaneously introduced several types of innovations. However, many companies underestimate the implementation of organizational and marketing innovations.

According to the results of the survey, information on the assessment of agricultural enterprises of the negative impact of certain factors on their innovation activities is generalized. Respondents consider the lack of own funds to finance the relevant activities to be the most pressing problem. On the other hand, problems related to lack of information, lack of skilled workers, uncertainty of market demand for innovative products are generally not assessed by farmers as significant. It was found that about 80% of agricultural enterprises stated that they did not feel the significant impact of the regulatory framework on their innovation activities. The lack of stimulating influence of formal institutions in this regard was considered a negative circumstance.

Proposals for improving the principles of economic support for innovative development of agricultural enterprises have been formulated. It is noted that the introduction of innovations in agricultural enterprises should be considered as the implementation of innovation and investment project. The possibility of using marginal analysis in substantiation of such projects is shown. With its help the prospects of achievement in the introduction of product and process innovations of indicators of technological efficiency of agricultural production, necessary to achieve the desired level of economic efficiency are set. The necessity to take into account at the stage of examination of the innovative project possible positive and negative side effects from its implementation is substantiated.

Since the substantiation of the innovation and investment project involves the assessment of risks of its implementation, the method of expert assessments was used to establish the level of certain types of risks in the implementation of innovations in agricultural enterprises. It was found that most of the interviewed experts consider agrarian business to be more risky compared to other major types of entrepreneurial

activity. The risks associated with the implementation of process innovations are assessed as quite low, with the lack of the necessary competencies of the company's employees. Instead, the risks of introducing product innovations are much higher and are associated with the unpredictable effects of weather factors. It is shown that the levels of individual risks should be taken into account through the differentiation of the discount rate of cash flows, based on the processing of which predict the economic efficiency of the innovation project.

The issues of formation and use of innovative potential in agricultural enterprises and at higher organizational levels are covered. It is noted that the elements of the innovative potential of the enterprise, which reflect some of its functions and types of resources involved, are the following components: personnel, material, financial, organizational and managerial, information, marketing. It is shown that these components of the innovative potential of the enterprise are part of the corresponding components of its overall potential. They include those resources and conditions of their use that can be used in the innovative activities of the entity. Proposals have been formulated on the criteria and specific indicators for assessing individual components of the innovation potential of an agricultural enterprise in the framework of the development of an innovation and investment project.

A set of measures aimed at forming the innovative potential of the agricultural production system at different organizational levels is considered. At the microlevel (enterprises), their content is the formation of potential for the implementation of an innovative project. At the mesolevel (territory, region) the relevant activities should be aimed at: coordination of scientific institutions, their cooperation with the agrarian business; development of the agrarian advisory system; formation of innovative agricultural clusters; implementation of regional programs to support innovative development. At the macro (national) level, tasks related to the financing of agricultural education and science, monitoring of innovation processes in agriculture, support of agricultural producers in the priority areas of their activities, the implementation of targeted programs of innovative development of agricultural production are performed. It is shown that the relevant measures should be planned and implemented

within a single mechanism for the formation and use of innovative potential of the agricultural production system.

It is noted that the effectiveness of innovative development of agricultural enterprises depends on the level of infrastructure development, which provides innovative activities of agricultural producers. Taking into account the functions performed, the following components of this infrastructure are identified - financial, informational, organizational-coordinating and controlling, intermediary.

Proposals for the development of advisory services in Ukraine have been formulated. They are related to the establishment of communication links between advisory services and agricultural producers. The expediency of developing such forms of communication of advisory services with stakeholders as remote communication, thematic meetings with groups of agricultural producers, systematic contacts with executive bodies and local self-government bodies and structures serving agricultural producers is shown. It is noted that funds from governmental and non-governmental programs and grant projects may cover a certain part of the costs associated with the activities of advisory services, reduce the cost of their services, but they should not be considered the only or dominant source of funding.

Key words: agricultural enterprises, innovations, innovative development, innovative potential, innovative project, innovative infrastructure, advisory, survey of enterprises.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України

1. Смулка О. І. Відображення інноваційних процесів у витратах сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 17. С. 71-76.
2. Смулка О. Класифікація чинників впливу на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11, № 3-4. С. 111-118.

3. Смулка О. І. Участь дорадчих служб у забезпеченні інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3-4. С. 28-32.
4. Смулка О. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств Львівської області: результати обстеження. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК.* 2019. №26. С. 48-55.
5. Смулка О. Формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Аграрна економіка*. 2020. Т. 13, № 1-2. С. 45-54.

Стаття в зарубіжному науковому періодичному виданні

6. Cherevko H., Smulka O. Peculiarities and results of innovative activity of agricultural enterprises in Ukraine. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia.* 2019. №18(4). P. 15-22 (автором опрацьована інформація про інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств).

Публікації в матеріалах наукових конференцій

7. Смулка О. І. Політичні заходи для активізації інноваційної діяльності у сільськогосподарських підприємствах. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств:* матеріали VI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (15-19 травня 2017 р). Проблематика 2017 р.: Сільськогосподарські підприємства України в умовах євроінтеграційних процесів. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 179-181.
8. Смулка О. І. Державне управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ:* збірник тез доповідей ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 квітня 2018 р.). Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2018. С. 109-111.
9. Смулка О. І. Інноваційний потенціал сільськогосподарських підприємств як основа розвитку сільських територій. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет політики децентралізації:* матеріали міжнар. наук.-практ.-конф. (4 грудня 2018 р., Житомир). Житомир: ЖНАЕУ. 2018. С. 491-493.
10. Смулка О. І. Банківське кредитування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Фінансування, інвестування та кредитування в*

Україні: проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 20 травня 2018р. Частина 1. ДДАЕУ, 2018. С. 363-365.

11. Смулка О. Оцінка ризиків реалізації інноваційних проектів сільськогосподарськими підприємствами. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій*: матеріали XX Міжнародного науково-практичного форуму, 17–19 вересня 2019 р. Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 83-86.
12. Смулка О. І. Соціальне підприємництво як вид соціальних інновацій. *Дискусії з актуальних питань соціального підприємництва : Матеріали 64-го Саміту соціального підприємництва*, 24 травня 2019 року. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 91-95.
13. Смулка О. І. Проблеми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти:* матеріали І Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 19-21 березня 2019 р. Ч. 2. Львів: ЛНАУ, 2019. С. 158-160.
14. Смулка О. І. Облік відрахувань у фонд інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Імплементація інновацій обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу:* ІІ Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 18 квітня 2019 р. / редкол. : О. І. Черевко [та ін.] ; Харківський держ. ун-т харч. та торг. Харків : ХДУХТ, 2019. С. 94-95.

ЗМІСТ

ВСТУП ……. 15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ …… 23
1.1. Сутність інновацій та інноваційного розвитку підприємств …… 23
1.2. Інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств та його регулювання …… 41
1.3. Інноваційний потенціал сільськогосподарського підприємства та методика його дослідження …… 62
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ …… 76
2.1. Оцінка тенденцій інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств Львівської області …… 76
2.2. Умови розвитку інноваційних процесів в аграрному секторі області …… 99
2.3. Особливості інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств …… 116
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСАД ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ …… 138
3.1. Обґрунтування та ресурсне забезпечення реалізації інноваційних проєктів сільськогосподарськими підприємствами …… 138
3.2. Формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств …… 157
3.3. Інфраструктурне забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств …… 175
ВИСНОВКИ …….. 194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ..…….. 199
ДОДАТКИ …… 223

ВСТУП

Інноваційна діяльність визначає принципи формування економічних моделей в розвинених країнах світу та інструменти, що застосовуються для їх реалізації. Досвід цих країн засвідчує, що інноваційний розвиток виступає рушійною силою нарощування їхнього економічного потенціалу, зростання рівня життя населення. Водночас реальні результати інноваційного розвитку на макро- та мезорівнях залежать насамперед від зусиль окремих суб'єктів підприємницької діяльності, від їх бажання і здатності до впровадження інновацій. Успішне функціонування підприємств в умовах жорсткої конкуренції та агресивного ринкового середовища вимагає від них системних зусиль з модернізації виробництва і реалізації продукції на інноваційних засадах.

Інноваційна діяльність є основним засобом зміцнення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Для досягнення прийнятного рівня ефективності їм необхідно постійно удосконалювати виробничі технології з метою забезпечення високої якості продукції та оптимізації витрат. Джерелом додаткових доходів є розширення асортименту продукції та нові рішення щодо способів її реалізації.

На інноваційний шлях розвитку орієнтуються чимало сільськогосподарських підприємств України. Завдяки їх інноваційній активності відбулися помітні зміни в системі аграрного виробництва країни. Водночас масштаби впровадження окремих видів інновацій сільськогосподарськими підприємствами є нерівномірними, що призводить до незбалансованості в розвитку аграрного сектора економіки країни. Виникають питання щодо відповідності окремих нововведень принципам сталого розвитку.

Питанням інновацій та інноваційної діяльності присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних економістів, серед яких – І. Балабанов, К. Бояринова, В. Василенко, П. Друкер, С. Ілляшенко, Д. Кокурін, О. Кузьмін, П. Лемерль, Г. Менш, П. Микитюк, М. Портер, Н. Радіонова, Б. Санто, Т. Смовженко, Б. Твісс, П. Харів, Л. Федулова, Й. Шумпетер та ін. Інноваційна діяльність сіль-

ськогосподарських підприємств є предметом наукових досліджень І. Баланюка, О. Гончаренко, Н. Кириченко, О. Краснoруцького, В. Лаврука, Ю. Лупенка, О. Николюк, Н. Сіренко, А. Стельмащука, Т. Суса, Н. Танклевської, Г. Черевка, Д. Шеленко, О. Шпикуляка, О. Шубравської, В. Якубів, З. Янченко та інших учених.

Науковці сформулювали концептуальні положення щодо сутності інновацій та підходів до організації інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, опрацювали засади інноваційного розвитку системи аграрного виробництва України. Відзначаючи цінність їх напрацювань, слід зазначити, що окремі важливі аспекти забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств потребують подальших досліджень з урахуванням процесів, що відбуваються в системі аграрного виробництва країни. Це зокрема стосується вирішення проблем ресурсного та інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності агровиробників, обґрунтування заходів з формування та розвитку їхнього інноваційного потенціалу тощо. Зазначене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, визначило його мету й завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідних робіт економічного факультету Львівського національного аграрного університету, є складовою теми наукових досліджень на 2016–2020 рр. «Організаційно-економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та села» (номер державної реєстрації 0116U003176). У рамках зазначеної теми досліджено теоретико-методичні та практичні аспекти підвищення ефективності інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств і забезпечення їх інноваційного розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення науково-теоретичних засад, обґрунтування методичних і практичних положень щодо забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Для досягнення поставленої мети окреслено такі завдання:

– з'ясувати сутність інновацій та інноваційного розвитку підприємств;

– охарактеризувати види інновацій, що можуть застосовуватися сільськогосподарськими підприємствами та окреслити основні чинники, які впливають на їхню інноваційну діяльність;

– розкрити суть інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств та висвітлити питання методики його дослідження;

– встановити тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств, які відображають результати їхньої інноваційної діяльності;

– охарактеризувати за результатами обстеження сільськогосподарських підприємств особливості їхньої інноваційної діяльності;

– сформулювати пропозиції щодо обґрунтування інноваційних проєктів сільськогосподарських підприємств;

– визначити засади формування й використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва на різних організаційних рівнях;

– обґрунтувати заходи, спрямовані на розвиток інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Об'єктом дослідження є процес інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств та підвищення ефективності їхньої інноваційної діяльності.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, концептуальні положення, викладені у працях вітчизняних і зарубіжних учених з питань впровадження інновацій та забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Для виконання поставлених у дисертаційній роботі завдань задіяні такі методи економічних досліджень: абстрактно-логічний – для формування теоретичних уявлень про сутність інновацій, інноваційного розвитку, інноваційного потенціалу підприємств, формування висновків; аналізу і синтезу – для визначення особливостей поширення окремих видів інновацій у діяльності сільськогосподарських підприємств; абстрагування та конкретизації – для виявлення

основних чинників, які впливають на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств; системний підхід – для розробки пропозицій з формування інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва на різних організаційних рівнях, які конкретизовані на прикладі системи заходів з підтримки поширення в сільському господарстві України технологій точного землеробства; порівняння – для встановлення особливостей інноваційних процесів у окремих галузях сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах, встановлення відхилень у показниках технологічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств; економіко-статистичні – для встановлення структурно-динамічних змін у діяльності сільськогосподарських підприємств, що відображають результати їхнього інноваційного розвитку; обстеження сільськогосподарських підприємств – для встановлення особливостей їхньої інноваційної діяльності; експертних оцінок – для встановлення рівня окремих видів ризиків при впровадженні інновацій у сільськогосподарських підприємствах; SWOT-аналіз – для узагальнення інформації про умови та результати інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств та ін.

Інформаційною базою досліджень стали нормативно-правові акти України, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Головного управління статистики у Львівській області, результати обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області, наукова література, особисті спостереження автора дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в такому:

удосконалено:

- сутнісні положення щодо змісту інновацій, які впроваджуються в сільськогосподарських підприємствах, запропонувавши виділення видів інновацій, впроваджуваних у цих підприємствах, на основі їх класифікації за: галуззю на підприємстві; матеріальною складовою; організаційним рівнем економічної системи, для якої є новизною; видом діяльності підприємства; переважаючим ефектом від впровадження; завданням, що вирішується на рівні підприємства;

- методичний підхід до класифікації чинників впливу на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств, у якому, на відміну від існуючих, виділено й деталізовано чинники за організаційним рівнем їх формування (мега-, макро-, мезо- та мікрорівнем) з окресленням зв'язків між окремими їх групами, що дало змогу обґрунтувати комплекс заходів з розвитку інноваційної діяльності в системі аграрного виробництва на різних рівнях;

- методичні засади дослідження умов здійснення і результатів інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, які, ґрунтуючись на результатах обстеження суб'єктів господарювання, дали змогу встановити рівень їх інноваційної активності, поширення в галузі окремих видів інновацій, ставлення агровиробників до планування інноваційної діяльності, а також ідентифікувати вплив на цю діяльністю низки чинників;

набули подальшого розвитку:

- теоретичне обґрунтування передумов забезпечення інноваційного розвитку підприємства, де останній розглядається як результат інноваційної діяльності, яка для досягнення бажаних прогресивних змін у стані підприємства повинна відзначатися: постійним характером, оперативністю, цілеспрямованістю, комплексним характером, науковістю, наявністю стимулів до участі в інноваційному процесі в усіх задіяних у ньому суб'єктів;

- засади впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах у формі реалізації ними інноваційного проєкту, які передбачають: можливість застосування при обґрунтуванні проєкту маржинального аналізу, доцільність врахування ймовірних позитивних і негативних побічних ефектів від реалізації проєкту, оцінку окремих видів ризиків при впровадженні інновацій;

- методика оцінки інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства, для чого сформована система критеріїв та показників його оцінки у розрізі окремих складових потенціалу (кадрової, матеріальної, фінансової, організаційно-управлінської, інформаційної, маркетингової) та сформульовані рекомендації щодо їх практичного застосування під час розробки інноваційного проєкту;

- засади формування інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва на трьох організаційних рівнях – мікрорівні (підприємства), мезорівні (території, регіону), макрорівні (національному) з конкретизацією заходів, які слід планувати й реалізовувати в рамках єдиного механізму формування і використання зазначеного потенціалу;

- положення щодо формування інфраструктури, яка забезпечує інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств, з урахуванням виконуваних функцій якої виділено наступні складові цієї інфраструктури – фінансова, інформаційна, організаційно-координаційна та контролююча, посередницька, сформульовані пропозиції щодо удосконалення діяльності дорадчих служб як елемента інформаційної складової інфраструктури, що стосуються налагодження комунікаційних зв'язків між цими службами і стейкхолдерами, принципів фінансування їх діяльності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані й обґрунтовані в дисертаційній роботі науково-методичні та практичні положення є інструментами для вирішення проблем, які виникають у процесі забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Результати дисертаційного дослідження, які стосуються здійснюваних на регіональному рівні заходів з формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств, розвитку інфраструктурного забезпечення їх інноваційної діяльності, оцінки результатів інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств області, обґрунтування та ресурсного забезпечення реалізації інноваційних проектів, позитивно оцінені департаментом агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації та рекомендовані ним для використання (довідка №01-37/3 від 27.05.2020 р.).

Зроблені за результатами дослідження висновки щодо характеру інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах та пропозиції щодо їх регулювання знайшли застосування в регуляторній діяльності Кам'янка-Бузької районної державної адміністрації (довідка №14 від 27.05.2020 р.).

Пропозиції щодо перспективних форм і напрямів комунікації дорадчих служб і стейкхолдерів, фінансових взаємовідносин між дорадчими службами і сільськогосподарськими виробниками, розробки інноваційних проектів для сільськогосподарських підприємств прийняті для використання в сільськогосподарському дорадчому центрі «Фермерська країна» (довідка №05/06/2020-1 від 05.06.2020 р.).

Окремі результати наукових досліджень, які стосуються розробки інноваційних проектів, оцінки інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств та формування заходів з його розвитку, випробувані в діяльності фермерського господарства «ЛІМ» Кам'янка-Бузького району та одержали позитивну оцінку (довідка вих. 24/05 від 26.05.2020 р.).

Окремі положення, висвітлені в дисертації, використовуються в навчальному процесі у Львівському національному аграрному університеті при викладанні дисциплін «Економіка та організація інноваційної діяльності», «Інноваційний розвиток підприємства», «Економіка підприємства» (довідка №01-35-02-726 від 09.06.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій викладений авторський підхід до виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті положення, які були розроблені автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися й одержали схвалення на: VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств» (Львів, 2017 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ» (Херсон, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет політики децентралізації» (Житомир, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Фінансування, інвес-

тування та кредитування в Україні: проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці» (Дніпро, 2018 р.); 64-му Саміті соціального підприємництва (Житомир, 2020 р.); XX Міжнародному науково-практичному форумі «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій» (Львів, 2019 р.); І Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти» (Львів. 2019 р.); ІІ Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Імплементація інновацій обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу» (Харків, 2019 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 14 наукових праць, з них 5 статей у наукових фахових виданнях України, одна – в зарубіжному періодичному науковому виданні та 8 публікацій – у матеріалах конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць становить 5,62 друк. арк., з яких особисто автору належить 5,45 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації налічує 249 сторінок друкованого тексту. Робота містить 30 таблиць, 8 рисунків, 15 додатків. Список використаних джерел охоплює 242 найменування.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Сутність інновацій та інноваційного розвитку підприємств

Впровадження у практику нових прогресивних рішень, пов'язаних з техніко-технологічним забезпеченням виробництва, організацією господарської діяльності та обміном її результатами, виступає визначальною умовою ефективного функціонування економічних систем різних рівнів – від підрозділів підприємств до глобалізаційних. Конкурентоспроможність суб'єкта підприємницької діяльності, інвестиційна привабливість галузі, економічна безпека держави – ці та інші важливі характеристики безпосередньо залежать від результатів процесів, котрі в сучасній термінологій визначаються як інноваційні.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, існує чимало різних поглядів на трактування поняття «інновації». І це цілком закономірно, адже процеси, окреслені цією дефініцією, стосуються усіх без винятку сторін суспільного буття. Інновації виступають результатом розвитку продуктивних сил і водночас виступають чинниками, що визначають вектори й масштаби їх подальших змін.

Основоположником теорії інновацій зазвичай вважають австрійського вченого Йозефа Шумпетера, який на початку XX ст. вперше ввів у науку терміни «інновація» та «інноваційний процес». Він визначав поняття «інновація» як наукову категорію, що перебуває у постійному розвитку, як зміну технології та управління, нові комбінації щодо техніки і технології, використання ресурсів, створення нових товарів. Вчений вважав, що інновація являє собою історичне явище, що викликає незворотну зміну виробництва товарів. Якщо замість зміни величини чинників ми змінимо функцію виробництва, то матимемо саме інновацію [213, с. 13].

Опрацювання праць вітчизняних і зарубіжних учених показало наявність різних підходів до визначення суті та змісту інновацій. Доволі часто вони розглядаються як певний результат цілеспрямованої діяльності – у формі матеріальних продуктів, технологій, методологій тощо. Саме таке трактування інновацій закріплене в Законі України «Про інноваційну діяльність», у статті 1 якого зазначено: «інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [134].

Автор Ілляшенко С.М. запропонував таке визначення: «Інновація – кінцевий результат діяльності, що спрямована на створення й використання нововведень, втілених у вигляді вдосконалених чи нових товарів (виробів чи послуг), технологій їх виробництва, методів управління на всіх стадіях виробництва і збуту товарів, які сприяють розвитку й підвищенню економічної ефективності діяльності підприємств» [66, с. 11].

Інновацію як результат інноваційної діяльності розглядають П. Микитюк та Б. Сенів, котрі вбачають її у нових чи вдосконалених продуктах, нових чи вдосконалених технологічних процесах [108, с. 8-9]. Балабанов І.Т. стверджує, що інновація – це матеріалізований результат, отриманий від вкладання капіталу в нову техніку або технологію, у нові форми організації виробництва, праці, обслуговування та управління, в т.ч. нові форми контролю, обліку методів планування, прийом аналізів і т.д. [8, с. 24].

Намагається конкретизувати, результатом яких саме процесів є інновації, Х.П. Данилків. Вона вважає, що інновація – це «новостворений і (або) вдосконалений продукт, який формується внаслідок нової комбінації виробничих факторів і (або) застосування первинних технологій або ж є результатом удосконалення організацій виробництва чи збуту та відображає попит на науково-технічні знання у сфері задоволення споживчих потреб, який попри ризиковий характер призводить до економічного і (або) соціального ефекту» [44, с. 25].

Відповідно до міркувань П.С. Харіва, інновації – це результат інноваційної діяльності, відображений у вигляді наукових, технічних, організаційних чи соціально-економічних новинок, котрий може бути отриманий на будь-якому етапі інноваційного процесу [197, с. 13]. Отже, вчений розглядає інновації не тільки як кінцевий підсумок інноваційної діяльності, а й результат окремих її етапів.

Не усі вчені конкретизують, у формі якого саме результату може виступати інновація. Наприклад, П. Лемюель трактує інновацію як будь-яке вдосконалення, яке забезпечує економію витрат або створює умови для такої економії [230, с. II], а П. Франкеліус визначає інновації як щось нове у будь-якій галузі, що покращує ринок або суспільство [226].

Чимало вчених притримуються поглядів, що інновацію слід розглядати як певний процес, дію, акцентуючи при цьому увагу на змінах, що відбуваються унаслідок цього процесу.

Зокрема, Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник та В.С. Савчук вважають, що інновація – це нове явище, новаторство або будь-яка зміна, що вноситься суб'єктом господарювання у власну діяльність із метою підвищення своєї конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. [4, с. 14]. Науковці В. Василенко та В. Шматько [24, с. 10], А.А. Пересада [122, с. 160], Д. М. Черваньова і Л. І. Нейкова [200, с. 25], розглядають інновацію як процес, використання якого за допомогою ідей, винаходів, видів продукції та послуг забезпечує отримання (веде до збільшення) прибутку. У цих та схожих визначеннях учені звертають увагу на можливості, які отримує підприємство, використовуючи результат своєї інноваційної діяльності.

Лаврук В.В. трактує інновацію як «процес, в середовищі якого наукова ідея або технічних винахід доводяться до стадії практичного використання і починає давати економічний ефект» [93, с. 23]. Угорський економіст Б. Санто зазначає, що інновація – це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і у випадку, якщо інновація зорі-

єнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може дати додатковий дохід [153, с. 83]. Особливістю цих визначень є акцентування уваги на науковій та винахідницькій складових інновацій.

У Керівництві Осло (Oslo Manual) – методологічному документі Організації економічного співробітництва і розвитку, який містить рекомендації щодо збирання й аналізу даних про інновації, наведене таке визначення: інновацією є впровадження у вжиток будь-якого нового чи значно поліпшеного продукту (товару чи послуги) або процесу, нового методу маркетингу чи нового організаційного методу в діловій практиці, організації робочих місць чи зовнішніх зв'язків [149, стаття 146].

Не вбачають матеріального об'єкта у визначенні інновацій зарубіжні вчені Дж. Тідд, Дж. Бессант і К. Павітт. Для них інновація – це процес перетворення можливостей у нові ідеї, які широко впроваджуються в практику [240, с. 18]. Кокурін Д. вважає, що інновація – це результат діяльності з оновлення, перетворення попередньої діяльності, яка призводить до заміни одних елементів іншими або доповнення існуючих елементів [76, с. 16]

Переважно у якості результату інновацій дослідники розглядають отримуваний підприємством економічний ефект, прибуток. Однак зустрічаються й ширші трактування. За визначенням О. Кузьміна та Т. Кужди, інновації – це зміни у виробництві, які забезпечують зростання економічного або соціального ефекту від використання усіх видів ресурсів (фінансових, матеріальних, інтелектуальних, інформаційних тощо) [89]. Хучек М. розглядає інновації як «зміни в техніці, технології, організації, екології, економіці, а також соціальному житті підприємства» [199, с. 67]. У цих визначеннях простежуються різні види ефективності діяльності, досягнення яких повинен ставити перед собою суб'єкт підприємницької діяльності.

Окрім наведених вище підходів у трактуванні інновацій зустрічаються й доволі оригінальні визначення, які розширюють розуміння змісту цього поняття. Так П. Друкер вважав, що інновація – це особливий засіб підприємств, за допомогою якого вони досліджують зміни, що відбуваються в економіці та сус-

пільстві, з метою використання їх у бізнесі [55, с. 36]. Відомий американський економіст М. Портер зазначав, що інновація – це можливість здобути конкурентні переваги. Нововведення, на думку вченого, слід розглядати в широкому значенні, включаючи як нові технології, так і нові методи роботи [129, с. 171].

У економічній енциклопедії за ред. С.В. Мочерного зазначено, що інновація – це «нових підхід до конструювання виробництва, збуту товарів, завдяки якому інноватор та його компанія здобувають перевагу над конкурентами» [57, с. 656]. Тут інновація розглядається не як впроваджене у практику явище, виражене у вигляді процесу або результату, а лише як ідея чи розробка, яка в майбутньому допоможе суб'єкту підприємницької діяльності зміцнити свої конкурентні позиції.

У деяких випадках при визначенні поняття «інновація» мова йде лише про продуктові інновації, що полягають у пошуку альтернативних шляхів використання існуючого продукту [238, с. 113]. Ратвелл Р. та Гардінер П. вважають, що інновація – це комерціалізація не тільки основного вдосконалення в технічному прогресі (радикальне нововедення), а й використання змін невеликого масштабу в технічних навичках (удосконалення чи незначне нововведення) [235, с. 168].

У науковій літературі часто разом з терміном «інновація» можна зустріти таке поняття як «новація», «нововведення». Варто зазначити, що сам термін інновація походить від латинського *innovatio* – оновлення, переміна [26, с. 406]. Думки науковців щодо тлумачення цих понять розділились: одні вважають їх синонімами, інші – різними поняттями.

Серед останніх – автори [21, с. 96], котрі стверджують, що нововведення може бути елементом інновації, але не її аналогом. Поняття інновації та нововведення розмежовують і вчені, котрі вважають, що результатом інноваційних процесів є новації, а впровадження їх у виробничу практику – нововведенням [56, с. 232]. Науковці Чорна М. В. та Глухова С. В. [206, с. 12-13] вважають, що нововведенням можна вважати результат досліджень у вигляді готового продукту.

Та деякі автори вважають поняття «нововведення» вітчизняним аналогом англійського терміну «інновація». Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує термін «інновація» у двох значеннях: 1. нововведення; 2. комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів і т. ін. Під «нововведеням» слід розуміти «те нове, яке недавно або тільки-но ввели» [26, с. 406, 506]. Пампура О.І. стверджує, що немає потреби шукати відмінностей між нововведеннями та інноваціями, оскільки термін «інновація» закріплений у чинному законодавстві та визнаний у міжнародних нормативно-правових актах [120, с. 35].

Опираючись на думки вітчизняних та зарубіжних вчених, можна дійти висновку, що поняття «інновація» та «нововведення» є синонімами і не варто їх виокремлювати в окремі категорії.

Зважаючи на багатоаспектність поняття «інновація» Сіренко Н.М. пропонує виділяти статичний та динамічний підходи до трактування цього терміну. У межах статичного підходу інновація може розглядатися як об’єкт, результат, система, у межах динамічного – як процес, зміна [157, с. 42]. Сама ж учена вважає за можливе застосовувати на практиці трактування інновації у всіх цих варіантах.

Ми також дотримуємося думки, що є важливими і мають право на існування різні підходи до трактування сутності інновацій. Вибір певного з них здійснюється науковцем, виходячи з мети дослідження та її конкретизації в поставлених завданнях. У рамках нашого дослідження ми схиляємося до того, щоби розглядати інновацію як певний результат – технологію, продукт, організаційно-технічне рішення. Вважаємо, суть інновацій за динамічним підходом раціональніше розкривати термінами «інноваційний процес», «інноваційна діяльність», «інноваційна активність», які набули широкого вжитку в наукових працях, матеріалах Державної служби статистики України, нормативних документах.

Принциповим у методологічному плані є встановлення рівня новизни, що дає змогу зарахувати певне нововведення до категорії «інновація». Згідно з ре-

комендаціями Керівництво Осло мінімальною ознакою інновацій є вимога, щоби продукт, процес, метод маркетингу або організації був новим (або значно поліпшеним) для практики даної фірми. Це включає в категорію інновацій продукти, процеси й методи, що запозичені від інших фірм або організацій [149, стаття 37].

Такого ж підходу дотримується Державна служба статистики України, у офіційних виданнях якої зазначено: «Мінімальний рівень новизни для зарахування будь-якої зміни до категорії «інновація» визначають як нове для підприємства. Продукт уже можна використовувати (виготовляти) на інших підприємствах, але якщо він є новим або істотно поліпшеним для цього підприємства, то така зміна розглядається для нього як інновація» [115, с. 11].

У Методологічних положеннях зі статистики інноваційної діяльності зазначено інша принципова вимога: «ознакою інновації є те, що продукт, процес, метод маркетингу або організації повинен бути впроваджений. Новий або вдосконалений продукт уважається впровадженим, якщо він реалізується на ринку. Нові виробничі процеси, методи маркетингу чи організації є впровадженими, коли вони стали дійсно використовуватися в діяльності підприємства» [107, с. 9].

У діяльності Державної служби статистики України виділяють й іншу ступінь новизни – «нове для ринку». Інновація вважається новою для ринку, коли підприємство, що впровадило її першим, вивело її на свій ринок. При цьому географічний аспект поняття «нове для ринку» визначається за уявленнями самого підприємства про ринок, на якому воно функціонує [107, с. 9].

Наведемо й позицію, якої дотримується Міжнародна асоціація розвитку – одна з організацій, що входить до Світового банку. Вона розглядає інновації як винахід, який використовується на виробництві вперше для досягнення прибутку або соціального ефекту. Асоціація радить розглядати інновації як нововведення, якщо вони є новими у певній місцевості [220, с. 631].

Підсумовуючи викладене вище та з урахуванням завдань нашого дослідження, ми розглядаємо інновацію для підприємства як технологію, продукт

або послугу, організаційне рішення, виробництво чи застосування якого раніше не здійснювалося на цьому підприємстві, впровадження якого у діяльність підприємства забезпечило істотне підвищення її ефективності. У цьому визначенні не конкретизуємо вид ефективності, але маємо на увазі, що окрім суто економічного ефекту слід розглядати й технологічні та соціальні наслідки впровадження інновацій.

Інновації, що впроваджуються підприємствами, можуть стосуватися різних видів їх діяльності, втілюватися в різноманітних формах. Це обумовлює доцільність їх класифікації. Серед численних підходів, що зустрічаються в літературних джерелах, виділимо класифікацію інновацій, яку застосовує Державна служба статистики України. Вона передбачає поділ усіх інновацій на технологічні й нетехнологічні. Технологічні інновації у свою чергу поділяються на процесові та продуктові, нетехнологічні – на маркетингові та організаційні. Така класифікація запропонована в документі «Керівництво Осло», положення кого використовуються у статистичній діяльності багатьох країн світу. На рис. 1.1 конкретизований зміст окремих видів інновацій, виділених за зазначеною класифікацією.

Уточнимо сутність окремих категорій інновацій у трактуванні Державної служби статистики України. Продуктова інновація стосується впровадження продукту (товару або послуги), що є новим чи реально поліпшеним за властивостями або способом використання. У процесових інноваціях втілений новий або значно поліпшений метод виробництва чи доставки продукту, пов’язаний зі змінами в технологіях виробництва та логістики, устаткуванню, програмному забезпеченні. Маркетингова інновація передбачає впровадження нового методу маркетингу, що спрямований на повніше задоволення потреб споживачів, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажу. Організаційні інновації стосуються впровадження нових методів у організації діяльності підприємства, робочих місць, зовнішніх зв’язків. Вони спрямовані на підвищення ефективності діяльності підприємства за допомогою скорочення адміністративних або опера-

ційних витрат, підвищення задоволеності працівників станом робочих місць (що сприяє зростанню продуктивності праці), розширення доступу до нетоварних активів (зокрема знань із зовнішніх джерел), зменшення витрат на постачання [107, с. 9-11].

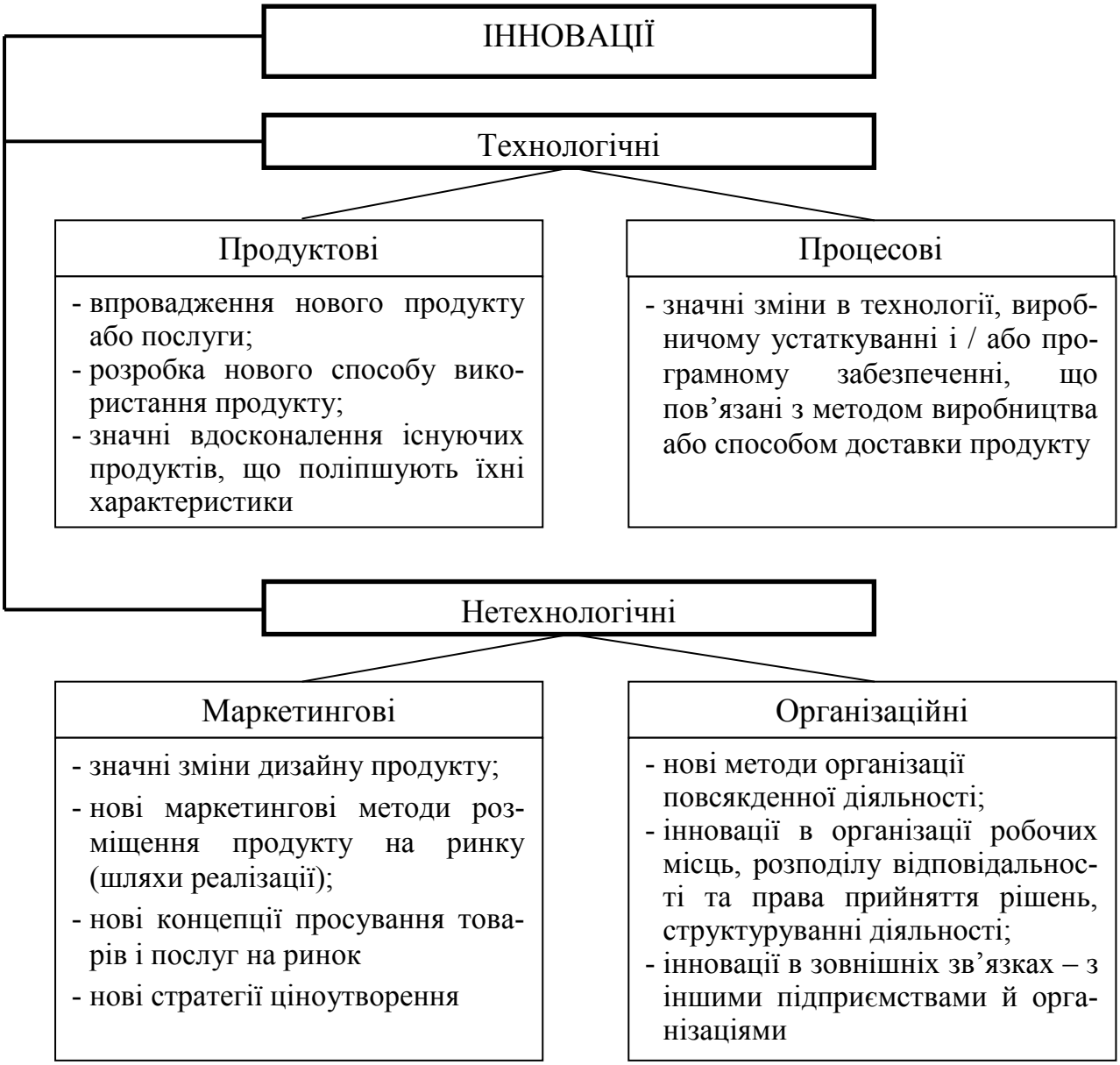

Рис. 1.1. Класифікація інновацій за методикою, застосовуваною Державною службою статистики України*

* Сформовано за даними джерела [107]

Державна служба статистики України використовує відображену на рис. 1.1 класифікацію інновацій, збираючи інформацію про інноваційну діяльність підприємств. Вона розроблена з урахуванням запропонованих у Керів-

ництві Осло рекомендацій. Інші підходи до класифікації інновацій, які зустрічаються в наукових публікаціях, дають змогу повніше розкрити їх зміст через форми прояву. Окремі з них будуть розглянуті далі при висвітленні особливостей інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Впровадження інновацій здійснюється у процесі інноваційної діяльності. Тлумачення цієї дефініції наведене в Законі України «Про інноваційну діяльність», де вона трактується як «діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг» [134].

Дещо детальніше зміст зазначеного поняття розкрито в методичних матеріалах Державної служби статистики України: «Інноваційна діяльність – усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові й комерційні дії, що призводять до здійснення інновацій або задумані з цією метою. До інноваційної діяльності також належать дослідження і розробки, безпосередньо не пов’язані з підготовкою конкретної інновації». Далі уточнено, що ця діяльність включає: здійснення внутрішніх стосовно підприємства і придбання зовнішніх науково-технічних розробок; придбання передових машин, обладнання та програмного забезпечення, зовнішніх знань; внутрішнє або зовнішнє навчання персоналу для впровадження інновацій; діяльність із просування власних інноваційних продуктів на ринок включно з маркетинговими дослідженнями та рекламною діяльністю, розробку дизайну нових чи істотно поліпшених товарів або послуг; інші види діяльності, що стосуються техніко-економічного обґрунтування, тестування, розробки програмного забезпечення для поточних потреб, технічного оснащення, організації виробництва тощо [107, с. 8].

Варто звернути увагу на термін «інноваційно активні підприємства», який виступає критерієм масштабів інноваційної діяльності. Слід зазначити, що «інноваційна активність» та «інноваційна діяльність» є близькими поняттями, практично синонімами. Зокрема, в економічній енциклопедії за редакцією С.В. Мочерного інноваційна активність трактується як «цілеспрямована діяльність суб’єктів підприємницької діяльності щодо конструювання, створення,

освоєння й виробництва якісно нових видів техніки, предметів праці, об'єктів інтелектуальної власності …, технологій, а також впровадження досконаліших форм організації праці й управління виробництвом» [57, с. 655]. Державна служба статистики України відносить до інноваційно активних ті підприємства, котрі в період обстеження займалися діяльністю, пов'язаною зі створенням інновацій, незалежно від того, чи призвела така діяльність до реального їх впровадження [107, с. 12]. Отже, рівень інноваційної активності в галузі можна охарактеризувати кількістю чи часткою підприємств, які займаються відповідною діяльністю, а також обсягом здійснених ними відповідних витрат.

У науковій літературі зустрічається поняття «інноваційний процес». Як і інноваційна діяльність, він пов'язаний зі створенням, освоєнням (впровадженням) і поширенням інновацій [157, с. 48; 197, с. 14]. Водночас окремі автори виділяють у ньому певні етапи – від досліджень до серійного виробництва та продажу інноваційних продуктів [38, с. 56-57; 60, с. 155; 86, с. 17; 108, с. 17]. Іноді автори пов'язують інноваційний процес зі здійсненням наукових досліджень, розробкою й реалізацією наукових ідей [11, с. 12; 75]. Краснокутська Н.В. вбачає в інноваційному процесі діяльність колективу, спрямовану на забезпечення доведення науково-технічних ідей, винаходів до результату, придатного до практичного застосування та реалізації їх на ринку з метою задоволення потреб суспільства в конкурентоспроможних товарах і послугах [83, с. 23].

Впровадження інновацій веде до істотних якісних змін в економічних системах. Ці зміни, враховуючи їх причини й наслідки, відображають інноваційний розвиток відповідних систем, у тому числі й підприємств. З'ясуємо принципові ознаки цього процесу. Для цього спочатку уточнимо зміст дефініції «розвиток».

Великі тлумачні словники сучасної українському мови трактують поняття «розвиток» як процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного стану до іншого, вищого, від старого до нового, від простого до складного [26, с. 985; 27, с. 1043]. Як філософська категорія, розвиток – це

незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів [193, с. 555]; специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступального процесу сходження від нижчого до вищого, від складного до простого [194, с. 587].

Розглядаючи поняття «розвиток» стосовно економічних систем, автори підкреслюють, що йдеться про таку зміну якості, яка має позитивну спрямованість [2, с. 183], відображає перехід до новішого, прогресивнішого [59, с. 520]. Відзначають і незворотний характер розвитку [112, с. 274], хоча часто він має хвилеподібний чи ламаний характер на макрорівні (якщо врахувати наявність періодичних криз в економіці), а на мікрорівні нерідко спостерігаємо банкрутства підприємств після тривалих періодів їх успішного розвитку. Лопатинський Ю.М. та Кифяк В.І., розглядаючи сутність розвитку економічних систем, зазначають, що йому притаманні: процесність, динамічність, цілеспрямованість, досягнення корисного ефекту, якісні та кількісні зміни, адаптивність (координованість із розвитком суспільства) [97, с. 17-18].

Процес розвитку стосується економічних систем різних організаційних рівнів, у тому числі підприємств. Бояринова К.О., розглядаючи зміст дефініції «розвиток підприємств», виділяє кілька її компонентів: формат розвитку (відображає перехід у нову форму функціонування), процес розвитку (йдеться про зміну якісних та кількісних характеристик, цілей існування, стану об'єкта) та результат розвитку (проявляється у зменшенні впливу зовнішнього середовища, підвищенні стійкості, адаптивності, збільшенні можливостей, зростанні ефективності функціонування) [17, с. 337].

Усі розглянуті вище ознаки притаманні й інноваційному розвитку. Особливістю останнього виступає джерело змін – впровадження інновацій, тобто, він виступає результатом інноваційної діяльності [82, с. 28]. Очевидно, зміст інноваційного розвитку на різних організаційних рівнях економічних систем є неоднаковим.

Розглядаючи сутність інноваційного розвитку загалом, В. Захарченко трактує його як «спосіб економічного зростання, заснований на постійних і сис-

тематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення всіх аспектів діяльності господарської системи, на періодичному перегрупуванні сил, обумовленому логікою НТП, цілями і завданнями розвитку системи, можливістю використання певних ресурсних факторів у створенні інноваційних товарів і формуванні конкурентних переваг» [64, с. 58-59]. Зміст нововведень конкретизують О. Дідченко та А. Ткачук, зазначаючи, що «інноваційний тип розвитку характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними й управлінськими рішеннями» [51, с. 40].

Полінкевич О. вважає, що інноваційний розвиток підприємства – це «створення, упровадження й комерціалізація інновацій, які забезпечать якісні зміни, соціальний, економічний, екологічний ефекти та стійке зростання прибутковості, інвестиційної привабливості підприємства в довгостроковій перспективі» [127, с. 34]. Отже, у її трактуванні поняття інноваційного розвитку близьке до поняття інноваційної діяльності й акцентується увага на очікуваних ефектах.

З позицій отримуваних результатів розглядає інноваційний розвиток і Л.О. Волощук, трактуючи його як «позитивні якісні зміни стану підприємства (що знаходять відображення в підвищенні показників ефективності діяльності, конкурентоспроможності, зростанні ринкової вартості, тощо) в результаті здійснення інноваційної діяльності, формування та ефективного використання інноваційного потенціалу» [32, с. 77].

Інакше визначення пропонує С.М. Ілляшенко: «Інноваційним слід вважати розвиток, що спирається на безупинний пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства в мінливих умовах зовнішнього середовища в межах обраної місії та прийнятої мотивації діяльності і який пов’язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту» [66, с. 42]. У ньому автор акцентує увагу на неперервності процесу інноваційного розвитку, який повинен реагувати на зміну зовнішнього середовища, та його цілеспрямованості.

Як і категорію «інновація», вважаємо за доцільне розглядати дефініцію «інноваційний розвиток підприємства» з урахуванням завдань дослідження. Ми трактуємо це поняття як процес прогресивних змін у стані підприємства (що відображаються у зростанні ефективності функціонування, зміцненні ринкових позицій тощо), досягнутий завдяки впровадженню ним інновацій. У цьому визначенні не надаємо перелік можливих ефектів і видів інновацій, оскільки всі вони повинні певною мірою знайти відображення в інноваційному розвитку підприємства.

Для досягнення змін у стані підприємства, які підпадають під визначення інноваційного розвитку, інноваційна діяльність відповідного суб'єкта господарювання повинна здійснюватися з дотриманням певних принципів. Найважливішими з них є:

1. Постійний характер. Інноваційну діяльність слід розглядати як неперервний процес, який дає змогу підприємству підтримувати досягнуті й набувати нові конкурентні переваги, зміцнювати ринкові позиції в боротьбі з конкурентами.

2. Оперативність. Цей принцип передбачає, по перше, швидку реакцію через впровадження інновацій на виклики, які постають перед підприємством, а по-друге, застосування нововведень (з позиції нове для підприємства), які в технологічному і методологічному плані не застаріли морально.

3. Цілеспрямованість. Інноваційну діяльність слід спрямовувати на вирішення конкретних проблем підприємства у рамках реалізації певної стратегії. Впровадження інновацій передбачає визначення показників чи інших цілей, яких прагне досягти підприємство, обґрунтування витрат на здійснення відповідних заходів, джерел їх покриття, термінів виконання тощо.

4. Комплексний характер. Незворотність процесу інноваційного розвитку підприємства буде досягнута у разі прогресивних змін у різних аспектах його діяльності. Обґрунтовуючи впровадження певної інновації, слід враховувати можливість досягнення різних видів ефективності – економічної, соціальної, технологічної, причому остання розглядається як інструмент зміцнення еконо-

мічного стану підприємства та вирішення завдань соціального його розвитку. Одночасне впровадження кількох видів інновацій забезпечить системність у вирішенні проблем підприємства, а оптимальне їх поєднання здатне забезпечити синергетичний ефект.

5. Наявність стимулів у всіх учасників інноваційного процесу. Ефект від впровадження інновацій повинні відчувати не тільки власники, а й працівники підприємства – через систему матеріального стимулювання (у цьому, зокрема, полягає один з основних проявів соціальної ефективності інноваційної діяльності). Адекватну докладеним зусиллям вигоду повинні відчути й розробники новацій, котрі пропонують їх підприємству, суб'єкти інфраструктури, які сприяють їх впровадженню (зокрема дорадчі служби, консультанти). Інновація буде успішною, якщо вигоду відчують і споживачі продукції підприємства – у формі вищої її якості, нових властивостей, прийнятної ціни тощо.

6. Науковість. Процес впровадження інновацій ґрунтується на застосуванні досягнень науки та передового досвіду. Це стосується як самих інновацій, так і організації процедури їх впровадження.

Здійснення підприємствами інноваційної діяльності перебуває під впливом багатьох чинників. Вони доволі різноманітні за змістом, особливостями і напрямами впливу, що обумовлює доцільність їх класифікації. Усі чинники можна поділити на внутрішні та зовнішні. До перших відносимо чинники, які безпосередньо стосуються можливостей підприємства, обсягу та якості наявних ресурсів, організації його діяльності. Це чинники внутрішнього середовища (ендогенні). До другої групи входять чинники зовнішнього середовища (екзогенні), вплив яких не піддається чи слабо піддається контролю з боку підприємства, і воно повинно до них пристосовуватися. На основі опрацювання низки наукових праць виділені комбінації впливу чинників у розрізі зазначених їхніх груп на інноваційну діяльність підприємств (табл. 1.1).

Одним із важливих чинників ендогенного впливу є наявність ресурсів (фінансових, матеріально-технічних, людських та інших), які можуть бути використані при впровадженні інновацій. Це постійно діючий чинник прямої дії,

який можна регулювати. Наявність відповідних ресурсів визначає масштаби й результати інноваційної діяльності. При їх відсутності така діяльність стає практично неможливою.

Таблиця 1.1

Комбінації впливу чинників на інноваційну діяльність підприємств*

Ендогенні чинники	Екзогенні чинники
Сприяють інноваційній діяльності	
Наявність ресурсів (фінансових, матеріально-технічних та інших), які можуть бути використані для розробки та реалізації інновацій	Розвиток конкуренції на ринках інноваційних розробок, що здешевлюють їх доступ
Схильність керівництва підприємства до змін, нововведень, прагнення до самореалізації	Науково-технічний потенціал країни (галузі)
Наявність або джерела отримання науково-технічних розробок	Міжнародна науково-технічна кооперація
Забезпечення необхідних умов та матеріальні стимули для творчої, продуктивної праці	Розвиток інноваційної інфраструктури
Наявність напрацьованих алгоритмів виконання завдань з інноваційного розвитку	Державна підтримка інноваційної діяльності, забезпечення охорони об’єктів інтелектуальної власності
Стримують інноваційну діяльність	
Слабкий фінансовий стан суб’єкта підприємницької діяльності	Низька доступність кредитів і державної підтримки модернізації виробництва
Недостатня орієнтація організаційних структур на інноваційну діяльність	Незбалансованість за напрямами науково-інноваційного потенціалу держави, нерозвиненість зв’язків науки й бізнесу
Опір змінам під час впровадження інновацій та нововведень	Недостатня інтегрованість у міжнародне науково-технічне співробітництво
Відсутність матеріальних стимулів та умов для творчої праці	Відплив наукових кадрів та кваліфікованих працівників з країни
Низький рівень аналітично-інформаційної бази підприємства	Нерозвиненість інформаційного забезпечення інноваційного процесу
Брак кваліфікованого ініціативного персоналу	Недостатня активність держави у формуванні інституційного середовища для інноваційного розвитку

* Узагальнення автора з використанням джерел [17; 74; 118; 142; 211]

У цьому плані особливо важливою є наявність зовнішніх джерел фінансування. Стан фінансово-кредитної системи України переводить цей чинник у категорію негативного впливу. Чимало підприємств не бажають брати кредити через високі процентні ставки. З іншого боку, банки можуть їм у цьому відмовити, вважаючи їхні інноваційні проекти надто радикальними, ризиковими.

Важливим завданням дослідження характеру інноваційної діяльності є вивчення організаційних внутрішніх регулюючих чинників. Чимало вітчизняних сільськогосподарських підприємств, плануючи інноваційні зміни, стикаються з проблемою невідповідності поставлених цілей та завдань діючій організаційній структури господарства. Часто персонал цих підприємств керується застарілими технологічними картами, немає необхідних умов на робочих місцях для впровадження інновацій, відсутні матеріальні стимули та заохочення для працівників, які пов’язані з забезпеченням інноваційного процесу. Проте усі ці проблеми можна вирішити шляхом зміни внутрішньої політики суб’єкта господарювання, корегування стилю керівництва, стимулюванням ініціативності у вирішенні виробничих проблем.

Принциповою вважаємо класифікацію чинників за організаційним рівнем (рівнем організації економічної системи) їх формування (табл. 1.2). Серед останніх виділяють світовий рівень (глобальний, мегарівень), макрорівень (державний), мезорівень (галузевий, регіональний) та мікрорівень (суб’єкта господарювання). Чинники макро- і мезорівня залежать від політики держави та регіональних органів влади, економічної ситуації в країні. Чинники мікрорівня діють лише в межах окремого підприємства і залежать від його характеристик – розміру, спеціалізації, ресурсів тощо.

У сучасних умовах особливої уваги потребує вивчення процесів глобалізації, які виступають каталізаторами змін у практично всіх галузях економіки, у тому числі на агропродовольчих ринках. Упродовж останнього десятиліття вектори та інтенсивність інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств формувалися під потужним впливом вступу України до Світової організації торгівлі, курсу нашої країни на євроінтеграцію, розриву економічних

зв'язків з Росією й переорієнтацією на нові ринки збуту агропродовольчої продукції.

Таблиця 1.2

Класифікація чинників впливу на інноваційну діяльність підприємств за організаційним рівнем їх формування*

Рівень формування чинника	Чинник впливу
Світовий	Міжнародна співпраця з науково-дослідними організаціями
	Іноземне інвестування
	Міжнародні програми розвитку економіки, проекти і гранти
	Діяльність міжнародних валютно-фінансових організацій та економічних об'єднань
	Науково-технічних прогрес та міжнародний поділ праці
	Міжнародна конкуренція
Макрорівень (державний)	Інноваційна політика держави
	Розвиток інноваційної інфраструктури
	Наявність та робота науково-дослідних інститутів, що працюють над інноваційними розробками
	Загальноекономічна та політична ситуація в країні
	Державне кредитування та фінансова підтримка підприємств галузі
Мезорівень (регіональний, галузевий)	Підтримка інноваційного розвитку регіональними органами влади
	Інвестиційна привабливість регіону, його ресурсозабезпеченість та інноваційний клімат
	Рівень соціально-економічного розвитку регіону
	Наявність інноваційно-активних господарств у регіоні
Мікрорівень (суб'єкта господарювання)	Виробнича структура та методи організації виробництва
	Науково-технічний, фінансово-економічний, маркетинговий, кадровий потенціал, інформаційні та матеріальні ресурси
	Система внутрішньогосподарських відносин

*Власні узагальнення автора.

Необхідно оцінювати діяльність міжнародних організацій та об'єднань, які не тільки мають змогу надавати фінансову підтримку, але й приймати доле-

носні рішення для вітчизняних агровиробників. Одним із важливих джерел фінансування інноваційної діяльності є іноземні інвестиції, і їх наявність загалом позитивно впливає на впровадження інноваційних розробок. Як загалом позитивний слід оцінювати досвід інноваційної діяльності в сільському господарстві високорозвинених країн, тому варто шукати можливості для його вивчення як продуцентам інновацій (науково-дослідним установам, університетам), так і самим агровиробникам.

Між сформованими на різних рівнях чинниками впливу на інноваційну діяльність існує тісний зв'язок. Доволі виразно простежується вплив чинників вищого рівня на процеси, що відбуваються на нижчих організаційних щаблях. Зростає стимулюючий вплив на ці процеси міжнародної конкуренції. Від позиції органів державної та певною мірою регіональної влади залежить інноваційна активність окремих агровиробників. Водночас зазначимо, що рівень відповідності інноваційного середовища інтересам і запитам окремих підприємств залежатиме від здатності останніх впливати на його формування.

Ідентифікація чинників, що впливають на інноваційну діяльність підприємств, та їх впливу важлива для прийняття ефективних рішень при обґрунтуванні ефективного плану інноваційного розвитку суб'єктів господарювання. Характер інноваційної діяльності останніх значною мірою залежить від їх галузевої приналежності.

1.2. Інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств та його регулювання

Упродовж тривалого часу в сільськогосподарських підприємствах України спостерігаються позитивні зміни, пов'язані з впровадженням у їх діяльності інновацій. Вони є результатом інвестицій, що надходять у галузь. Так, обсяг капітальних інвестицій у фактичних цінах у галузь збільшився з 2010 до 2018 року у 5,8 разів, а їх частка в загальних капітальних інвестиціях в економіку

країни зросла за цей період з 6 до 11% [156, с. 23]. Системність і масштаби змін у сільськогосподарських підприємствах України завдяки впровадженню інновацій визначають високі темпи їх інноваційного розвитку. Вони помітно виділяються на фоні стагнації в інших основних галузях економіки країни.

Дослідники намагаються виділити особливості інновацій, що впроваджуються в сільському господарстві. Для їх окреслення нерідко вживається термін – агроінновації. У визначеннях цієї категорії здебільшого зустрічаються розглянуті вище підходи до трактуванні інновацій (як певної діяльності чи її результату) з зазначенням, що йдеться про нововведення, які відбуваються в аграрному секторі. Наприклад, Л. Могильна тлумачить зміст дефініції «агроінновація» як «упровадження в аграрну сферу технологічних, технічних, організаційних, економічних, екологічних, селекційно-генетичних та інших видів інновацій з метою отримання економічного ефекту, що забезпечить зміни в якості життя та компоненті живої природи (тварини чи рослини)» [110, с. 92]. Натомість Г. Тимофієва вважає, що «агроінновація являє собою кінцевий результат впровадження новації у діяльність аграрного підприємства (сорту рослин, порід тварин, засобів захисту рослин або тварин, нової технології вирощування рослин та тварин та ін.), який може привести до отримання цим підприємством економічного, соціального, екологічного та інших видів ефектів» [187, с. 114-115].

Розглядаючи в рамках нашого дослідження інновацію як результат інноваційної діяльності (технологію, продукт або послугу, організаційно-технічне рішення), ми повною мірою переносимо цей підхід і на трактування суті інновацій у системі аграрного виробництва. На них поширюємо й класифікацію інновацій, застосовувану Державною службою статистики – з їх поділом на технологічні (продуктові й процесові) та нетехнологічні (організаційні та маркетингові). Водночас в економічній літературі зустрічаємо й інші пропозиції щодо класифікації агроінновацій. Вони цінні тим, що дають змогу повніше розкрити їх зміст, напрями й форми застосування з урахуванням специфіки галузі.

Опрацювавши низку публікацій з відповідної тематики [4, с. 26-36; 15; 24, с. 63-68; 48; 92; 102; 207], пропонуємо власний погляд на класифікацію інновацій, що впроваджуються в сільському господарстві (табл. 1.3). Вона лише за окремими ознаками відображає галузеву специфіку. Здебільшого виділені класифікаційні підходи мають універсальний характер, який розкриває сутність інноваційної діяльності на рівні підприємств.

Таблиця 1.3

Класифікація інновацій, впроваджуваних у сільськогосподарських підприємствах*

Ознака класифікації	Вид інновацій
1	2
За галуззю на підприємстві	- у рослинництві; - у тваринництві; - у сфері переробки та зберігання сільськогосподарської продукції; - у діяльності, не пов'язаній з аграрним виробництвом.
За матеріальною складовою	- у використанні технічних засобів та обладнання; - у використанні матеріальних оборотних засобів; - у застосуванні інформаційних технологій та систем - у використанні біологічних об'єктів: • сортів та гібридів сільськогосподарських культур; • порід сільськогосподарських тварин та птиці; • штамів мікроорганізмів, типів вакцин.
За організаційним рівнем економічної системи, для яких є новизною	- нове для галузі у світі; - нове для галузі у країні; - нове для галузі у регіоні; - нове для об'єднання підприємств – корпорації (агрохолдингу), членів сільськогосподарського кооперативу; - нове для підприємства.
За рівнем змін у продуктах, технологіях, процесах	- радикальні; - поліпшуючі; - псевдоінновації.
За видом діяльності підприємства	- виробничі; - з забезпечення управління на внутрішньогосподарському рівні; - у відносинах з контрагентами; - маркетингові.

Продовження таблиці 1.3

1	2
За переважаючим ефектом від впровадження	- зростання технологічної ефективності; - зростання економічної ефективності; - зростання соціальної ефективності; - вирішення екологічних проблем; - з комбінованим ефектом.
За походженням	- розроблені на підприємстві; - розроблені за участю підприємства (у співпраці з іншими суб'єктами); - отримані від зовнішніх розробників.
За завданнями, що вирішуються на рівні підприємства	- локальні (стосуються виробництва чи реалізації окремого виду продукції, окремого елемента управління підприємством); - напряму діяльності (стосуються діяльності окремих підрозділів чи служб, розвитку окремих галузей – рослинництва, тваринництва, переробки); - загальні (стосуються функціонування підприємства загалом).

* Власні узагальнення автора

Усі інновації, які стосуються виробництва та використання певного виду продукції, можуть бути віднесені до певних галузей, що є складовими діяльності сільськогосподарських підприємств. Останні можуть здійснювати й діяльність, яка не пов'язана з аграрним виробництвом (промислове виробництво, що не передбачає використання сільськогосподарської сировини, будівництво, надання туристичних послуг, торговельна діяльність тощо), і це передбачає виділення окремого виду інновацій. Класифікація за галузевою ознакою дає змогу проаналізувати інноваційну активність у основних галузях сільськогосподарських підприємств, що й було зроблено в рамках нашого дослідження.

Особливістю аграрного виробництва є використання біологічних об'єктів. Доцільно виділяти інновації, пов'язані з ними, в окремий вид при класифікації за матеріальною складовою. Специфікою цих інновацій є велика тривалість періоду розробки (зокрема виведення сортів культур, порід тварин) та відносно велика тривалість виробничого циклу (який у сільському господарстві пере-

важно сягає року й більше). Технології використання біологічних об'єктів у рослинництві (а опосередковано через кормову базу й у тваринництві) залежать від природно-кліматичних умов. Мінливість останніх, на думку багатьох дослідників, визначає підвищену ризикованість інноваційної діяльності в сільському господарстві. Зазначимо також, що від матеріальної складової значною мірою залежить обсяг витрат на впровадження інновації, а отже, й вибір джерела фінансування.

Розвиток у сільському господарстві України інтегрованих структур у вигляді агрохолдингів, обслуговуючих кооперативів обумовлює доцільність виділення інновацій за рівнем новизни «нове для об'єднання підприємств». Поширення технологічних і нетехнологічних інновацій у рамках інтегрованих структур може відбуватися досить швидко, що пов'язано з особливостями інформаційного обміну між їхніми учасниками, наявністю кваліфікованих умотивованих фахівців.

У низці публікацій їхні автори пропонують поділяти інновації за рівнем змін, які вони спричинюють, на радикальні, поліпшуючі та псевдоінновації. Радикальними є інновації, що передбачають виробництво принципово нових продуктів, застосування технологій нових поколінь. Вони спричинюють значні зміни в галузі, навіть ведуть до створення нових галузей та ринків. За твердженням Керівництво Осло, смисловий наголос у цьому плані слід робити на ефекті від інновації, а не на її новизні [149, стаття 211]. У сільському господарстві до радикальних інновацій можна віднести технології точного землеробства, результати генної інженерії.

Основними ж у аграрному виробництві є поліпшуючі (поетапні) інновації, які не змінюють принципово технологій виробництва і базових характеристик товару, а лише забезпечують певний позитивний ефект в його виробництві й використанні. Результатом їх впровадження є приріст урожайності культур і продуктивності тварин, поліпшення якості продукції завдяки досягненням селекційної та племінної роботи, оптимізації окремих технологічних операцій, зменшення втрат продукції під час зберігання тощо.

Термін «псевдоінновація» запропонував німецький економіст Г. Менш у праці «Технологічний пат: інновації долають депресію» [231]. Учений мав на увазі несуттєві нововведення, які формують видимість покращень, а не зміни, що забезпечують набуття стійких конкурентних переваг. Виділення псевдоінновацій в окрему категорію свідчить про важливість об'єктивної оцінки результатів інноваційної діяльності, що є необхідним для раціонального використання ресурсів підприємства у цій діяльності.

Результатом впровадження інновацій є досягнення певного бажаного для підприємства ефекту. Здебільшого підприємства прагнуть отримати економічний ефект у вигляді зростання обсягу прибутку, однак іноді ставлять перед собою цілі некомерційного характеру. Часто впровадження інновацій супроводжується зростанням різних видів ефективності (технологічної, економічної, соціальної), тому запропонована ознака класифікації – за переважаючим ефектом. Зустрічаються випадки, коли домінуючий результат виділити важко, у зв'язку з чим запропоновано виокремлювати інновації з комбінованим ефектом.

Принципове значення має класифікація інновацій за місцем їх походження (розробки). Може йтися про технологію, процес, вид продукції, створені на самому підприємстві, у співпраці сільгоспвиробника з іншими підприємствами й організаціями (зокрема науковими установами) чи отримані від зовнішніх розробників, здебільшого на комерційних засадах. Сільськогосподарські підприємства переважно використовують технологічні інновації, розроблені без їх участі. Натомість нетехнологічні інновації, що ґрунтуються на управлінських рішеннях, маркетингових заходах, у значній мірі створюються самими агровиробниками або ж за їх безпосередньою участю.

Впроваджувана на підприємстві інновація може бути спрямована на удосконалення, пов'язані з виробництвом окремих видів продукції чи окремими технологічними операціями. Інші нововведення справляють вплив на розвиток цілих галузей (рослинництва чи тваринництва) в сільськогосподарських підприємствах, діяльність їх підрозділів та служб. Деякі інноваційні рішення за-

безпечують позитивні зміни в діяльності підприємства загалом. Водночас масштаб змін не обов'язково корелює з отримуваним ефектом. Інновація може стосуватися виробництва окремого виду продукції, тобто мати локальний характер, і водночас забезпечити суттєвий приріст доходів, якщо підприємство спеціалізується на виробництві цієї продукції.

Варто зазначити, що Керівництво Осло не рекомендує вважати інновацією дифузію нових технологій за підрозділами чи частинами одного й того ж підприємства. Тобто, реалізація нововведення на одному з виробництв підприємства вважається інновацією, але впровадження її на інших виробництвах цього підприємства такою вже не вважається [149, стаття 39].

Розглядаючи класифікацію інновацій, ми зазначили особливості поширення окремих їх видів у діяльності сільськогосподарських підприємств. Виділимо й деякі інші особливості інноваційної діяльності агровиробників:

1. Серед продуктових в основному зустрічаються інновації з рівнем новизни «нове для підприємства». Високий попит на окремі види продукції стимулює поширення продуктових інновацій у категоріях «нове для об'єднання підприємств» і «нове для регіону». Поява ж видів сільськогосподарської продукції, що є абсолютно новими чи відзначаються суттєво поліпшеними споживчими характеристиками, зустрічається рідко. Переважно на практиці має місце поступове поліпшення окремих показників якості сільськогосподарської продукції, підвищення урожайності культур і продуктивності тварин. Ці зміни є результатом поліпшуючих процесових інновацій.

2. Для сільського господарства характерний тривалий виробничий цикл, яскраво виражена сезонність виробництва в рослинництві. Це подовжує період розробки інновацій. У селекційній і племінній роботі він триває більше десятиліття. Необхідний і більший час для оцінки ефективності інновацій. Тому, як зазначали, безпосередня участь сільськогосподарських підприємств у розробці технологічних інновацій зустрічається нечасто. В Україні це завдання покладається на державні науково-дослідні установи, здебільшого ті, що підпорядковуються Національній академії аграрних наук України.

3. Сільськогосподарські підприємства характеризуються високою варіацією показників розмірів, ресурсного забезпечення. Навіть у одному регіоні вони здійснюють виробництво продукції в неоднакових ґрунтових та погодних умовах. Результатом взаємодії численних чинників, які визначають умови сільськогосподарського виробництва та можуть динамічно змінюватися, є те, що результат інновацій важко точно спрогнозувати. Часто на практиці здійснюють певну адаптацію застосовуваних інноваційних розробок до потреб і ресурсних можливостей окремих підприємств. У результаті вони набувають ознак неповторності.

4. У сільськогосподарських підприємствах зайняті працівники з різним освітнім рівнем і кваліфікацією. Якщо у великих підприємствах працівники часто спеціалізуються на виконанні певних операцій, забезпеченні окремих видів діяльності, то в малих господарствах їм доводиться виконувати широкий фронт робіт незалежно від наявності компетенцій. Для впровадження інновацій малим підприємствам доводиться більшою мірою орієнтуватися на допомогу зовнішніх консультантів. Крім того, рівень освіти і компетенцій впливає на сприйняття інновацій, бажання їх впроваджувати.

5. У сільському господарстві дифузія інновацій відбувається значною мірою через контакти між агровиробниками. Їхньому поширенню сприяють кооперація, участь у інтегрованих об’єднаннях, діяльність дорадчих служб. Часто ініціатором інновацій виступає переробне підприємство, яке прагне сформувати стійку сировинну зону.

6. Сільськогосподарські підприємства в основному реалізують сировинну продукцію гуртовим покупцям (переробним підприємствам, посередникам). Ця продукція не продається під певною торговою маркою, а рівень цін на неї переважно визначають покупці. Унаслідок цього вплив на кінцеві результати діяльності сільськогосподарських підприємств маркетингових інновацій, пов’язаних зі стимулюванням збуту через рекламу, гнучку систему цін тощо, значно слабший, аніж інших видів інновацій.

7. Варіація економічної ефективності окремих сільськогосподарських галузей зумовлює неоднаковий попит на інновації, пов'язані з виробництвом різних видів продукції. Це зумовлює диспропорції в інноваційному розвитку окремих галузей як на рівні аграрного підприємства, так і на вищих організаційних рівнях.

8. Зважаючи на особливу роль сільського господарства у формуванні продовольчої, а отже й економічної безпеки країни, у забезпеченні соціального розвитку сільських територій, держава за допомогою адміністративних і економічних важелів намагається регулювати процеси, що відбуваються в аграрному секторі. Здебільшого цей регуляторний вплив має характер підтримки сільгоспвиробників, і його втіленням є політика аграрного протекціонізму. Система державного регулювання поширюється й на інноваційну діяльність у сільському господарстві. Результати впливу держави на інноваційний розвиток галузі є одним із основних критеріїв ефективності її аграрної політики загалом.

Будь-якого підприємця, що планує здійснення інновації, насамперед цікавить, яким буде кінцевий результат. У табл. 1.3 зазначено, що ефект від впровадження інновацій може проявлятися у зростанні технологічної, економічної та соціальної ефективності, вирішенні екологічних проблем.

Уточнимо, що технологічну ефективність виробництва відображають натуральними показниками. Підвищення її завдяки впровадженню інновацій сільськогосподарськими підприємствами проявляється у: зростанні урожайності культур та продуктивності тварин, підвищенні якості продукції, зниженні її матеріаломісткості та трудомісткості. Ефектом виступає зростання обсягів виробництва продукції, економія окремих видів ресурсів (у натуральних показниках).

Економічну ефективність діяльності підприємства оцінюють на основі вартісних показників. Критеріями підвищення цієї ефективності є зниження собівартості продукції та зростання ціни її реалізації (завдяки поліпшенню якості продукції чи удосконаленню системи її збуту), зміцнення фінансового стану підприємства, зокрема зростання показників рентабельності. Індикаторами економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції виступає і

зростання обсягу виручки та прибутку від її продажу з розрахунку на одиницю посівної площі та поголів'я тварин.

Рівень економічної ефективності виступає основним індикатором успішності підприємства. Завдання щодо підвищення його показників найчастіше ставиться при плануванні впровадження інновацій на підприємстві. Водночас резерви підвищення економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції тісно пов'язані з можливостями підвищити технологічну його ефективність, і цей зв'язок багато в чому визначає зміст інноваційних процесів у сільському господарстві.

Соціальну ефективність діяльності сільськогосподарського підприємства відображають показники оплати праці зайнятих на ньому працівників, умови їх праці. Також її доцільно розглядати в контексті здатності підприємства виділяти кошти на задоволення соціальних потреб інших осіб, вирішення соціальних проблем. Може йтися, наприклад, про підвищення видатків з оплати за оренду земельних паїв, фінансування благодійних заходів. Інновації, направлені на підвищення соціальної ефективності підприємства, іноді називають неприбутковими. Та вони вкрай важливі в контексті дотримання агровиробниками принципів соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність виробника проявляється й у вирішенні екологічних проблем. Такий результат не випадково розглядається серед ефектів від впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах. Йдеться про вкрай актуальне завдання, пов'язане зі збереженням родючості ґрунтів, біорізноманіття в природі, недопущенням забруднення навколишнього середовища унаслідок ведення сільськогосподарської діяльності. Впровадження агроінновацій слід розглядати з позицій реалізації в аграрному секторі завдань збалансованого (сталого) розвитку [181, с. 137].

Процес інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств перебуває під впливом як негативних чинників, які виступають перешкодами на шляху реалізації їхніх інноваційних планів, так і позитивних обставин, що стимулюють інноваційний розвиток суб'єктів господарювання. Класифікація чин-

ників впливу на інноваційну діяльність, яку розглянути в п. 1.1 дисертації, є характерною для аграрного виробництва. Водночас варто додати деякі коментарі щодо ситуації в галузі.

Більшість сільськогосподарських підприємств, особливо малих або середніх за розмірами, відчувають суттєві труднощі з впровадженням інновацій у своїй діяльності. Чинники, що гальмують інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств, можна поділити на:

- фінансові, пов'язані з капіталомісткістю інноваційних технологій, браком коштів для покриття витрат на інноваційну діяльність, небажанням (неготовністю) банків кредитувати проєкти з високим рівнем інноваційності;

- техніко-технологічні, пов'язані з тим, що відсталість матеріально-технічної бази багатьох сільськогосподарських підприємств не дає їм змоги впроваджувати елементи прогресивних технологій;

- інституційні, які проявляються в тому, що політична нестабільність у країні, неврегульованість податкових відносин, проблеми з запровадженням ринку землі та інші прогалини в правовому забезпеченні ускладнюють прихід у галузь інвесторів, зацікавлених в її інноваційному розвитку;

- організаційні, які пов'язані з браком інформації про доступні інновації, нестачею кваліфікованого персоналу, відсутністю зацікавлення агровиробників у співпраці з науково-дослідними організаціями;

- соціально-психологічні, які стосуються неспроможності в багатьох випадках менеджменту сприймати зміни, брати відповідальність за радикальні рішення, а також пов'язані з авторитарним стилем управління.

Водночас доволі вагомим є вплив і позитивних чинників, які розширюють можливості для інноваційної активності сільськогосподарських підприємств. Вони пов'язані з високим попитом на сільськогосподарську продукцію, зокрема й на світових ринках, що забезпечує окупність інвестицій у інновації. Організаційні зміни, які відбулися в аграрному секторі упродовж останніх півтора десятка років, сформували механізми, здатні забезпечити ефективність інновацій-

ної діяльності сільгоспвиробників. Україна, як відомо, має потужний природно-кліматичний потенціал для розвитку аграрного виробництва.

Баланс між впливом позитивних і негативних чинників на інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств можна простежити за динамікою основних показників їх діяльності. Тенденція до збільшення обсягів та підвищення ефективності виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами дає підстави для висновку про переважаючий вплив позитивних чинників. Водночас у галузі залишається чимало проблем. Відповідний аналіз буде проведений у другому розділі дисертації.

Забезпечення інноваційного розвитку неможливе без успішного здійснення інноваційного процесу, суть якого, як зазначали, визначає діяльність, пов'язана зі створенням, поширенням та впровадженням інновацій. Ці дії можна розглядати як етапи інноваційного процесу, а саме:

- етап створення інновацій, який часто відбувається поза сільськогосподарськими підприємствами, особливо коли йдеться про технологічні інновації. Він повинен передбачати успішну апробацію інноваційної розробки;

- етап поширення (дифузії) інновацій, в якому остання набуває ознак товару й повинна знайти свого споживача. Здійснюється у випадку, якщо інновація не є продуктом, створеним суто для внутрішнього користування підприємством;

- етап освоєння інновації, який можна вважати завершеним при отриманні підприємством запланованих від реалізації інновації результатів.

Зміст зазначених етапів стосовно інноваційного процесу в сільському господарстві наведений на рис. 1.2. Особливістю є те, що окремі з них повністю чи частково можуть відбуватися поза сільськогосподарським підприємством. У другому етапі (поширення інновацій) окрім продуцента і споживача відповідної розробки можуть брати участь й інші структури, які виконують посередницькі та/чи консультаційні функції. Певну участь у цьому процесі беруть державні органи управління регіонального рівня.

Рис. 1.2. Зміст етапів інноваційного процесу в сільському господарстві*

* Власна розробка автора

На рівні сільськогосподарського підприємства інноваційний процес, який одночасно є етапом освоєння інновації, також складається з певних елементів. Зокрема, обов'язковим є планування інноваційної діяльності, яке передбачає виокремлення основних завдань, здійснення аналізу ресурсних можливостей і ринкових пропозицій, вибір оптимального варіанта інновації, встановлення обсягів фінансування. Впровадження інновації передбачає формування певного організаційно-економічного механізму для забезпечення цього процесу. Йдеться про пошук джерел фінансування, визначення відповідальних за виконання передбачених заходів підрозділів і служб підприємства, конкретних посадових

осіб тощо. Розробники інновацій, які пропонують її використання на виробництві, здебільшого передбачають надання послуг зі супроводу (надання консультацій) під час впровадження. Тривалість процесу освоєння інновації є одним із критеріїв її ефективності: чим швидше підприємство досягне запланованих результатів, тим успішнішою є інноваційна діяльність.

Як уже зазначали, забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств і аграрного сектора економіки загалом потребує активної підтримки з боку держави. Вона володіє ресурсами та важелями задля створення необхідних умов для здійснення інноваційної діяльності з урахуванням запитів агровиробників і суспільних інтересів. Регуляторна діяльність з боку держави здійснюється на основі чинної нормативно-правової бази, яка визначає принципи здійснення підприємницької діяльності, забезпечує права та свободи суб'єктів – її учасників. Державні органи покликані контролювати та стимулювати процес розвитку системи аграрного виробництва, у тому числі інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, використовуючи для цього за потреби інструменти фінансової підтримки.

Стаття 3 Закону України «Про інноваційну діяльність» визначає мету і принципи державної інноваційної політики. Метою її є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції» [134]. Принципи інноваційної політики передбачають визначення державних пріоритетів у відповідній діяльності, у тому числі, очевидно, і стосовно аграрного сектора, формування необхідної нормативно-правової бази, створення умов для збереження й ефективного використання науково-технічного потенціалу, значна частина якого перебуває в прямому підпорядкуванні держави. Передбачене залучення держави до: забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності; підтримки міжнародної науково-технологічної кооперації; трансфе-

ру технологій; сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; фінансової та інформаційної підтримки суб'єктів інноваційної діяльності; підготовки кадрів у відповідній сфері тощо [134]. Зазначений закон конкретизує повноваження та компетенції окремих державних органів влади у сфері регулювання інноваційної діяльності.

Уточнимо суть державного регулювання у контексті розглядуваних питань. Низка авторів вважають, що державне регулювання – це комплекс заходів державних органів влади, покликаний здійснювати контроль, підтримку та створення нормальних умов для функціонування ринку і вирішення соціально-економічних проблем національної економіки й суспільства [22, с. 36; 50, с. 48; 180, с. 9]. Воно тісно пов'язано з функцією державного управління, яка спрямована на створення сприятливих умов діяльності вітчизняних підприємств без втручання у їх господарську діяльність [47, с. 29; 101, с.14]. Звідси можна зробити висновок, що державне регулювання інноваційної діяльності – це комплекс здійснюваних державними органами заходів, спрямований на створення сприятливих умов (економічних, інституційних) для ефективної інноваційної діяльності на різних організаційних рівнях.

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється за допомогою певних принципів, методів та заходів, які використовуються для планування, створення, регулювання та контролювання інноваційної діяльності. Серед складових державного регулювання інноваційного розвитку системи аграрного виробництва можна виділити групи методів, що застосовуються для стимулювання інноваційної діяльності, зокрема:

- політико-правові – розробка та вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює процеси в аграрному секторі, запровадження ліцензій та квот;

- фіскальні – податкові пільги, знижки для сільськогосподарських товаровиробників аж до звільнення від сплати податків;

- кредитні – полегшення доступності та умов надання комерційними банками позик для сільськогосподарських підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність;

- фінансового стимулювання – субсидії та дотації, пряме інвестування з державного та місцевого бюджетів, сприяння розвитку фінансового лізингу та притоку іноземних інвестицій;

- адміністративні – розробка та реалізація інноваційних проєктів з розвитку інноваційної інфраструктури, державне замовлення на інноваційний продукт, митне регулювання переміщення товарів, пов'язаних з інноваційною діяльністю;

- соціальні – підтримка заходів, спрямованих на вирішення проблем розвитку сільських територій [41, с. 17; 61, с. 81-82; 132].

Насамперед державна інноваційна політика покликана збільшувати вклад вітчизняної науки і техніки у національний розвиток економіки, у тому числі в сільське господарство. На жаль, рівень фінансування наукових досліджень і розробок, в яких закладається база для інноваційного розвитку економіки, є в Україні є дуже низьким. Зокрема, обсяг відповідних витрат у нашій країні у 2017 році становив 0,45% від ВВП, тоді як у країнах Євросоюзу – 2,06 % [115, с. 62]. А з урахуванням реального ВВП на душу населення відставання від економічно розвинених країн за фінансуванням науки є дуже великим. Роль держави у фінансуванні інноваційної діяльності в Україні ілюструють дані, наведені в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Роль держави у фінансуванні інноваційної діяльності в Україні*

Рік	Кошти державного бюджету у витратах промислових підприємств України на інновації		Кошти державного бюджету у фінансуванні наукових досліджень і розробок організацій України	
	млн грн	частка в загальному обсязі, %	млн грн	частка в загальному обсязі, %
2010	87,0	1,1	3603,3	44,4
2015	55,1	0,4	3915,4	35,6
2016	179,0	0,8	3700,9	32,1
2017	227,3	2,5	4740,1	35,4
2018	639,1	5,2	6020,9	35,9

* Розраховано з використанням джерел [114; 115]

Успішний досвід економічно розвинених країн показує, що у разі відсутності або нестачі коштів у підприємців для впровадження інноваційних розробок держава підтримує їх фінансово. Відстежити масштаби такої підтримки в Україні можна на прикладі промислових підприємств (за іншими основними галузями Державна служба статистики України інформації не подає). Протягом останніх років спостерігається позитивна тенденція до збільшення частки коштів з державного бюджету у витратах цих підприємств на інноваційну діяльність. У 2018 році вона сягнула 5,2%. Всього 0,1% у відповідних витратах припадало на кошти з місцевих бюджетів. Звичайно, основні видатки на інновації повинні нести самі підприємства, що спостерігається і в Україні (88,2% у 2018 році). Проблемою є не частка, а недостатній обсяг відповідних витрат.

Зростали протягом останніх років витрати з державного бюджету на фінансування наукових досліджень і розробок. На них в останні роки припадало близько третини від загального обсягу відповідних витрат, і це було основне джерело їх фінансування. На кошти організацій підприємницького сектору у 2018 році припадало 23,5% усіх внутрішніх витрат на фінансування наукових досліджень і розробок, на кошти з іноземних джерел – 21,7% [115, с. 49].

Зважаючи на вкрай обмежені обсяги коштів, на перший план виходить порядок їх розподілу. Жидяк О.Р. вважає, що з державного бюджету на безоплатній основі можуть фінансуватися лише фундаментальні наукові дослідження, а також об’єкти аграрної сфери, пов’язані з соціальною, економічною та національною безпекою [61, с. 81]. Звичайно, повинен здійснюватися жорсткий контроль за результативністю відповідних видатків.

Зважаючи на брак державної підтримки, суб’єктам господарювання і науковим установам доводиться шукати інші варіанти фінансування інноваційної діяльності. Зокрема, вчені розглядають можливість створення позабюджетних фондів фінансування інноваційного розвитку [53; 89]. Вони можуть бути створені на підприємствах, у тому числі сільськогосподарських, за рахунок відрахувань від їхніх прибутків. Порядок формування таких фондів і використання накопичених коштів визначатиметься статутом та іншими установчими докумен-

тами суб'єкта господарювання. Доцільно передбачити, що відрахування до таких фондів не обтяжуватимуться податковими платежами, що стимулюватиме підприємства вкладати кошти у власний інноваційний розвиток.

Обґрунтовуючи засади державного регулювання інноваційної діяльності, доцільно звернути увагу на досвід розвинутих країн світу. Усі вони широко застосовують податкові пільги, дотацій, кредити, субсидії та інші форми стимулювання інноваційної діяльності. У них значно кращі можливості для прямого інвестування інноваційної діяльності на всіх її стадіях, які в Україні у близькій перспективі недоступні. Водночас у цих країнах сформовані ефективні моделі організації інноваційної діяльності, елементи яких можуть бути впроваджені й у вітчизняній практиці. Підходи, що застосовуються в окремих країнах, відображені в табл. 1.5.

Наведені в цій таблиці особливості інноваційної діяльності характерні для моделей національних економік цих країн. Водночас вони позначаються й на організації цієї діяльності в аграрному секторі. Доволі поширеним явищем є державна підтримка інноваційного розвитку – пряма (у формі цільового фінансування через численні спеціальні програми, гранти тощо) і непряма (за допомогою податкових та інших пільг). Попри те для економічно розвинених країн світу характерна орієнтація на створення сприятливих умов для залучення в інноваційну сферу приватних інвестицій, а державні кошти відіграють в інноваційному процесі другорядну роль [121, с. 66]. Винятком можна вважати Китай, де в наукових дослідженнях домінує академічна наука [5, с. 12]. В усіх розвинених країнах забезпечується захист інтелектуальної власності та авторських прав [151, с. 109].

Попри відносно високий рівень фінансування наукових досліджень в економічно розвинених країнах, у багатьох із них визначені пріоритетні напрями, в яких задекларована державна підтримка інноваційного розвитку. Такий підхід має місце і в нашій країні – прийнятий Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Одним із стратегічних пріоритетних напрямів на період до 2021 року визначено технологічне оновлення та розвиток

Таблиця 1.5

Основні аспекти інноваційного розвитку та державного стимулювання інноваційної діяльності у розвинених країнах світу

Країна	Основні характеристики моделей інноваційного розвитку економіки	Форми стимулювання інноваційної діяльності
1	2	3
США	- прагнення до лідерства в науці; - орієнтація на повний виробничий цикл – від виникнення інноваційної ідеї до масового виробництва готової продукції; - обмежене втручання держави у розв'язання проблем інноваційного спрямування, помітна роль приватного бізнесу серед виконавців науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; - формування потужних науково-виробничих комплексів – технопарків, технополісів, кластерів; - венчурне фінансування у високотехнологічні галузі, підтримка дрібного венчурного бізнесу	Програмно-цільове фінансування, державні замовлення на контрактній основі; пільгове оподаткування (інвестиційний податковий кредит, прискорена амортизація, виключення витрат на НДДКР із суми оподаткованого доходу); підтримка кластерів.
Японія	- співпраця державних структур та приватних компаній ; - налагоджена система комунікацій та обміну інформацією; - кооперація і конкуренція корпорацій на різних етапах інноваційного процесу; - розробка довгострокових програм створення в малих містах зон новітніх технологій; - орієнтація на максимальну продуктивність праці; - орієнтація на сприйняття досягнень світової науки, передових технічних розробок з їх доопрацюванням і запуском у виробництво.	Пряме державне фінансування, що поширюється на малі та середні фірми; пільгові кредити; пільгове оподаткування, зокрема університетів та науково-дослідних інститутів; субсидії; мотивація молодих вчених, зокрема спрощення для них візового режиму; підтримка малих інноваційних підприємств.

Продовження таблиці 1.5

1	2	3
Франція	- орієнтація на лідерство в науці; - формування інноваційної політики на регіональному, національному і наднаціональному (країн ЄС) рівнях; - структурна перебудова економіки в окремих регіонах, створення інноваційної інфраструктури на рівні світових стандартів; - створення наукових і технологічних парків з широким спектром функцій; - реалізація великомасштабних цільових проектів, які охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу, як правило, зі значною часткою науково-інноваційного потенціалу; - спрямованість на максимальний прибуток при мінімумі зусиль; - створення сприятливого інвестиційного середовища; - венчурне фінансування у формі інвестицій в акціонерний капітал та інвестиційні позики в основні галузі економіки	Дотації; субсидії; довгострокові позики; податкові кредити; кредитні гарантії; пільгове оподаткування
Німеччина		Державне замовлення та державні закупівлі; дотації на підвищення кваліфікації науково-технічного персоналу; цільові безоплатні субсидії; оплата витрат на технічну експертизу; пільгові кредити; система страхування кредитів; прискорена амортизація.
Великобританія		Пряме державне фінансування у вигляді субсидій і грантів; державне замовлення; підтримка провідних університетів; податкові пільги; норми прискореної амортизації; списання витрат на НДДКР на собівартість продукції; кредитні гарантії; спрощення адміністративних процедур.
Китай	- державне фінансування і регулювання діяльності технопарків, науково-технічних організацій у визначених галузях на основі розроблених планів і програм; - висока роль науково-освітнього середовища у здійсненні інноваційної діяльності, розвиток науки в університетах; - створення іноземними інвесторами спільних підприємств із китайськими фірмами	Пільгове оподаткування; пільгові кредити; митні пільги; державна фінансова підтримка підприємств з інноваційними технологіями.

* Сформовано на основі опрацювання джерел [5; 43; 65; 150; 151; 159; 160; 186; 205].

агропромислового комплексу [136]. Підтримка інноваційного розвитку аграрного сектора вітчизняної економіки задекларована і в Постанові Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. №942 «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року». У ній конкретизована проблематика, якій повинна віддаватися перевага при формуванні замовлень наукових досліджень за рахунок державних коштів. За напрямом «Раціональне природокористування» зазначені дослідження, що стосуються: технологій раціонального використання ґрунтів і збереження їх родючості, перспективних технологій агропромислового комплексу та переробної промисловості, проблеми забезпечення продовольчої безпеки і збереження та розширення генофонду сільськогосподарських сортів рослин і порід тварин [133].

Заходом з державної підтримки інноваційного розвитку вітчизняних підприємств стало створення Кабінетом Міністрів України у 2017 році Ради з розвитку інновацій – тимчасового консультативно-дорадчого органу, що покликаний вивчати проблемні питання, пов’язані з реалізацією державної політики у сфері розвитку інновацій, забезпечувати ефективну співпрацю Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади, громадянського суспільства, суб’єктів господарювання та суб’єктів інноваційної діяльності з метою розроблення, організації, координації та впровадження заходів, механізмів і умов для інноваційного розвитку національної економіки, створення інноваційної інфраструктури та впровадження реформ у сфері інноваційної діяльності [140]. До фінансової підтримки інноваційних проєктів залучено Український фонд стартапів – загальнодержавну інноваційну програму, яка надає фінансування талановитим українським підприємцям у формі грантів. Серед напрямів діяльності фонду – й підтримка агротехнологій [241].

В Україні застосовуються різні інструменти державної підтримки сільського господарства, для чого в державному бюджеті щорічно закладаються певні кошти. У вітчизняній практиці застосовувалися й елементи пільгового оподаткування сільськогосподарських підприємств. Хоча відповідні механізми

постійно змінюються, а рівень їхнього фінансування не можна вважати достатньо високим, вони прямо чи опосередковано стосуються й підтримки інноваційного розвитку галузі.

Отже, для забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств України можуть застосовуватися різні види інновацій. Особливості інноваційної діяльності цих підприємств пов'язані зі специфікою технологій і організації аграрного виробництва. Державну підтримку інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств слід розглядати як складову частину підтримки аграрного сектора загалом, вектори й масштаби якої визначаються з урахуванням суспільних інтересів.

1.3. Інноваційний потенціал сільськогосподарського підприємства та методика його дослідження

Однією з ключових категорій, що використовуються в сучасних концепціях теорії інновацій, є інноваційний потенціал. Це поняття знаходить застосування для відображення процесів і явищ, пов'язаних з інноваційною діяльністю на різних організаційних рівнях – держави, регіону, галузі, підприємства. Дефініція «інноваційний потенціал сільськогосподарського підприємства» окреслює об'єкт, прикладання зусиль для формування і розвитку якого визначає перспективи, зокрема й щодо ефективності, інноваційної діяльності відповідного суб'єкта господарювання. Зусилля, прикладені для розвитку інноваційного потенціалу на мезорівні (сукупності сільськогосподарських підприємств), визначають перспективи інноваційного розвитку аграрного виробництва загалом.

Для з'ясування сутності відповідної дефініції слід виходити з трактування поняття «потенціал» як сукупності всіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути застосовані в певній галузі, діяльності, сфері [27, с. 1087]. Стосовно інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств слід вести мову про засоби, можливості тощо, які вже використо-

вуються або можуть бути задіяні за певних умов для забезпечення інноваційної діяльності відповідних суб'єктів.

У науковій літературі склалися різні підходи до трактування поняття «інноваційний потенціал підприємства», відмінності між якими зумовлюють потребу в детальнішому їх розгляді. Встановлено, що найпоширенішим є так званий ресурсний підхід, за яким інноваційний потенціал розглядається як сукупність різних видів ресурсів, що можуть бути використані для здійснення інноваційної діяльності, досягнення підприємствами конкурентних переваг завдяки впровадженню інновацій [28; 30, с. 73; 31; 54, с. 43; 91, с. 4; 131, с. 114; 216, с. 66 та ін.]. Водночас погляди окремих авторів на склад ресурсів, що можуть бути віднесені до інноваційного потенціалу, суттєво різняться.

Серед інших поширених підходів варто виділити акцентування дослідниками уваги на діяльності, заходах, пов'язаних із впровадженням інновацій або спроможністю до відповідних дій [14, с. 173; 30, с. 74; 77, с. 104]. Окремі автори розглядають інноваційний потенціал як систему відносин, пов'язаних з інноваційним розвитком суб'єктів [33, с. 168; 54, с. 43]. Такі підходи виправдані з огляду на те, що самі по собі ресурси не забезпечують ефективного впровадження інновацій. Для цього мають бути сформовані належні умови, що проявляються у процесах і відносинах як на мікрорівні (окремого підприємства), так і на вищих організаційних рівнях. Враховуючи ці аспекти, дослідники нерідко пропонують комплексний підхід, включаючи у визначення інноваційного потенціалу як наявність ресурсів, так і здатність до їх застосування в інноваційній діяльності [28; 87, с. 86; 216, с. 67-68].

У своєму дослідженні ми, схиляючись до комплексного підходу, трактуємо інноваційний потенціал сільськогосподарського підприємства як сукупність ресурсів (матеріальних і нематеріальних), а також умов (що визначають можливості) їх застосування для досягнення цілей, пов'язаних з інноваційним розвитком відповідного суб'єкта господарювання. У цьому визначенні окреслена основна функція інноваційного потенціалу – забезпечення інноваційного розвитку підприємства, зокрема досягнення ним конкурентних переваг завдяки впро-

вадженню інновацій. Рівень реалізації цієї функції залежатиме від кількісних і якісних характеристик інноваційного потенціалу підприємства, збалансованості окремих його складових.

У наукових публікаціях зустрічаються різноманітні варіанти переліку складових інноваційного потенціалу підприємства та підходів до їх формування. Укладаючи такий перелік у рамках нашого дослідження, виходили з наступних міркувань:

- інноваційний потенціал повинен стосуватися можливості реалізації сільськогосподарським підприємством різних видів технологічних та нетехнологічних інновацій;

- окремі складові потенціалу повинні включати як ресурси (матеріальні й нематеріальні), так і умови їх отримання та можливості практичного застосування, у чому проявляється комплексний підхід до трактування суті інноваційного потенціалу;

- інноваційний потенціал підприємства включає засоби і можливості, що є в розпорядженні відповідного суб'єкта або можуть бути ним отримані за певних умов. Засоби і можливості, що сформувалися для забезпечення інноваційної діяльності на мезо- і макрорівнях, виступають факторами розвитку інноваційного потенціалу підприємства. Вони не включаються безпосередньо у склад останнього, а визначають можливості його зростання;

- окремі елементи інноваційного потенціалу підприємства є частинами відповідних складових загального його потенціалу. Вони включають ті ресурси й умови їх використання, які можуть бути задіяні в інноваційній діяльності підприємства.

Вважаємо за доцільне виділити наступні складові інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства: кадрову, матеріальну, фінансову, організаційно-управлінську, інформаційну, маркетингову. Теза про те, що вони є частиною аналогічних складових загального потенціалу підприємства, схематично проілюстрована на рис. 1.3. Очевидно, частка окремих складових загаль-

ного потенціалу, що може бути віднесена до потенціалу інноваційного, в окремих підприємствах може суттєво різнитися.

Рис. 1.3. Складові інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства*

* Власна розробка автора

Найважливішим компонентом інноваційного потенціалу підприємства вважаємо кадрову його складову. Як частина загального кадрового потенціалу суб'єкта господарювання вона визначається тими його працівниками, котрі можуть бути залучені до впровадження інновацій. Кадрова складова характеризується здатністю персоналу підприємства генерувати та сприймати інноваційні ідеї, реалізовувати їх на практиці. Останнє визначається компетенціями, рівнем ініціативності та відповідальності працівників. Характеристикою кадрової складової є й умотивованість працівників до навчання, високопродуктивної праці. Характеристики кадрової складової інноваційного потенціалу слід встановлювати й аналізувати у розрізі окремих категорій працівників підприємства.

Матеріальна складова інноваційного потенціалу підприємства визначається кількістю та складом матеріальних ресурсів (земельних, основних і оборотних засобів), що можуть бути задіяні при впровадженні інновації. Якщо сільськогосподарське підприємство планує впроваджувати продуктову інновацію, визначають, яка площа угідь може бути для цього відведена, чи є у підприємства необхідна матеріально-технічна база. Наявність матеріальних ресурсів

(транспорту, складських приміщень тощо) визначає перспективи впровадження маркетингових інновацій. При впровадженні процесових інновацій, пов'язаних з удосконаленням технологій, визначають, які саме основні засоби при цьому можуть бути задіяні, а які потребують заміни, модернізації. Характеристиками матеріальної складової інноваційного потенціалу є й можливості підприємства щодо застосування окремих способів залучення основних засобів (придбання, оренда, лізинг) та оборотних матеріальних активів (власне виробництво, придбання), необхідних для впровадження інновацій.

Оцінюючи матеріальну складову інноваційного потенціалу, слід враховувати не лише кількість і склад відповідних ресурсів, а й спосіб їх використання у формі технології виробництва (переробки, зберігання) певного виду сільськогосподарської продукції. Розглядаючи перспективи впровадження продуктових інновацій, з'ясовують здатність підприємства налагодити ефективну технологію виробництва відповідного товару. У рамках впровадження процесових інновацій обґрунтовують необхідність, напрями та способи модернізації чи повної заміни існуючих технологій.

Інноваційна діяльність вимагає певних затрат коштів. Фінансова складова інноваційного потенціалу відображає здатність підприємства їх здійснити. Оскільки у сільськогосподарських підприємств, як правило, немає вільних коштів, оцінюють джерела фінансування – власні й зовнішні, з яких вони можуть бути залучені. Критеріями наявності чи доступності таких джерел можуть виступати показники фінансового стану підприємства. Досягнуті в останні роки показники рентабельності, обсягу прибутків дають змогу оцінити можливості використання для забезпечення інноваційної діяльності доходів підприємства. Ці ж показники, а також коефіцієнти ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності використовуються фінансовими установами для оцінки надійності позичальника. Варто враховувати, що певні кошти сільськогосподарські підприємства можуть залучити в рамках реалізації програм державної підтримки аграрного виробництва.

Організаційно-управлінська складова інноваційного потенціалу відображає наявність на підприємстві організаційних умов для впровадження інновацій, а також відповідність системи управління підприємством завданням інноваційного розвитку. Організаційні умови знаходять відображення у складі підрозділів і служб підприємства, на які покладаються завдання реалізації інноваційного проєкту, та характері зв'язків між ними. Оцінюючи ці умови, враховують посадові обов'язки, що покладаються на окремих фахівців. До організаційної складової відносять і систему зовнішніх комунікацій підприємства, зокрема зв'язки з тими підприємствами й організаціями, що будуть задіяні у впровадженні інновацій.

Перспективи впровадження інновацій значною мірою визначаються системою управління, сформованою на підприємстві, повноваженнями окремих менеджерів, координованістю їх роботи. Управлінська складова може бути оцінена за системою показників ефективності управлінської діяльності, досягнутими на підприємстві в останні роки. Важливими елементами цієї складової є сформовані на підприємстві системи планування та контролю.

Інформація виступає ресурсом, від кількісних і якісних характеристик якого залежать результати функціонування кожного суб'єкта господарювання. Особливо важливою є роль інформаційного забезпечення в інноваційній діяльності, адже у персоналу може не бути необхідних для її здійснення знань. Обсяг нової для підприємства інформації, що необхідна для розроблення й реалізації інноваційного проєкту, є значно більшим, аніж для планування традиційних господарських процесів. Тому вважаємо за доцільне окремо виділити інформаційну складову інноваційного потенціалу, хоча формування її можна простежити й у функціонуванні елементів кадрової та організаційної складових.

Елементами інформаційної складової є сама інформація та канали, якими вона надходить на підприємство. Оцінюють повноту й точність такої інформації, умови отримання інформаційних послуг (зокрема їх вартість та своєчасність надання). Звертають увагу на надійність і ефективність окремих каналів інформаційного забезпечення.

Виділення маркетингової складової інноваційного потенціалу пов’язане з необхідністю забезпечити збут продукції, одержаної в результаті інноваційної діяльності. Проблема збуту високоактуальна у разі впровадження продуктової інновації, особливо коли йдеться про товар, що є новим для ринку, на який його просуває підприємство. Якщо впровадження інновації передбачає суттєве збільшення обсягів виробництва продукції чи покращення її якості (споживчих характеристик), також потрібно оцінити перспективи збуту. У першому випадку йдеться про можливість організації продажу більшої кількості товару, у другому – про те, наскільки вигідними для підприємства є умови реалізації продукції з поліпшеними характеристиками з урахуванням зміни її собівартості. Оцінку маркетингової складової здійснюють за критеріями: склад збутових підрозділів і служб підприємства та ефективність їх функціонування, спроможність здійснити необхідні маркетингові заходи, рівень конкурентоспроможності продукції підприємства з урахуванням ринкової кон’юнктури.

Для аналізу характеристик окремих складових інноваційного потенціалу підприємств використовують систему показників, склад якої яких залежить від поставленого в процесі дослідження завдання. Детальніше перелік сукупності таких показників, що їх пропонується використовувати для оцінки інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства при визначенні його здатності реалізовувати певний інноваційний проєкт, буде розглянуто у п. 3.1 дисертаційної роботи. Показники, які характеризують ресурсне забезпечення сільськогосподарських підприємств, ефективність їх функціонування, тенденції у розвитку, що можуть розглядатися як результат інноваційних змін у галузі, проаналізовані у другому розділі дисертації. Зокрема, вивчали динаміку показників технологічної, економічної і соціальної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, зміни у виробничих витратах, умовах реалізації продукції тощо.

При аналізі формування й використання інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств, що проявляється в тенденціях їх інноваційного розвитку, застосовано сукупність загальних і конкретно-наукових методів дос-

лідження з дотриманням певних методологічних підходів. Основним із них є діалектичний підхід, який передбачає розгляд процесів і явищ, що вивчаються, у їхньому розвитку, у взаємозв'язку з іншими процесами і явищами [58, с. 47], з урахуванням дії основних законів діалектики – переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення.

Застосування діалектичного підходу в процесі дослідження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств опиралося на такі положення:

1. Інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств є складовою інноваційного розвитку економіки країни. Тому інституційні та економічні умови інноваційної діяльності на макрорівні безпосередньо визначають умови такої діяльності в аграрному секторі, у тому числі на рівні окремих суб'єктів господарювання.

2. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств характеризується певними особливостями, пов'язаними зі специфікою галузі. Ці особливості визначають поширення окремих видів інновацій у сільськогосподарських підприємствах, рівень інноваційної активності останніх.

3. Впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах супроводжується змінами в їх діяльності, накопичення яких призводить до трансформації поширених у галузі економічних моделей і систем, по суті – до їх заперечення. Ця трансформація переважно є конструктивним запереченням, оскільки появляються якісніші, ефективніші моделі та системи. Водночас вона не завжди є успішною, відомі випадки несприйняття інноваційних змін, що вимагає встановлення їх причин.

4. Інноваційні зміни в контексті переходу кількісних змін у якісні, накопичуючись, перетворюють інновації з нового, малопоширеного явища у вагомий чинник розвитку сільськогосподарських товаровиробників, системи аграрного виробництва загалом. Одні інноваційні зміни викликають необхідність запровадження доповнюючих їх інших інновацій, що дає змогу проявитися синергетичному ефекту від їх впровадження.

На формування й використання інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств значний вплив здійснюють чинники макроекономічного характеру, що визначають перебіг інноваційних процесів у країні загалом. Для встановлення особливостей їх впливу вивчали матеріали реалізації дослідницького проєкту Глобальний індекс інновацій (The Global Innovation Index). Цей проєкт сумісно реалізовують Міжнародна бізнес-школа INSEAD, Корнельський університет і Всесвітня організація інтелектуальної власності, які щорічно публікують результати рейтингової оцінки близько 130 країн світу за рівнем їх інноваційного розвитку [227]. Для встановлення цієї оцінки опрацьовують дані за більш ніж 80 критеріями, які відображають різні аспекти формування і використання інноваційного потенціалу окремих країн. Вони узагальнюються у двох підіндексах, перший з яких характеризує наявні умови і ресурси для інновацій, другий – досягнуті практичні результати здійснення інновацій у цих країнах. Зважена оцінка цих двох показників формує глобальний індекс інновацій, який привертає увагу не стільки абсолютним значенням, скільки місцем кожної країни у відповідному рейтинговому списку.

Упродовж останнього десятиліття позиції України в загальному рейтингу країн за Глобальним індексом інновацій характеризуються тенденцією до зростання, у 2019 році вона посідала в ньому 47 місце (дод. Б). При цьому доволі слабкими є позиції нашої країни за ресурсами та умовами для здійснення інновацій. Зокрема, за наявністю інституційних умов вона у 2019 році займала лише 96 місце, за розвитком відповідної інфраструктури – 90-е. Значно кращими є досягнуті Україною практичні результати інноваційної діяльності: 36 місце у 2019 році. Особливо високо оцінені позиції у сфері освіти (технологій та економіки знань) – 28 місце за результатами 2019 року [239]. На основі відношення отриманих результатів до наявних ресурсів встановлювали коефіцієнт інноваційної ефективності. За ним у 2018 році Україна займала дуже високе 5 місце з-поміж усіх країн (у 2019 році цей показник не визначали).

Діалектичний зв’язок інноваційних процесів у сільському господарстві Львівської області з відповідними процесами в інших галузях економіки та аг-

рарному секторі країни загалом обумовив доцільність вивчення окремих аспектів функціонування наукових організацій Національної академії аграрних наук України, інноваційної діяльності промислових підприємств області, результати якого викладені у другому розділі дисертаційної роботи. Та якщо органи Державної служби статистики України здійснюють доволі ретельне обстеження інноваційної діяльності промислових підприємств, то за сільськогосподарськими підприємствами така інформація відсутня.

У зв'язку з цим нами було організовано обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області. За сприяння Головного управління статистики у Львівській області бланки обстеження та роз'яснення щодо їх заповнення були надіслані 198 сільськогосподарським підприємствам. Відповідні матеріали отримали усі 186 суб'єктів господарювання, які звітували за підсумками 2018 року за формою №50 сг та відносилися за класифікацією Державної служби статистики України до категорії середніх і великих сільськогосподарських підприємств. Також бланки обстеження направили 12 господарствам, які звітували за формою № 2-ферм і відносилися до категорії малих сільськогосподарських підприємств. Останніх у Львівській області налічується близько тисячі, однак до обстеження залучили тільки невелику кількість найрозвиненіших (за оцінкою Головного управління статистики у Львівській області) із них. Виходили з того, що ресурсний потенціал середніх і великих агровиробників дає значно більші можливості для впровадження різних видів інновацій, а формальний підхід до заповнення форм обстеження малими суб'єктами господарювання негативно вплине на об'єктивність підсумкових результатів.

Від респондентів отримано 169 придатних для опрацювання відповідей: 160 – від підприємств, які звітували за формою №50 сг, і 9 – від підприємств, що були віднесені до малих. Отже, здійснено обстеження основного масиву середніх і великих сільськогосподарських підприємств, яке характеризується високою репрезентативністю.

Проведене обстеження є спеціальним методом дослідження, що використовується для збору інформації, яку неможливо отримати з інших джерел. З такою ж метою в рамках дисертаційного дослідження застосовано й експертний метод. За допомогою розробленої анкети встановили думку учених, експертів-дорадників, працівників органів виконавчої влади щодо рівня ризиків реалізації інноваційних проєктів у сільському господарстві.

Серед інших спеціальних методів, використаних у нашому дослідженні, виділимо SWOT-аналіз, який відноситься до методів стратегічного аналізу. З його допомогою узагальнили інформацію про вплив чинників зовнішнього і внутрішнього середовища на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств. Результати аналізу дали змогу оцінити перспективи формування й використання інноваційного потенціалу цих підприємств з урахуванням обставин, що позитивно впливають на інноваційні процеси в галузі та гальмують їх розвиток.

Дослідження формування й використання інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств, яке ґрунтується на комплексному застосуванні загальних і спеціальних методів, дає змогу визначити концептуальні напрями інноваційного розвитку суб'єктів галузі, конкретизувати заходи, спрямовані на активізацію й підвищення ефективності їх інноваційної діяльності.

1. Трактування терміну «інновація» в наукових працях здійснюється з різних позицій. Переважно її розглядають як процес (динамічний підхід) і як результат (статичний підхід до трактування цієї дефініції). У рамках нашого дослідження ми розглядаємо інновацію для підприємства як результат інноваційної діяльності – технологію, продукт або послугу, організаційне рішення, виробництво чи застосування якого раніше не здійснювалося на цьому підприємстві та впровадження якого на підприємстві забезпечило істотне підвищення ефективності його функціонування. Цей підхід поширюємо й на трактування інновацій у системі аграрного виробництва (агроінновацій). Динамічний підхід

до трактування інновацій може бути переданий термінами «інноваційний процес», «інноваційна діяльність», «інноваційна активність».

2. Різноманітність видів застосовуваних інновацій обумовлює доцільність їхньої класифікації. На практиці набула поширення класифікація, рекомендована Організацією економічного співробітництва і розвитку й використовувана Державною службою статистики України, яка передбачає поділ інновацій на технологічні та нетехнологічні. Технологічні інновації у свою чергу поділяються на процесові та продуктові, нетехнологічні – на маркетингові та організаційні. Пропозиції щодо інших класифікацій інновацій дають змогу повніше розкрити їх зміст, напрями і форми застосування. Зокрема, серед інновацій, що застосовуються в сільськогосподарських підприємствах, доцільно виділити їх види: при класифікації за матеріальною складовою – інновації з використанням біологічних об’єктів; за організаційним рівнем економічної системи, для яких впроваджується новація – нове для об’єднання підприємств – корпорації (агрохолдингу), членів сільськогосподарського кооперативу; за переважаючим ефектом від впровадження – інновації, направлені на зростання соціальної ефективності, вирішення екологічних проблем.

3. У сільському господарстві основними є поліпшуючі (поетапні) інновації, які не змінюють принципово технологій виробництва і базових характеристик товару. Результатом їх впровадження є приріст урожайності культур і продуктивності тварин, поліпшення якості продукції завдяки досягненням селекційної та племінної роботи, оптимізації окремих технологічних операцій, зменшення втрат продукції під час зберігання тощо. Ці зміни є результатом процесових інновацій. Серед продуктових в основному зустрічаються інновації з рівнем новизни «нове для підприємства». Високий попит на окремі види продукції стимулює поширення продуктових інновацій у категоріях «нове для об’єднання підприємств» і «нове для регіону». Поява ж видів сільськогосподарської продукції, що є абсолютно новими чи відзначаються суттєво поліпшеними споживчими характеристиками, зустрічається рідко.

4. Інноваційний розвиток підприємства розглядаємо як процес прогресивних змін у стані підприємства, що відображаються у зростанні ефективності функціонування, набутті конкурентних переваг, зміцненні ринкових позицій тощо, досягнутих завдяки впровадженню ним інновацій (інноваційній діяльності). Для досягнення змін у стані підприємства, що підпадають під визначення інноваційного розвитку, інноваційна діяльність повинна відзначатися: постійним характером, оперативністю, цілеспрямованістю, комплексним характером, науковістю, наявністю стимулів у всіх учасників інноваційного процесу.

5. Здійснення сільськогосподарськими підприємствами інноваційної діяльності перебуває під впливом багатьох чинників, різноманітність яких за змістом, особливостями і напрямами впливу обумовлює доцільність їх класифікації. Принциповою є класифікація чинників за організаційним рівнем їх формування – на чинники світового рівня (глобального, мегарівня), макрорівня (країни), мезорівня (галузевого, регіонального) та мікрорівня (суб'єкта господарювання). Процеси глобалізації виступають каталізаторами змін практично в усіх галузях економіки, у тому числі на агропродовольчих ринках. Чинники макро- і мезорівня залежать від політики держави та регіональних органів влади, економічної ситуації в країні. Чинники мікрорівня діють лише в межах окремого підприємства і залежать від його характеристик – розміру, спеціалізації, ресурсів тощо. Між сформованими на різних рівнях чинниками впливу на інноваційну діяльність існує тісний зв'язок: доволі виразно простежується вплив чинників вищого рівня на процеси, що відбуваються на нижчих організаційних щаблях.

6. Більшість сільськогосподарських підприємств, особливо малих або середніх за розмірами, відчувають суттєві труднощі з впровадженням інновацій у своїй діяльності. Чинники, що гальмують інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств, можна поділити на: фінансові, техніко-технологічні, інституційні, організаційні, соціально-психологічні. Водночас доволі вагомим є вплив і позитивних чинників, пов'язаних із високим попитом на сільськогосподарську продукцію, зокрема й на світових ринках, що забезпечує окупність інвестицій у інновації, організаційними змінами, які відбулися в аграрному сек-

торі України упродовж останніх півтора десятка років. Баланс між впливом позитивних і негативних чинників на інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств можна простежити за динамікою основних показників їх діяльності. Тенденція до збільшення обсягів та підвищення ефективності виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами дає підстави для висновку про переважаючий вплив позитивних чинників.

7. Результати інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств значною мірою залежать від державної його підтримки. Різні форми стимулювання інноваційної діяльності широко розповсюджені в економічно розвинених країнах. Поширеною практикою є й державна підтримка сільськогосподарських виробників. Застосовувані в Україні інструменти державної підтримки сільського господарства прямо чи опосередковано стосуються й інноваційної діяльності. Результати впливу держави на інноваційний розвиток галузі слід розглядати як один із основних критеріїв ефективності її аграрної політики загалом.

8. Перспективи інноваційного розвитку аграрного виробництва залежать від формування й використання у сільськогосподарських підприємствах та на вищих організаційних рівнях інноваційного потенціалу. Схиляючись до комплексного підходу в трактуванні суті інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства, розглядаємо його як сукупність ресурсів (матеріальних і нематеріальних), а також умов (що визначають можливості) їх застосування, пов’язаних з інноваційним розвитком відповідного суб’єкта господарювання. Елементами інноваційного потенціалу підприємства, які відображають окремі його функції та види задіяних ресурсів, є наступні складові: кадрова, матеріальна, фінансова, організаційно-управлінська, інформаційна, маркетингова. Ці складові інноваційного потенціалу підприємства є частинами відповідних складових загального його потенціалу. Вони включають ті ресурси й умови їх використання, що можуть бути задіяні в інноваційній діяльності підприємства.

Основні наукові результати, що подані у першому розділі дисертації, відображені в опублікованих працях [164; 167; 168; 169; 172; 174].

РОЗДІЛ 2
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Оцінка тенденцій інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств Львівської області

В останні роки загальний обсяг виробництва в Україні сільськогосподарської продукції (у постійних цінах) перевищував показники 1991 року (початку глибокої трансформації системи аграрного виробництва). Наша країна займає чільні місця серед світових експортерів низки важливих видів агропродовольчої продукції. Спостерігається тенденція до зростання показників урожайності основних сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Сформувалися ці позитивні зміни за рахунок розвитку, а в багатьох випадках – відродження діяльності сільськогосподарських підприємств.

Нарощування обсягів і підвищення технологічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах України спостерігається упродовж тривалого часу і є результатом системних змін, які відбулися в організації їх функціонування. Обсяг виробленої цими підприємствами сільськогосподарської продукції (обчислений у постійних цінах 2010 року) збільшився упродовж 2010-2018 років на 38%, а його частка в загальному виробництві такої продукції в країні зросла за цей період з 48,3 до 58,8% (дод. В). І хоча ці показники ще не досягли рівня 1991 року, можна стверджувати, що за існуючої динаміки це відбудеться доволі швидко.

Стрімкий розвиток діяльності сільськогосподарських підприємств спостерігається в усіх регіонах країни, у тому числі й у Львівській області. При відносно стабільних обсягах виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення у підприємствах області упродовж 2010-2018 рр. вони зросли більш ніж у 2,2 раза (рис. 2.1, дод. Г), забезпечивши помітне підвищення показників галузі загалом.

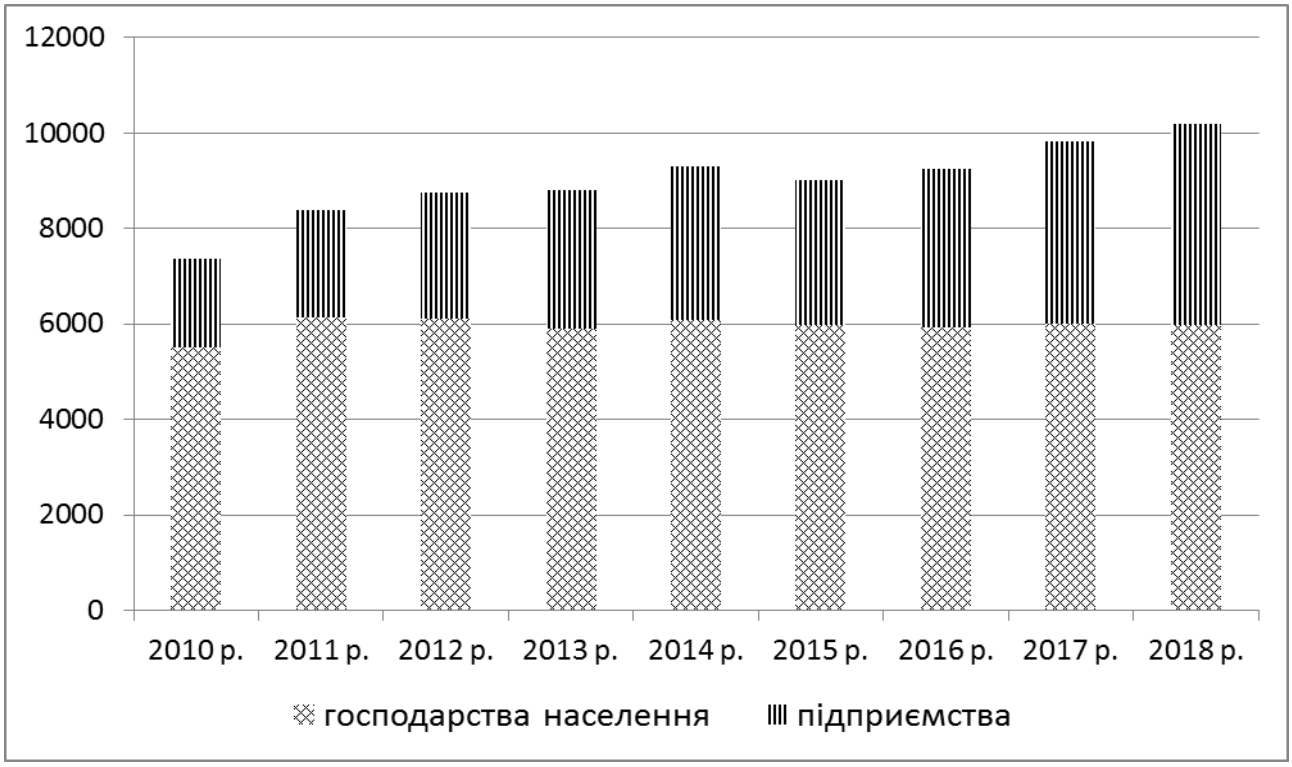

Рис. 2.1. Обсяг виробництва продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) основними категоріями сільгоспвиробників Львівської області, млн грн.*

*Розраховано автором на основі джерела [155].

Темпи розвитку аграрного бізнесу у Львівській області в останні роки помітно переважали середні по країні, однак частка підприємств у загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції попри тенденцію до зростання залишається відносно низькою. У 2018 році вона становила 41,2%, і за цим показником Львівська область займала 20-е місце серед областей України. Така ситуація обумовлена насамперед тим, що в 90-і роки минулого століття більшість сільськогосподарських угідь перейшла в користування господарств населення, що помітно звузило ресурсну базу для розвитку товарного аграрного виробництва.

У Львівській області у 2018 році було зареєстровано близько 1,4 тис. сільськогосподарських підприємств (табл. 2.1). Загальна їх кількість у динаміці характеризується тенденцією до зростання. Коливання за роками кількості окремих категорій підприємств відображає нестабільність умов функціонуван-

ня сільськогосподарських товаровиробників, вказує на існування конкуренції в галузі. Щорічно певна кількість підприємств припиняє свою діяльність, появляються нові суб'єкти господарювання, окремі з них змінюють свій організаційно-правовий статус.

Таблиця 2.1

Кількість сільськогосподарських підприємств Львівської області та економічна ефективність їх функціонування*

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р., %, +/- п.
Кількість підприємств	1141	1111	1209	1186	1387	121,6
у т. ч. господарські товариства	228	224	251	232	…	…
приватні підприємства	133	128	119	114	…	…
виробничі кооперативи	14	16	31	12	15	107,1
фермерські господарства	760	727	788	813	792	104,2
державні підприємства	6	6	7	6	…	…
підприємства інших форм господарювання	17	10	13	9	…	…
Частка підприємств, які одержали чистий прибуток, %	82,6	84,7	80,9	83,2	86,2	+ 3,6 п.
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	30,6	12,8	22,0	16,2	9,3	- 21,3 п.

* Сформовано за даними джерел [154; 155] та статистичних збірників «Сільське господарство України» за відповідні роки.

Найчисельнішою групою сільськогосподарських підприємств є фермерські господарства. Майже всі вони відносяться до категорії малих сільськогосподарських підприємств, які звітують за статистичною формою 2-ферм. Однак основних потенціал товарного аграрного виробництва зосереджений у середніх та великих сільськогосподарських підприємствах, які звітують за формою державного статистичного спостереження № 50-сг. У Львівській області у 2018 році налічувалося 186 таких суб'єктів господарювання. Володіючи потужнішим ресурсним потенціалом, вони мають ширші можливості для запровадження різних видів інновацій.

Результатом конкурентного відбору є підтримання відносно високої частки серед сільськогосподарських підприємств Львівської області прибуткових.

Упродовж останніх років вона перевищувала 80%. Для порівняння, у 2018 році в сільському господарстві Львівської області частка збиткових підприємств становила 13,8%, тоді як загалом по області вона становила 26,3%, у т.ч. в промисловості – 28,5%, а серед підприємств з виробництва харчових продуктів і напоїв – 28,6% [7]. Значно вищими за середні по області були й показники рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Зазначимо, що показники рентабельності є важливим індикатором фінансового стану підприємства, який серед іншого визначає й наявність у нього можливостей для знаходження джерел фінансування інноваційних проєктів.

У сільськогосподарських підприємствах спостерігається доволі висока варіація показників рентабельності окремих видів продукції (дод. Д). Вона відображає мінливість умов для господарської діяльності та впливає на зміни у структурі виробничої діяльності підприємств галузі. Останні знаходять відображення в динаміці посівних площ і поголів'я тварин (табл. 2.2).

Тенденція до зростання загальної посівної площі вказує на збільшення площі землекористування сільськогосподарських підприємств. Цей процес гальмується складністю консолідації невеликих земельних ділянок, що знаходяться у розпорядженні господарств населення, та передачі їх у користування підприємств. Обмеженість орних земель стимулює підприємства використовувати їх під посіви тих культур, які обіцяють найбільший прибуток.

Близько половини посівних площ у сільськогосподарських підприємствах області припадає на посіви зернових культур. На продукцію їх вирощування існує стійкий попит, що за умови забезпечення достатнього рівня урожайності гарантує досягнення економічної ефективності виробництва. Вагоме місце у структурі посівних площ підприємств займають посіви технічних культур, частка яких у 2018 році становила 46,0%. Упродовж останніх років швидкими темпами зростали зібрані площі соняшнику та сої, зацікавленість до яких виявило чимало сільськогосподарських підприємств області. Окремі суб'єкти господарювання розгорнули вирощування плодових і ягідних культур.

Таблиця 2.2

Динаміка посівних площ і поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах Львівської області*

Показник	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., %, разів
Загальна площа посівів під урожай поточного року, тис. га	222,1	307,9	317,8	343,0	365,7	366,7	165,1
Зібрана площа, тис. га: зернових та зернобобових	124,5	183,2	180,8	185,3	181,7	182,7	146,7
буряку цукрового фабричного	12,4	15,3	12,1	12,9	15,5	11,3	91,1
соняшнику	0,1	14,2	11,0	26,3	35,1	34,1	у 342 рази
сої	3,1	22,7	38,9	48,5	57,5	52,4	у 16,9 разів
ріпаку і кользи	42,3	51,7	52,7	44,0	56,6	68,1	161,0
картоплі	2,2	2,0	2,0	2,0	1,8	1,8	81,8
овочевих культур	1,4	1,5	1,6	1,5	1,4	1,3	92,9
Площа насаджень плодових і ягідних культур, тис. га	1,4	2,0	1,9	1,8	2,1	2,5	178,6
Поголів'я на кінець року, тис. голів: великої рогатої худоби	24,2	20,8	20,1	19,3	18,2	17,4	71,9
у т. ч. корів	9,8	8,3	7,8	7,3	7,0	7,1	72,4
свиней	109,5	173,4	196,7	214,0	211,2	256,1	233,9
птиці всіх видів	3159,9	3586,4	2844,1	2391,3	3220,0	3452,2	109,3

* Сформовано за даними джерел [154; 155].

У сільськогосподарських підприємствах області зменшується поголів'я великої рогатої худоби. Відносно високі показники рентабельності молока підтримують інтерес до молочного скотарства в обмеженого кола суб'єктів господарювання. Загальна кількість підприємств, які утримують молочнотоварні ферми, зменшується. Через збитковість згортається й виробництво яловичини.

Протягом 2010-2018 років у сільськогосподарських підприємствах Львівської області помітно зросло поголів'я свиней. Відбулося це за рахунок діяльності двох підприємств – товариств з обмеженою відповідальністю «Галичина-Захід» і «Барком». Вони вклали у створення відгодівельних комплексів значні кошти, запровадили технології, які можна вважати інноваційними для регіону. Інноваційні технології знайшли застосування й у низці птахівничих підприємств, яким доводиться витримувати доволі гостру конкуренцію з іншими вітчизняними виробниками яєць і м'яса птиці.

У дод. Е наведено дані про динаміку обсягів виробництва основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами Львівської області. У рослинництві стрімке зростання обсягів виробництва соняшнику, сої, плодів і ягід є результатом диверсифікації з ознаками продуктових інновацій для багатьох агровиробників. Зростання більш ніж утричі протягом 2010-2018 років валового збору зерна слід пов'язувати насамперед з процесовими інноваціями, які забезпечили помітне підвищення урожайності зернових культур. У тваринництві привертає увагу розвиток свинарства та тенденція до збільшення обсягів виробництва молока.

Результати впровадження інновацій знаходять відображення в динаміці показників урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Зростання цих показників відносимо до основних індикаторів ефективності процесових інновацій, спрямованих на удосконалення технологій виробництва сільськогосподарської продукції. За цими показниками оцінюємо й результати впровадження продуктових інновацій: для того, щоб нова для сільськогосподарського підприємства чи навіть певного регіону продукція була конкурентоспроможною, вона повинна відзначатися достатньо високим рівнем технологічної ефективності виробництва.

Наведені в табл. 2.3 дані свідчать про те, що упродовж останніх років у сільськогосподарських підприємствах Львівської області мали місце доволі високі темпи зростання урожайності основних культур. Виділяється стрімке зростання урожайності плодових і ягідних культур, пов'язаних з запровадженням

Таблиця 2.3

Динаміка урожайності основних культур і продуктивності тварин у сільськогосподарських підприємствах Львівської області*

Рік	Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га								Надій молока на одну корову, кг	Середньодобовий приріст в.р.х.	Середньодобовий приріст свиней	Середньорічна несучість курей-несучок
	зернових та зернобобових	буряку цукрового фабричного	соняшнику	сої	ріпаку і кользи	картоплі	овочевих культур	плодових і ягідних культур				
2010	26,0	402	16,8	14,2	23,0	221	134	7,1	2930	468	507	232
2011	39,3	398	15,3	12,5	23,4	227	172	13,1	3202	510	579	228
2012	39,9	439	18,6	18,8	26,8	219	180	20,2	3635	533	593	147
2013	43,6	406	22,7	17,6	27,5	232	173	33,2	3829	536	642	207
2014	53,4	499	20,3	21,4	30,4	287	192	38,0	3469	535	544	217
2015	50,4	475	25,4	19,5	26,8	235	223	66,8	3799	530	540	238
2016	52,5	517	25,7	23,0	26,9	230	201	141,8	4081	450**	785**	217**
2017	52,7	517	21,0	23,1	31,1	265	214	101,3	4652	…	…	…
2018	56,1	585	23,4	29,5	30,4	282	193	107,3	5503	…	…	…
2018 р. до 2010 р., %	215,8	145,5	139,3	207,7	132,1	127,6	144,0	в 15,1 раза	187,8	…	…	…

* Сформовано за даними статистичних збірників «Сільське господарство Львівської області» за відповідні роки.

** У середніх і великих підприємствах, які звітували за формою № 50-сг.

інновацій у галузі, до якої сільськогосподарські товаровиробники до останнього часу не приділяли особливої уваги. Як високі можна охарактеризувати й темпи зростання урожайності зернових культур та сої.

Як продуктивну інновацію в рослинництві можна розглядати вирощування у сільськогосподарських підприємствах Львівської області соняшнику. Раніше вважалося, що природно-кліматичні умови регіону несприятливі для отримання високих врожаїв цієї культури. Однак у 2018 році середня урожайність соняшнику в підприємствах області становила 23,4 ц/га при середньому по Україні показникові в 24,7 ц/га. Такий рівень урожайності в поєднанні з відносно високими показниками рентабельності (дод. Д) свідчить про успішність інноваційної за характером програми з розширення ареалу вирощування соняшнику в Західній Україні.

Елементи інноваційних технологій забезпечили помітне зростання в сільськогосподарських підприємствах Львівської області продуктивності корів молочного стада. Щоправда, як зазначали, інтерес до розвитку молочного скотарства проявляє відносно невелика кількість суб'єктів господарювання. На жаль, зміни у статистичній звітності не дають можливості визначити в останні роки показники продуктивності тварин у м'ясному скотарстві, свинарстві та птахівництві. Та зібрана інформація дає підстави для висновку про помітне зростання упродовж досліджуваного періоду середньодобових приростів свиней. Практично відсутні прогресивні зміни у м'ясному скотарстві і яєчному птахівництві.

Швидке зростання показників урожайності культур і продуктивності тварин дало змогу певною мірою ліквідувати розрив у технологічній ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні та економічно розвинених країнах. У табл. 2.4 наведені дані про основні показники такої ефективності в сільськогосподарських підприємствах Львівської області та в межуючому з нею Підкарпатському воєводстві Республіки Польща. Вони вказують на те, що переважна більшість аналізованих показників у підприємствах Львівської області є вищими, нерідко – значно вищими, аніж їх демонструють фермери сусіднього регіону. І хоча в багатьох країнах Євросоюзу ефективність виробництва

сільськогосподарської продукції значно вища, аніж у Республіці Польща, очевидно, що застосування вітчизняними агровиробниками процесових інновацій значно підвищує рівень їх конкурентоспроможності.

Таблиця 2.4

Показники технологічної ефективності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції*

Показник	Сільськогосподарські підприємства Львівської області		Підкарпатське воєводство Республіки Польща	
	2017 р.	2018 р.	2017 р.	2018 р.
Урожайність, ц/га: зернових	52,7	56,1	39,1	39,0
у т.ч. пшениці	53,2	49,1	38,5	37,3
ячменю	55,3	51,9	35,4	31,1
жита	39,4	38,0	28,0	25,3
гречки	9,3	11,0	15,2	15,6
кукурудзи на зерно	73,8	99,0	71,9	89,8
картоплі	265	282	265	243
цукрових буряків	517	585	677	643
ріпаку і кользи	31,1	30,4	24,2	26,0
капусти	295	233	445	400
моркви	318	280	227	220
яблук	166,9**	198,5**	61,6	153,3
вишні	86,3**	55,5**	13,2	28,4
малини й ожини	58,9**	34,7**	33,5	42,9
суниці й полуниці	86,5**	69,2**	26,7	30,8
Надій молока на одну корову, кг	4652	5503	4424	4099

* Сформовано за даними Головного управління статистики у Львівській області та джерел [234; 237].

** Недержавні сільськогосподарські підприємства.

Якщо природно-кліматичні умови для сільськогосподарського виробництва у Львівській області та Підкарпатському воєводстві доволі схожі, що дає

змогу порівнювати показники урожайності культур, то система організації аграрного виробництва на цих територіях суттєво різниться. У Республіці Польща основними агровиробниками є індивідуальні господарства, що належать і управляються фізичними особами чи групами осіб. Середній розмір їх землекористування становить менше 10 га. У Львівській області серед сільськогосподарських підприємств домінують суб'єкти господарювання зі значно більшими середніми розмірами. Зокрема, у 2018 році середня площа сільськогосподарських угідь на одне підприємство, що було землекористувачам, становила 374 га, у тому числі на одне фермерське господарство, які переважно відносяться до категорії малих аграрних товаровиробників – 83 га.

Великі підприємства, володіючи потужним ресурсним потенціалом, мають значно ширші можливості для запровадження прогресивних інноваційних технологій, аніж дрібні товаровиробники. Про це, зокрема, свідчить різниця в урожайності сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області загалом і фермерських господарствах (дод. Ж). Тому доходимо висновку, що для малих сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств, залишаються значні можливості для підвищення ефективності виробництва на основі використання технологій та інфраструктурних мереж, аналоги яких набули поширення у країнах Євросоюзу.

Наведені в дод. Ж дані свідчать про те, що зростання урожайності сільськогосподарських культур характерне для всіх категорій сільськогосподарських виробників, у т.ч. й для господарств населення. Очевидно, останні також впроваджують певні удосконалення в технології виробництва продукції рослинництва, що для них мають характер інновацій. Варто відзначити й те, що сільськогосподарські підприємства не показали значного прогресу в показниках урожайності кормових культур. Інновації вони застосовували насамперед у товарних рослинницьких галузях.

Високі темпи зростання урожайності культур і продуктивності тварин у аграрних підприємствах характерні для України загалом. Пов'язуючи їх із застосовуваними суб'єктами господарювання інноваціями, проаналізуємо серед-

ньорічні темпи зростання технологічної ефективності виробництва продукції підприємствами в розрізі окремих галузей сільськогосподарського виробництва (табл. 2.5). Для того, щоб урахувати проміжні значення членів динамічного ряду, які часто характеризуються різнонаправленими коливаннями, середній коефіцієнт зростання, який згодом перераховано в темп зростання, обчислено за формулою:

$$\overline{K} = \sqrt[\frac{n(n-1)}{2}]{\frac{Y_1 \cdot Y_2 \cdots Y_n}{(Y_0)^{n-1}}}, \qquad (2.1)$$

де Y_0, Y_1, … Y_n – рівні динамічного ряду, n – число рівнів динамічного ряду.

Таблиця 2.5

Середньорічні темпи зростання урожайності основних культур і продуктивності тварин у сільськогосподарських підприємствах упродовж 2010-2018 рр., %*

Показник	Україна	Львівська область
Урожайність, ц/га: зернових	110,9	114,6
цукрових буряків	111,2	103,8
соняшнику	107,5	105,4
сої	105,9	108,1
ріпаку і кользи	108,1	104,3
картоплі	106,0	102,4
овочів відкритого ґрунту	112,6	108,4
плодів і ягід	111,7	153,8
Надій молока на одну корову, кг	106,1	106,8

* Сформовано за даними статистичних збірників «Сільське господарство України» за відповідні роки.

Наведені в табл. 2.5 дані свідчать, що доволі високими упродовж останніх років в Україні й у Львівській області були темпи зростання урожайності зернових культур. Стимулом до розвитку зерновиробництва є підтримання високих закупівельних цін на зерно завдяки його експорту. Експортування продукції вирощування олійних культур та продуктів їх переробки також є стимулом

для удосконалення технологій їх вирощування. Уже відзначали стрімкий розвиток у сільськогосподарських підприємствах плодівництва і ягідництва на основі застосування прогресивних технологій вирощування відповідних культур.

Якщо в Україні загалом спостерігаються доволі високі темпи зростання урожайності цукрових буряків, то у Львівській області вони відносно низькі. Це певною мірою можна пояснити тим, що в області функціонує лише один цукровий завод і, як свідчать наведені в табл. 2.2 дані, інтерес до галузі буряківництва з боку сільськогосподарських підприємств не зростає.

У молочному скотарстві, зважаючи на відносно велику тривалість виробничого циклу, пов'язаного з формуванням стада дійних корів, забезпечити високі темпи зростання технологічної ефективності виробництва продукції загалом складніше, аніж у рослинницьких галузях. Тому наведені в табл. 2.5 показники розглядаємо як індикатори достатньо вагомого ефекту від впровадження процесових інновацій у молочне скотарство.

Удосконалення виробничих технологій, яке забезпечує зростання урожайності культур і продуктивності тварин та складає зміст процесових інновацій у сільському господарстві, потребує значних коштів. У дод. З наведені показники рівня витрат на виробництво продукції у сільськогосподарських підприємствах Львівської області з розрахунку на 1 га посівів і одиницю поголів'я тварин. Вони характеризують рівень інтенсивності сільськогосподарського виробництва, аналіз якого вважаємо важливим елементом дослідження процесових інновацій, що запроваджуються аграрними підприємствами.

Упродовж останніх років спостерігається стрімке зростання номінальних показників витрат на виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах. Однак слід врахувати, що на їх формування справляють помітний вплив інфляційні процеси, пов'язані зі зростанням цін на матеріальні ресурси і послуги, рівня заробітної плати тощо. Для нейтралізації інфляційного чинника в розрахунках слід проводити дефлятацію відповідних показників.

У табл. 2.6 наведені дефлятовані до рівня 2010 року показники витрат на 1 га посівів та одиницю поголів'я тварин у сільськогосподарських підприєм-

ствах Львівської області, де відповідні номінальні показники поділені на коефіцієнт інфляції, що склався за відповідний період. Останній є добутком ланцюгових (до попереднього року) сукупних індексів витрат на виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами України.

Таблиця 2.6

Дефлятовані (до рівня 2010 р.) виробничі витрати на 1 га посівів та одиницю поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах Львівської області, грн*

Показник	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р.,%
Витрати на 1 га посівів: зернових	3322	5222	5041	5417	4870	5062	152,4
у т.ч. пшениці	3197	4980	4876	5443	4772	4904	153,4
кукурудзи на зерно	5043	6578	6629	6789	6748	6746	133,8
цукрових буряків	11024	12101	12511	13060	11153	11396	103,4
соняшнику	3154	4306	4987	4525	4412	4659	147,7
сої	2927	4901	4449	5445	5121	5233	178,8
ріпаку і кользи	5794	6202	5449	6401	6357	6192	106,9
картоплі	28084	32534	29551	23528	19501	20084	71,5
Витрати на 1 га: культур плодових	2183	23839	10596	14134	15756	5644	258,5
культур ягідних	25425	36690	32342	23322	13234	10756	42,3
Витрати на корову молочного стада	5540	8265	7139	9151	7359	10529	190,1

*Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області та статистичних збірників «Сільське господарство України».

Наведені в табл. 2.6 дані характеризують зміни в натуральному обсязі ресурсів, що були використані для виробництва сільськогосподарської продукції. Вони вказують на те, що зростання цього обсягу відбувалося в основному до 2014 року. У подальшому дефлятовані витрати з розрахунку на 1 га посівів помітним зростанням не відзначалися, ба більше, нерідко знижувалися. Це означає, що в останні роки сільськогосподарські підприємства нарощували виробництво продукції не за рахунок збільшення обсягів задіяних ресурсів, а забезпечуючи ефективніше їх застосування. У молочному скотарстві за нашими роз-

рахунками темпи зростання витрат на одиницю поголів'я були дещо вищими, аніж в основних рослинницьких галузях.

Можна вести мову й про те, що підприємства використовують якісніші ресурси. Мірилом якості виступають ціни на ресурси, а темпи їх зростання відображені в коефіцієнтах, що були використані для дефлятації показників витрат сільськогосподарських підприємств. Слід зазначити, що темпи зростання цих витрат перевищують темпи інфляції в країні. Зокрема, з грудня 2010 року до грудня 2018 року індекс інфляції в Україні склав за офіційними даними 263%. Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції склав у 2018 році порівняно з 2010 роком 354%, а індекс цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством, становив за цей період 335%.

Показники рівня інтенсивності виробництва сільськогосподарської продукції помітно варіюють у розрізі окремих підприємств. Також одним із чинників, що впливає на впровадження інновацій в аграрному виробництві, є розмір суб'єкта господарювання. Для з'ясування відповідних залежностей на прикладі виробництва пшениці й молока застосоване аналітичне групування сільськогосподарських підприємств, які звітували за формою №50-сг (табл. 2.7). На жаль, з 2017 року перелік показників, що включені в зазначену форму, помітно зменшився, і це змушує обмежити період дослідження 2016 роком.

Усю сукупність досліджуваних підприємств розділили на п'ять рівних (квінтильних) груп за виручкою від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг. Обсяг цієї виручки є критерієм розмірів підприємства. Отже, у першу групу увійшли 20% найменших підприємств (з найменшою виручкою), у п'яту – 20% найбільших. Встановлено, що спостерігається чітко виражена пряма залежність між розміром сільськогосподарських підприємств та здійснюваними ними витратами на 1 га посівів та одиницю поголів'я тварин. Зокрема, відхилення у витратах на 1 га посівів пшениці у квінтильних групах найбільших і найменших підприємств у 2016 році становила 2,4 рази, у витратах на одну корову – 3,9 рази. Отже, можливості великих за розмірами підприємств що-

до впровадження інновацій значно вищі, аніж відносно менших суб'єктів господарювання, причому у тваринництві ця диференціація проявляється більшою мірою.

Таблиця 2.7

Залежність формування витрат та ефективності виробництво окремих видів продукції від розмірів сільськогосподарських підприємств Львівської області, 2016 р.*

Показник	Квінтильна (20%) група підприємств за виручкою від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг					За сукупністю
	1	2	3	4	5	
Пшениця						
Обсяг витрат на 1 га посівів, грн	6337	8394	10894	11100	15395	13868
у т.ч. оплата праці	474	318	610	362	521	488
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	387	582	873	943	1941	1605
амортизація необоротних активів	164	350	508	407	1009	826
Обсяг накладних витрат у розрахунку на 1 ц реалізованої продукції, грн	21	35	17	18	66	54
Урожайність, ц/га	27,1	34,1	45,6	47,1	56,0	52,3
Ціна реалізації 1 ц, грн	284	283	319	295	359	344
Рівень рентабельності, %	5,7	- 4,2	25,8	16,9	5,9	7,9
Молоко						
Обсяг витрат на одну корову молочного стада, грн	7813	13897	15023	11693	30560	23317
у т.ч. оплата праці	657	2519	3060	1807	3750	3164
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	557	1240	951	110	1116	818
амортизація необоротних активів	236	247	1658	144	2946	1986
Обсяг накладних витрат у розрахунку на 1 ц реалізованої продукції, грн	128	40	44	27	9	19
Надій молока на одну корову молочного стада, кг	2896	3705	4030	3299	6069	5053
Ціна реалізації 1 ц, грн	480	463	550	465	596	568
Рівень рентабельності молока, %	23,1	11,8	28,5	25,3	20,8	21,1

* Розраховано за сукупністю сільськогосподарських підприємств Львівської області, які звітували за формою №50 сг.

Спостерігається тісний зв’язок між рівнем витрат на одиницю посівної площі й поголів’я тварин і технологічною ефективністю виробництва. Це підтверджує зроблений вище висновок про ефективність технологічних інновацій, індикатором застосування яких виступають відповідні витрати. Однак перевагу від впровадження цих інновацій отримують насамперед великі за розмірами підприємства.

Певні висновки про особливості формування виробничих витрат залежно від розмірів підприємств зроблено на основі аналізу окремих видів витрат. Зокрема, доволі слабкою є залежність між розмірами підприємств і рівнем оплати праці, тобто великі підприємства не розглядають інструменти підвищення мотивації працівників серед пріоритетних інновацій. Судячи з варіації рівня амортизаційних відрахувань, великі за розмірами підприємства вкладають значні кошти у зміцнення своєї матеріально-технічної бази. Вони активніше користуються послугами сторонніх організацій при вирощуванні зернових культур, тоді як у молочному скотарстві зв’язок між відповідними ознаками практично не простежується.

У табл. 2.7 наведені дані про накладні витрати у повній собівартості реалізованої продукції. Відповідні видатки не включаються до виробничої собівартості. В основному вони формуються з адміністративних витрат та витрат на збут і в значно меншій мірі – з відсотків за кредити та відсотків і винагород за лізингову діяльність [219]. Збільшення цих витрат вважаємо індикатором запровадження організаційних та маркетингових інновацій у діяльності сільськогосподарських підприємств. Аналіз показників дає підстави для висновку про відмінності в реалізації маркетингових та організаційних інновацій у рослинницьких і тваринницьких галузях. Спостерігався позитивний вплив накладних витрат на формування ціни продажу пшениці, чого не простежувалося в молочному скотарстві.

У 2016 році не спостерігалося чітко вираженого впливу рівня виробничих витрат і розмірів підприємств на економічну ефективність виробництва, критерієм якої є рівень рентабельності. Позитивний вплив інновацій простежується

насамперед у зростанні показників урожайності культур і продуктивності тварин. Відсутність достатньо помітного економічного ефекту пов'язана як з недостатньою увагою до інших видів інновацій, окрім технологічних, так і з нестабільністю середовища функціонування сільськогосподарських підприємств, яка не забезпечує швидкої трансформації технологічного ефекту в економічний.

Упродовж останніх років відбулися певні зміни у структурі витрат на виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах (дод. И). Їх аналіз дає змогу зробити певні висновки про характер інновацій, застосовуваних цими підприємствами.

Привертає увагу тенденція до зменшення упродовж останніх років у структурі витрат сільськогосподарських підприємств частки видатків на оплату праці. Зокрема, у витратах на виробництво продукції рослинництва вона зменшилася з 7,4% у 2010 році до 4,3% у 2018 році, у витратах на виробництво тваринницької продукції за цей же період – з 5,8% до 4,2%. Однак не можна стверджувати, що в системі матеріального стимулювання працівників у сільськогосподарських підприємствах області не відбувається позитивних змін (табл. 2.8).

На ці зміни вказує той факт, що середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника та однієї відпрацьованої людино-години в сільськогосподарських підприємствах зростала швидшими темпами, аніж у середньому у Львівській області й у тому числі на промислових підприємствах. Завдяки цьому рівень заробітної плати працівників у сільському господарстві перевищує середній по економіці області й помітно скоротив відставання від середнього по промисловості. Варто також відзначити, що Львівська область позитивно виділяється за рівнем заробітної плати в сільському господарстві серед інших областей України. Зокрема, якщо у 2018 році середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника сільськогосподарських підприємств Львівської області становила 8925 грн, то середньому по Україні – всього 7166 грн [156, с. 171].

З іншого боку, динаміка частки витрат на оплату праці у структурі виробничих витрат сільськогосподарських підприємств дає підстави для висновку, що мотиваційні інновації, пов'язані з удосконаленням системи матеріального

стимулювання працівників, нечасто розглядаються менеджерами аграрних підприємств серед інструментів, що можуть бути використані для зміцнення власної конкурентоспроможності.

Таблиця 2.8

Динаміка заробітної плати найманих працівників у сільському господарстві Львівської області*

Показник	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., рази, +/- п.
Середньомісячна зарплата одного штатного працівника, грн	1551	2632	3934	4724	7109	8925	у 5,75 раза
У % до: середньої по області	79,9	88,9	107,9	103,6	111,2	111,5	+ 31,6 п.
середньої по промисловості області	73,5	76,0	90,7	85,3	96,3	94,7	+ 21,2 п.
Нараховано штатному працівникові за відпрацьовану годину, грн	10,28	17,21	26,37	30,59	46,79	57,91	у 5,63 раза
У % до: середньої по області	76,5	84,2	106,2	91,4	99,7	100,0	+ 23,5 п.
середньої по промисловості області	71,8	75,5	93,3	77,9	90,3	88,6	+ 16,8 п.
Середньомісячна зарплата в с.г. до мінімальної на кінець року, %	168,2	216,1	285,5	295,3	222,2	239,7	+ 71,5 п.

* Розраховано за даними статистичних збірників «Ринок праці у Львівській області» за відповідні роки.

Вагому частку у структурі витрат на виробництво основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах займають матеріальні витрати. Їх зростання нерідко є результатом технологічних інновацій, пов’язаних з використанням матеріальних оборотних засобів. Дієвість таких інновацій засвідчують результати проведеного нами кореляційно-регресійного аналізу з використанням даних у розрізі підприємств Львівської області, які звітували за формою № 50-сг, за 2016 рік.

Встановлено, що спостерігався прямий зв’язок між рівнем матеріальних витрат на одиницю посівної площі та поголів’я тварин і технологічною ефек-

тивністю виробництва пшениці й молока. Його описують наступні рівняння регресії:

$$У_{X1} = 16{,}802 + 0{,}0032x_1; \quad (2.2)$$

$$У_{X2} = 1868 + 0{,}176x_2; \quad (2.3)$$

де $У_{X1}$ – урожайність пшениці, ц/га; $У_{X2}$ – надій молока на одну корову молочного стада, кг; x_1, x_2 – матеріальні витрати з розрахунку відповідно на 1 га посівів пшениці та на одну корову, грн.

Коефіцієнти кореляції (r_1 = 0,82; r_2 = 0,85) вказують на наявність тісного зв'язку між досліджуваними ознаками, що й підтвердило зроблений висновок про суттєвість впливу втілених у матеріальних витратах інновацій на результати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств.

У витратах на виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Львівської області у 2018 році на вартість мінеральних добрив припадало 22,1%, у витратах на вирощування пшениці цей показник сягав 27,4%. Система удобрення відноситься до основних чинників, що формує рівень урожайності сільськогосподарських культур. Інформація про внесення мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах Львівської області наведена в табл. 2.9.

Відповідні дані свідчать, що внесення мінеральних добрив з розрахунку на 1 га посівів основних культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області характеризується тенденцією до зростання, темпи якого у розрізі окремих культур помітно різняться. Слід також зазначити, що рівень використання мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах Львівської області хоча й помітно перевищує середні по Україні показники, не може вважатися достатнім для забезпечення повного використання генетичного потенціалу урожайності основних культур.

Удосконалення технологій виробництва продукції рослинництва забезпечує придбання нової, досконалішої за експлуатаційними характеристиками сільськогосподарської техніки. Однак у структурі витрат на виробництво продукції рослинництва у підприємствах Львівської області в останні роки зрос-

тання частки амортизації необоротних активів, що мало би свідчити про поширення технічних інновацій у галузі, було малопомітним (з 5,2% у 2013 р. до 5,9 % у 2018 р.). Наведені в дод. К дані свідчать про те, що не відбувається зростання кількості технічних засобів у цих підприємствах.

Таблиця 2.9

Динаміка внесення мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах Львівської області, на 1 га посівної площі у поживних речовинах, кг

Культура, група культур	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., %
С.-г. культури всього	121	155	156	163	154	204	168,9
Зернові та зернобобові (без кукурудзи)	92	139	148	167	152	216	238,0
Кукурудза на зерно	139	154	174	188	179	178	128,1
Технічні культури	189	180	166	163	153	194	102,6
З них: буряк цукровий	294	347	387	387	311	405	137,8
соняшник	161	78	64	89	103	137	85,1
ріпак і кольза	175	209	213	210	206	241	137,7
соя	119	86	77	103	90	118	99,2

* Розраховано за даними джерел [154; 155].

У зв’язку з цим слід звернути увагу на високу питому вагу в структурі виробничих витрат оплати послуг і робіт сторонніх організацій. Зокрема, у витратах на вирощування пшениці вона становила у 2018 році 12,1%, сої – 12,6%. Ці показники вказують на те, що інновації в технічному забезпеченні виробництва продукції рослинництва часто здійснюються через аутсорсинг. У такій організації використання техніки проявляється одна з особливостей трансферу інновацій в галузі.

Зазначимо, що цілком інакшою є ситуація у тваринницьких галузях. Тут частка оплати послуг і робіт сторонніх організацій у структурі виробничих витрат є значно меншою й характеризується тенденцією до зниження. Неперервний виробничий цикл без різко виражених сезонних коливань змушує ви-

робників продукції тваринництва орієнтуватися на забезпечення власними технічними засобами.

Наведені в дод. И дані свідчать, що сільськогосподарських підприємствах області до 2016 року спостерігалася тенденція до збільшення частки накладних витрат у повній собівартості реалізованої продукції рослинництва та її зниження у тваринницьких галузях. Як зазначали, рівень цих витрат може виступати індикатором поширення організаційних та маркетингових інновацій у діяльності підприємств. Зі зміною форми №50-сг відстежити подальшу динаміку відповідних показників неможливо. Однак появилася можливість визначити рівень витрат на збут відносно собівартості реалізованої продукції (дод. Л). Склад цих витрат регламентується Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», і основними їх елементами стосовно сільськогосподарської продукції слід вважати видатки на зберігання, транспортування продукції, тару, оплату праці працівникам підрозділів, що забезпечують продажі. Сюди ж відносяться витрати на рекламу, дослідження ринку, участь у виставках, ярмарках, однак у сільськогосподарських підприємствах вини зазвичай є дуже низькими.

Встановлено, що в сільськогосподарських підприємствах Львівської області рівень витрат у забезпеченні товаропросування рослинницької продукції є значно вищим, аніж у тваринницьких галузях. Особливо помітно відповідні витрати впливали на формування фінансових результатів продажу картоплі, овочів відкритого ґрунту. Значні видатки несли сільськогосподарські підприємства, організовуючи зберігання і продаж зерна. Натомість доволі низькими витрати на збут були при забезпеченні продажу продукції вирощування технічних культур, майже відсутні вони, за даними звітності, у садівничих підприємствах. Стосовно продукції тваринництва найпомітнішими витрати на збут є в молочному скотарстві, що пов’язано з намаганнями окремих підприємств організувати продаж молока через власну торговельну мережу, що можна віднести до маркетингових інновацій.

У тих галузях сільськогосподарського виробництва, де витрати на збут відносно собівартості реалізованої продукції вищі, ширшими є й можливості

для впровадження інновацій в організації збутової діяльності. Такі інновації, збільшуючи загальний обсяг видатків підприємства, забезпечують вигідніші умови продажу продукції. Відповідний ефект повинен знайти відображення у збільшенні обсягів продажу продукції та підвищенні реалізаційних цін.

У діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області переважають процесові інновації, пов'язані з удосконаленням технологій, покращенням технічного забезпечення виробничих процесів. Та мають місце й продуктові інновації. Вони не обмежуються розширенням обсягів виробництва в цих підприємствах соняшнику, сої, плодів і ягід, про що згадували вище. У рамках таких інновацій слід розглядати й розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Історія органічного сільськогосподарського виробництва в Україні налічує близько двох десятків років. За даними Федерації органічного руху України у 2002 році в нашій країні було зареєстроване 31 господарство зі статусом органічного, а площа сільськогосподарських угідь, на яких велося органічне виробництво, становила 164,5 тис. га. У 2018 році кількість сертифікованих органічних господарств зросла до 501, а площа угідь, на яких велося органічне виробництво – до 309,1 тис. га [119]. Та для масштабів аграрного сектора України це невеликі показники. Зокрема, площі сертифікованих органічних угідь займають всього близько 1,5% загальної площі сільськогосподарських угідь у користуванні аграрних підприємств. Тому на локальному рівні, в розрізі окремих аграрних галузей, продуктових підкомплексів розвиток органічного виробництва має загалом характер інноваційного процесу.

У Львівській області кількість сертифікованих операторів органічного ринку зросла з 12 наприкінці 2014 року до 25 на початку 2019 року. До них відносяться не тільки сільгоспвиробники, а й структури, що обслуговують ведення органічного аграрного бізнесу. Сільськогосподарські підприємства, задіяні в органічному виробництві, доволі різні за розмірами і спеціалізацією. Здебільшого їх діяльність пов'язана з виробництвом продукції рослинництва. Серед найбільших – ТзОВ «Агро Радехів» із площею землекористування 1000 га, яке

вирощує зернові культури і сою. Один із піонерів органічного руху в області – фермер Богдан Костів (с. Поляни Золочівського району). На площі 33 га він вирощує широкий асортимент зернових культур, овочів та картоплі, виготовляє з органічної сировини крупи й борошно. Низка агровиробників, що займаються органічним ягідництвом, створили кооператив, а наприкінці 2018 року заклали розсадник для вирощування органічної малини. Натомість у фермерських господарствах «Фільварок – КЗ» (Мостиський район), «Соломея» (Пустомитівський район), що також сертифіковані як виробники органічної продукції, виготовляють м'ясні продукти.

До продуктових інновацій відносимо й започаткування виробництва сільськогосподарськими підприємствами певних малопоширених видів продукції. Зокрема, інноваційний характер має вирощування в регіоні енергетичних культур – швидкоростучих рослин, що можуть використовуватися як калорійне паливо. Використання біомаси у свою чергу можна розглядати як інновацію в системі енергозабезпечення сільськогосподарських підприємств. Площа енергетичних культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області у 2017 році становила 387 га, у 2018 – зменшилася до 285 га. Отже, йдеться про інновацію, яка не гарантує високої економічної ефективності, але до неї існує певний інтерес з боку агровиробників.

Сільськогосподарські підприємства Львівської області приділяють певну увагу вирощуванню так званих нішевих культур. Йдеться про малопоширені, здебільшого трудомісткі культури, вирощування яких здатне забезпечити високий вихід прибутку з одиниці площі [203, с. 6]. Серед таких культур – пряноші, посівна площа яких у сільськогосподарських підприємствах області становила у 2018 році 2,12 га, окремі види овочевих культур, наприклад, шпинат, базилік, спаржа. З багаторічних насаджень характер продуктових інновацій носить вирощування в підприємствах персика (14,5 га у 2018 році), нектаринів (0,2 га), лохини (6,1 га). Окремі культури доволі поширені в господарствах населення, але до останнього часу не привертали уваги підприємств. Тому як інновацію

розглядаємо вирощування підприємствами області часнику (його площа у 2018 році зросла до 11,9 га), ревеню (5,0 га), аґрусу (2,0 га) та ін.

Отже, впровадження процесових інновацій у сільськогосподарських підприємствах Львівської області забезпечило помітне зростання упродовж останніх років технологічної ефективності та збільшення обсягів виробництва продукції. Вирощування окремих технічних культур набуло стрімкого поширення в середніх і великих підприємствах. Малі товаровиробники проявляють певний інтерес до виробництва плодоягідної продукції, вирощування окремих малопоширених культур. Інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств упродовж останнього десятиліття спричинив помітні зміни в системі аграрного виробництва області.

2.2. Умови розвитку інноваційних процесів в аграрному секторі області

Інтенсивність та ефективність процесів інноваційного розвитку підприємств залежить від середовища, в якому вони протікають. Це середовище можна традиційно розділити на внутрішнє і зовнішнє по відношенню до суб'єкта господарювання. Внутрішнє середовище формують ресурси підприємства та організація їх використання. Конкретними його характеристиками є фінансовий стан суб'єкта господарювання, його кадровий склад, техніко-технологічне забезпечення, спеціалізація, система внутрігосподарських відносин тощо. Прояв найважливіших компонентів внутрішнього середовища сільськогосподарських підприємств у контексті забезпечення інноваційного розвитку останніх був розглянутий у п. 2.1 дисертаційного дослідження.

Зовнішнє середовище інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств визначається сукупністю чинників, які доволі різноманітні за місцем утворення (світовий ринок, національний рівень, регіон) та сферою прояву. Комплексний їх вплив формує умови розвитку інноваційних процесів у аграрному секторі. Здійснюючи наше дослідження, вважаємо за доцільне виділити в

їх складі умови: фінансового та наукового забезпечення інноваційного розвитку, трансферу інновацій та інституційні.

Очевидно, існує прямий зв'язок між масштабами впровадження інновацій в окремій галузі економіки та рівнем її інвестування. У табл. 2.10 наведені дані про динаміку обсягів капітальних інвестицій у сільське господарство Львівської області. Звичайно, не всі вони пов'язані з реалізацією інноваційних проєктів. Однак існуючий механізм інвестування аграрного виробництва є важливою характеристикою середовища, яке визначає успішність таких проєктів.

Загальний обсяг капітальних інвестицій (у придбання або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів [156, с. 225-226]) у сільськогосподарських підприємствах Львівської області у 2018 році становив близько 1,4 млрд. грн, або 4,9% від загального обсягу таких інвестицій в економіку області. Упродовж останніх років частка інвестицій в аграрне виробництво характеризувалася тенденцією до зростання. Враховуючи структуру випуску валового регіонального продукту, що склалася в останні роки [23, с. 32], та частку в аграрному виробництві підприємств, встановлено, що у в останні роки вклад сільськогосподарських підприємств у формування випуску валового регіонального продукту у Львівській області не перевищував 4%. Оскільки частка капітальних вкладень, що припадала на ці підприємства, була більшою, доходимо висновку, що інвестиційний клімат для аграрного сектора області оцінюється на фоні інших галузей економіки як відносно сприятливий. Цю обставину розглядаємо як загалом позитивну характеристику фінансових умов для впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах.

Слід зазначити, що попри тенденцію до зростання частка обсягу капітальних інвестицій у сільське господарство у Львівській області значно нижча за середню по Україні, де у 2018 році вона становила близько 11 % [18, с. 23]. Для порівняння, вклад сільськогосподарських підприємств країни у формування випуску валового внутрішнього продукту в основних цінах склав у цьому році

6,8%. Ці показники свідчать про високу інвестиційну привабливість аграрного сектора країни, яка у свою чергу є стимулом для впровадження інновацій.

Таблиця 2.10

Інвестування сільського господарства Львівської області*

Показник	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., %, +/- п.
Обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги, млн грн	275,4	447,9	649,7	1092,1	1338,8	1427,3	518,3
у % до загального обсягу капітальних інвестицій в економіку області	3,1	4,7	4,9	5,9	5,6	4,9	+ 1,6 п.
Обсяг прямих іноземних інвестицій у сільське господарство, лісове та рибне господарство, на кінець року, тис. дол. США	119520	40693	37221	34803	32539	31497	26,4
у % до загального обсягу іноземних інвестицій в економіку області	9,5	3,7	3,6	4,2	3,5	3,4	- 6,1 п.

* Розраховано за даними джерел [154; 155].

Характеристикою фінансового забезпечення інноваційного розвитку є й притік іноземних інвестицій в окремі галузі економіки. Частка обсягу прямих іноземних інвестицій у сільськогосподарських підприємствах Львівської області становила на кінець 2018 року 3,4% і простежується тенденція до її зниження. Значно нижчим відповідний показник є для сільськогосподарських підприємств України. Певною мірою притік іноземних інвестицій у сільське господарство обмежується складністю доступу до використання сільськогосподарських угідь через оренду земельних паїв: не маючи можливості взяти в оренду землю, іноземні інвестори не бачать доступних об'єктів інвестування. Водночас доволі низьку присутність іноземних інвесторів у сільському господарстві країни й окремих регіонів можна розглядати як чинник, що ускладнює трансфер інновацій зарубіжного походження в підприємства галузі.

Модернізація виробництва в сільськогосподарських підприємствах вимагає залучення коштів із зовнішніх джерел, зокрема банківських кредитів. Тому важливим чинником, що впливає на впровадження інновацій в аграрному секторі, є стан банківської системи країни та її готовність працювати з підприємствами відповідної галузі. У Львівській області на початку 2018 року функціонували 10 банківських установ, які мали 682 безбалансових відділення [195, с. 27]. Кількість останніх упродовж останніх років зменшувалася, що свідчить про продовження проблем у банківській системі України. Загальний обсяг виданих банківськими установами короткотермінових і довготермінових кредитів у гривневому еквіваленті характеризується тенденцією до зростання, однак у перерахунку на долари чи євро він після 2014 року різко зменшився.

Наведені на рис. 2.2 дані вказують на те, що упродовж останніх років спостерігалася тенденція до збільшення обсягу короткострокового кредитування банківськими установами сільськогосподарських підприємств Львівської області. Частка виданих їм кредитів у загальному обсязі кредитних зобов'язань свідчить, що агровиробники розглядаються банками як відносно надійні партнери. Однак обсяг одержуваних ними кредитів недостатній для задоволення поточних потреб та модернізації матеріально-технічної бази. Доходимо висновку про наявність проблем з фінансовим забезпеченням інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Розглядаючи фінансове забезпечення функціонування (у т.ч. й інноваційного розвитку) сільськогосподарських підприємств, слід оцінити не тільки обсяги, а й умови їх кредитування. Певна інформація про них розміщена на офіційному сайті Національного банку України [141]. Зокрема, у травні 2019 року середньозважена ставка (у річному обчисленні) депозитних корпорацій за новими кредитами в Україні загалом становила 16,1%. Однак для підприємств сільського, лісового та рибного господарства вона сягала 17,9%, перевищуючи, наприклад, ціну кредитів для переробної промисловості (15,3%). Процентна ставка за кредитами, наданими підприємствам сільського, лісового та рибного господарства в національній валюті становила в зазначеному періоді 20,3% (за

всіма видами економічної діяльності – 18,3%), в іноземній – 7,4% (загальна – 5,3%). Доходимо висновку, що умови кредитування для сільськогосподарських підприємств дещо жорсткіші, аніж для суб'єктів інших галузей економіки.

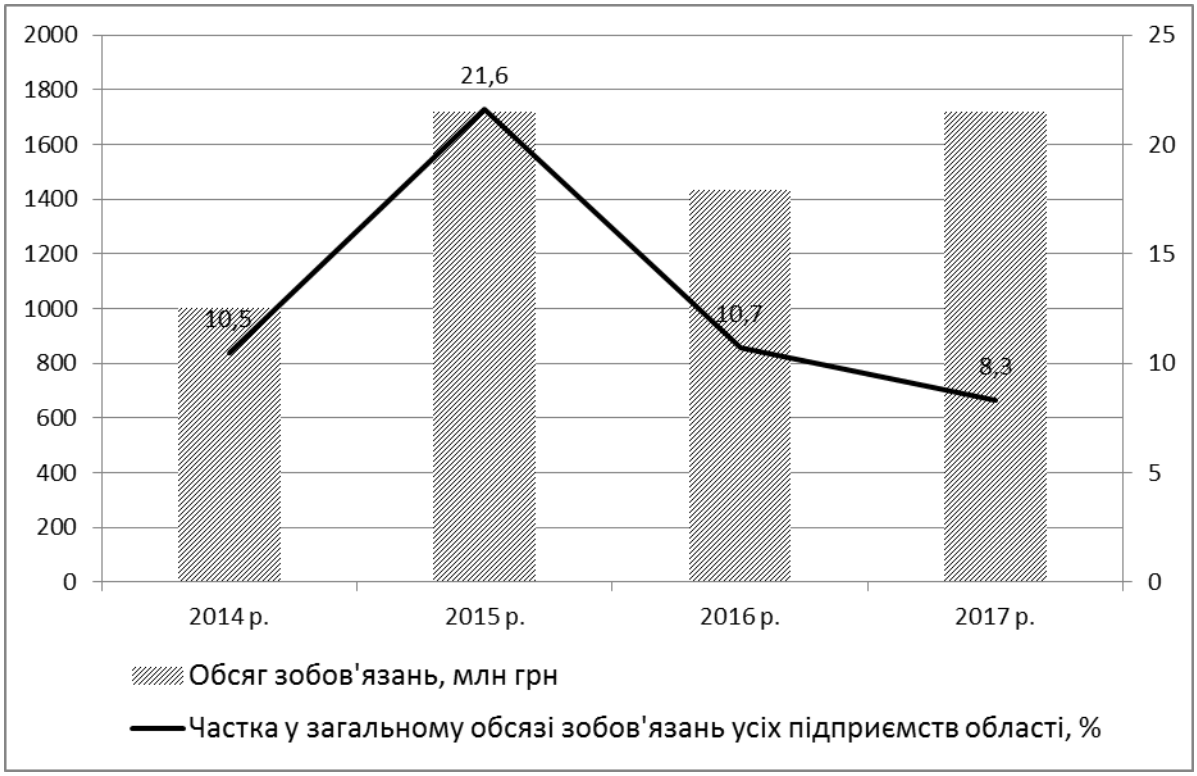

Рис. 2.2. Поточні зобов'язання підприємств сільського, лісового та рибного господарства за короткостроковими кредитами банків, на кінець року*

* Розраховано за даними статистичних збірників «Фінанси Львівської області» за відповідні роки.

Станом на кінець травня 2019 року на кредити, отримані підприємствами сільського, лісового та рибного господарства, припадало 7,7% від загального обсягу виданих депозитними корпораціями позик. З них на кредити в національній валюті припадало 72,9%, решта були позики, видані в іноземній валюті. Варто відзначити відносно невелику варіацію вартості кредитів у національній валюті в розрізі областей України, вона у травні 2019 року коливалася від 18,5% річних у Донецькій до 20,9% у Кіровоградській області. Натомість процентна ставка за кредитами в іноземній валюті суттєво різнилася – від 2,5% у річному обчисленні в Рівненській до 9,0% у Миколаївській області. За умов стійкого курсу національної валюти, який спостерігали у 2017-2019 рр., вигід-

нішим є отримання кредитів у іноземній валюті, однак такі для сільськогосподарських товаровиробників були доступні не в усіх областях України.

На кінець травня 2019 року в Україні на кредити, видані підприємствам сільського, лісового та рибного господарства зі строком погашення до одного року, припадало 43,0% від загального обсягу позик виданих суб'єктам відповідних галузей, зі строком погашення 1-5 років – 51,8%, більше 5 років – лише 5,2% [141]. Очевидно, більшою мірою з фінансуванням інноваційних проєктів пов'язані довготермінові кредити, тоді як короткотермінові (на період до одного року) позики сільськогосподарські підприємства беруть для забезпечення поточних потреб, гострота яких зумовлена сезонністю аграрного виробництва. У зазначений час не спостерігалося суттєвих відмінностей у розподілі за строками погашення між кредитами, виданими в національній та іноземній валютах. Однак привертає увагу той факт, що тоді ж на кредити з терміном погашення понад 5 років в Україні в цілому припадало 18,3% від загального обсягу позик, що у кілька разів перевищує аналогічний показник для аграрних підприємств. Ці дані вказують на труднощі з залученням запозичень для реалізації інноваційних проєктів у сільському господарстві.

Надаючи кредити сільськогосподарським підприємствам, комерційні банки виступають важливою складовою інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Поряд з ними винятково важлива роль у відповідній інфраструктурі належить науковим організаціям, які працюють над розробкою інноваційних продуктів і технологій. Ефективність їх функціонування, одним із основних критеріїв якої є затребуваність результатів наукових досліджень і розробок виробниками, визначає вектори й динаміку інноваційного розвитку окремих галузей і сфер економіки.

У Львівській області у 2018 році наукові дослідження і розробки здійснювали 72 організації. За цим показником вона займає третє місце в Україні після м. Києва і Харківської області, за кількістю працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень – четверте [115, с. 13, 28]. Наукові організації відносяться до кількох секторів науки – академічного, галузевого, вищої освіти.

Представники цих секторів беруть участь у наукових дослідженнях, пов'язаних з аграрним виробництвом.

Зокрема, у Львівській області функціонують два університети аграрного профілю – Львівський національний аграрний університет і Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Синтез профільної науки і освіти забезпечує не тільки продукування інновацій, а й підготовку кадрів, здатних ефективно їх імплементувати. У 2019 році у Львівському національному аграрному університеті здійснювали підготовку фахівців за 23 спеціальностями, у Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького – за 17 спеціальностями як безпосередньо для сільськогосподарського виробництва, так і для інших сфер економіки.

Академічний сектор серед наукових установ аграрного профілю представлений у Львівській області двома науково-дослідними установами – Інститутом сільського господарства Карпатського регіону та Інститутом біології тварин. На території області функціонують відокремлені підрозділи й інших наукових установ НААН – Львівський відділ садівництва Інституту садівництва та Львівська дослідна станція Інституту рибного господарства. Серед інших наукових установ м. Львова варто виділити підпорядкований Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Державний науково-дослідний інститут ветеринарних препаратів і кормових добавок.

Певна інформація про ресурсне забезпечення наукових організацій Львівської області наведена табл. 2.11. Вона дає уявлення про процеси в системі вітчизняної науки на регіональному рівні. Виходячи з теми нашого дослідження, окремо виділені показники щодо діяльності наукових організацій у галузі сільськогосподарських наук. Та слід зазначити, що дослідження для потреб аграрного сектора здійснюються й у інших галузях. Зокрема, до природничих наук відносяться ветеринарні, однак органи статистики в останні роки не виділяють відповідну інформацію окремим рядком. Актуальними для сільськогосподар-

ських товаровиробників є наукові дослідження з технічних, економічних наук тощо, здійснювані в наукових організаціях різного профілю й підпорядкування.

Таблиця 2.11

Кадрові та фінансові ресурси, задіяні в діяльності наукових організацій Львівської області*

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р., %
Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень, на кінець року, осіб	4783	4274	4468	4680	4869	94,1
у т.ч. з сільськогосподарських наук	574	529	400	408	418	68,9
Кількість дослідників, задіяних у виконанні наукових досліджень, на кінець року, осіб	2850	2643	3542	3622	3862	135,5
у т.ч. з сільськогосподарських наук	320	305	259	263	277	86,6
Внутрішні витрати організацій на виконання наукових досліджень, млн грн	294,3	309,2	264,8	366,0	426,8	145,0
з них з сільськогосподарських наук	32,8	31,9	26,4	37,9	41,3	125,9

* Розраховано за даними статистичних збірників «Наука та інновації у Львівській області» за відповідні роки та джерела [115].

Починаючи з 2015 року склалася тенденція до збільшення кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень в наукових організаціях Львівської області. Особливо помітно зросла кількість дослідників. Однак у сфері сільськогосподарських наук простежувалося помітне зменшення як працівників загалом, так і дослідників зокрема, що є індикатором негативних процесів у науковому забезпеченні аграрного сектора.

Доволі нестабільним протягом останніх років є фінансування діяльності наукових установ. З урахуванням існуючих темпів інфляції реального їх зростання не відбувається. Слід зазначити, що у структурі валових витрат на виконання досліджень і розробок наукових організацій області у 2018 році 64% займали витрати на оплату праці, тоді як капітальні витрати – лише 3,9%. Частка

фінансування внутрішніх витрат цих організацій за рахунок державного бюджету у 2018 році становила 69%, тоді як на кошти організацій підприємницького сектору припадало 9,5% [115]. Ці дані вказують на серйозні проблеми у формуванні матеріально-технічної бази для здійснення наукових досліджень та про низький інтерес до їх здійснення з боку недержавних структур.

У сучасному світі розширюються можливості для комунікацій між дослідниками, суб'єктами господарювання, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо. Тому чинник місця розташування наукової організації не є критичним для забезпечення впровадження наукових розробок у практику. З урахуванням цього детальніше проаналізуємо діяльність в Україні установ Національної академії аграрних наук як найважливіших у науковому забезпеченні системи аграрного виробництва країни (табл. 2.12).

У 2017 році в Україні наукову діяльність здійснювали 86 організацій Національної академії аграрних наук. У них у виконанні наукових досліджень були задіяні 6064 працівники, у т.ч. 3832 дослідники. Спостерігається тенденція до зменшення їх кількості. Переважна більшість учених (84%) від загальної кількості виконували дослідження в галузі сільськогосподарських наук. Окрім того, науковці академії працювали в галузях технічних, природничих, суспільних (в основному економічних) наук.

Серед джерел фінансування внутрішніх витрат на наукові дослідження організацій академії упродовж досліджуваного періоду найбільша частка припадала на кошти бюджету. В основному вони складалися з коштів державного бюджету. У 2017 році лише 1,2% у загальному обсязі фінансування припадало на видатки з бюджетів інших рівнів [114, с. 63]. У системі НААН зосереджені значні площі сільськогосподарських угідь, використання яких дає змогу фінансувати дослідження з власних джерел. Порівняно невелика частка серед джерел фінансування припадала на кошти підприємницьких структур (3,0% у 2017 році), що вказує на не надто тісний зв'язок організацій академії з аграрним бізнесом. Незначним було використання для фінансування наукових досліджень і коштів іноземних держав, хоча в динаміці їх обсяг зростав.

Таблиця 2.12

Кадрове забезпечення та фінансування діяльності наукових організацій Національної академії аграрних наук України*

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2015 р., %, рази, +/- п.
Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень, осіб	6451	6337	6064	94,0
Кількість дослідників, осіб	4077	4025	3832	94,0
Фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових дослі-джень, млн грн	455,3	557,9	685,6	150,6
у т.ч. за рахунок: коштів бюджету	352,7	293,4	408,7	115,9
власних коштів	95,6	208,8	234,1	244,9
коштів організацій державного сектору	1,8	2,0	16,2	у 9,0 разів
коштів організацій підприємниць-кого сектору	4,9	51,0	20,3	у 4,1 раза
коштів іноземних держав	0,2	2,2	5,1	у 25,5 раза
з інших джерел	0,1	0,5	1,2	у 12 разів
Частка у внутрішніх витратах на виконання наукових досліджень, %, видатків на: фундаментальні дослідження	58,3	45,5	44,5	- 13,8 п.
прикладні дослідження	36,2	35,1	37,6	+ 1,4 п.
науково-технічні (експеримента-льні) розробки	4,5	19,5	17,9	+ 13,4 п.
Частка у валових витратах на ви-конання наукових досліджень, %, видатків на: оплату праці	…	51,8	55,0	…
устаткування	…	3,4	1,8	…

* Розраховано за даними статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність України» за відповідні роки.

Серед валових витрат організацій академії на наукові дослідження більше половини припадало на оплату праці і лише кілька відсотків – на устаткування.

Така структура витрат не сприяє розвитку матеріально-технічної бази, що негативно позначається на ефективності науково-дослідної роботи.

Серед внутрішніх витрат організацій НААН на здійснення наукових досліджень найбільша частка протягом досліджуваного періоду припадала на фундаментальні дослідження, трохи більше третини – на прикладні, і менше 20% – на науково-технічні (експериментальні) розробки. Зазначимо, що якщо фундаментальні і прикладні дослідження пов'язані з отриманням нових знань, то науково-технічні розробки направлені на створення нових матеріалів, продуктів, пристроїв, послуг, систем чи методів, можуть бути спрямовані на значне вдосконалення об'єктів, що вже існують [114, с. 174]. Тобто, саме ці розробки найбільшою мірою пов'язані зі створенням і практичним впровадженням інновацій у систему аграрного виробництва.

Важливим завданням для наукових організацій, у тому числі підпорядкованих НААН, є комерціалізація їх розробок. Забезпеченням трансферу досягнень науки і техніки у виробництво займаються різноманітні структури, які формують важливу складову інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки. Серед них – сільськогосподарські дорадчі служби, які широко представлені різними організаційними формами у світовій практиці та елементи мережі яких створені й в Україні.

За даними Національної асоціації дорадчих служб України в нашій країні у 2019 році налічувалося 70 структур, статутними завданнями яких передбачене виконання дорадчих функцій у середовищі сільськогосподарських виробників [52]. Вони були створені в усіх без винятку областях України, переважно у 2005-2008 роках, після прийняття Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» та завдяки активізації заходів органів виконавчої влади з підтримки аграрного дорадництва. Ці структури повинні були забезпечити зростання компетентності користувачів їх послуг через підвищення рівня знань, удосконалення практичних навичок успішного господарювання.

Сільськогосподарські підприємства є лише однією з категорій суб'єктів – користувачів послуг дорадчих служб. Діяльність цих служб повинна бути

спрямована також на забезпечення потреб сільського населення, органів місцевого самоврядування та виконавчої влади [113], підприємств і підприємців, котрі здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, громадських та інших неурядових і некомерційних організацій [80, с. 13]. На практиці створення сільськогосподарських дорадчих служб здійснюється для задоволення потреб передусім агровиробників. Особливо важливими є їх послуги для невеликих за розмірами господарств, компетентнісний потенціал яких через невелику кількість зайнятих працівників доволі обмежений. Великі підприємства мають штат фахівців (інженерів, агрономів, ветеринарів, бухгалтерів тощо), які повинні забезпечувати кваліфіковане поточне управління. Але й вони для реалізації серйозних інвестиційних проєктів можуть звертатися за допомогою до зовнішніх консультантів.

Опрацювання статутних документів сільськогосподарських дорадчих служб України показало, що вони ставлять перед собою завдання: сприяти поширенню та впровадженню у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки, передового досвіду господарювання; надання послуг з розробки інвестиційних проєктів та супроводу їх впровадження; організації груп із впровадження інновацій в агропромисловому виробництві; поширення досвіду з заохочення новаторів, зокрема через застосування системи їх морального і матеріального стимулювання тощо. Окремі структури (наприклад, Львівська аграрна дорадча служба, Запорізька обласна сільськогосподарська дорадча служба) зазначили серед надаваних послуг формування пакету замовлень на проведення прикладних досліджень для науково-дослідних та навчальних установ відповідного профілю, виходячи з потреб своїх клієнтів. Певне відношення до забезпечення інноваційного розвитку підприємств мають й інші види послуг дорадчих служб – з надання інформації про ціни та кон’юнктуру ринку, стандарти якості та безпеки сільськогосподарської продукції, з налагодження зв’язків між сільгоспвиробниками і переробниками, торговельними структурами, з організації та проведення експозицій, виставок, конференцій, круглих столів тощо.

Однак реалізація задекларованих завдань на практиці відбувається зі значними труднощами. Із зареєстрованих в Україні сільськогосподарських дорадчих служб працюють одиниці [214], простежується тенденція до зменшення їх кількості. Лише кілька організацій, зареєстрованих як аграрні дорадчі служби, мають Інтернет-сайти з поновлюваною інформацією, що свідчить про їх реальну активність.

Згідно з вимогами статті 9 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [137] центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сільського господарства, створює і веде реєстри дорадчих служб та дорадників. Станом на лютий 2020 року в розміщеному на офіційному сайті Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України реєстрі сільськогосподарських дорадчих служб налічувалася 21 організація, до кадрового складу яких було включено 86 осіб [146]. У реєстрі сільськогосподарських дорадників і експертів дорадників у березні 2020 року налічувалася 531 особа [145]. Позитивним є зростання цих показників у динаміці, оскільки в липні 2019 року в реєстрі сільськогосподарських дорадчих служб налічувалося всього 12 організацій, а в реєстрі дорадників і експертів дорадників – 420 осіб [144].

Для включення в реєстри у відповідних суб'єктів повинні бути сертифікатів, які засвідчують їх право надавати дорадчі послуги. Такі сертифікати надаються терміном на 5 років, і не всі дорадчі служби та дорадники дбають про їх поновлення.

Серед офіційно зареєстрованих в Україні сільськогосподарських дорадчих служб кілька таких були створені у Львівській області: благодійна організація «Львівська аграрна дорадча служба», добровільне об'єднання місцевих рад Жовківського району Львівської області «Дорадча служба», громадська організація «Сокальська районна сільськогосподарська дорадча служба», громадська організація «Сільськогосподарський дорадчий центр «Фермерська країна».

Виділяється активністю й ефективністю функціонування не тільки на регіональному, а й на національному рівні Львівська аграрна дорадча служба

(ЛАДС), яка має статус неприбуткової організації, створеної з метою надання консультаційної, організаційної, матеріальної, фінансової та іншої допомоги різним категоріям сільськогосподарських виробників. Сьогодні основні зусилля цієї організації зосереджені на реалізацію проєкту «Розвиток молочного бізнесу в Україні». Він спрямований на вирішення проблем малих і середніх виробників молока шляхом створення нових та розвитку існуючих обслуговуючих кооперативів відповідного профілю [148]. ЛАДС проводить значну роботу з організації навчальних семінарів для фермерських господарств, надання консультацій з питань розвитку молочного бізнесу та практичної допомоги з аналізу якості молока, здійснює демонстрацію прикладів успішного господарювання тощо. Завдяки її зусиллям у західних областях України розвивається мережа структур, залучених до виробництва й переробки молока. Діяльність ЛАДС спрямована на поширення технологій та систем організації молочного бізнесу, які є інноваційними для малих суб'єктів господарювання регіону.

Слід зазначити, що дорадчі служби – не єдині структури, які здійснюють інформаційно-консультаційне обслуговування агровиробників. Цим займаються й маркетингово-консалтингові підрозділи компаній – продавців техніки та обладнання, агрохімікатів, іншої продукції для сільськогосподарських підприємств. В Україні функціонують консалтингові фірми, які пропонують послуги з побудови агробізнесу «під ключ», і ці структури також відносимо до суб'єктів, що забезпечують трансфер інновацій у системі аграрного виробництва. Однак їх діяльність пов'язана з просуванням на ринок конкретного (власного) товару або ж зорієнтована на співпрацю з великими підприємствами в окремих продуктових галузях. Дорадчі служби можуть забезпечувати значно ширший спектр послуг, орієнтуючись на застосування розробок різних вітчизняних і зарубіжних виробників.

Окрім зареєстрованих як юридичні особи дорадчих служб послуги сільськогосподарським виробникам можуть надавати фізичні особи зі статусом дорадників та експертів-дорадників. З підприємствами співпрацюють вчені, основним місцем роботи яких є наукові організації. В університетах і науково-

дослідних інститутах для забезпечення відповідної діяльності можуть бути створені підрозділи, що функціонують на громадських та госпдоговірних засадах.

Прикладом останніх є створений у Львівському національному аграрному університеті Новаційний центр, мета функціонування якого полягає в забезпеченні трансферу інноваційних розробок в аграрне виробництво. Серед завдань, які покладені на Новаційний центр університету для досягнення цієї мети: сприяння впровадженню досягнень науково-технічного прогресу в галузях агропромислового виробництва, у т.ч. через дорадництво (консультування); пропаганда і передача у виробництво наукових здобутків учених університету; участь у вітчизняних і міжнародних програмах з економічного розвитку системи аграрного виробництва, соціально-економічного розвитку сільських поселень; перепідготовка і підвищення кваліфікації та сертифікація фахівців та керівників агроформувань, державних службовців, консультантів [128].

Також Львівський національний аграрний університет забезпечує підготовку та перепідготовку кадрів для дорадчих служб. Відповідне навчання чи підвищення кваліфікації на базі університету у 2017 році пройшли 110 фахівців, у 2019 році – 52 фахівці з низки областей Західної України, які отримали відповідні кваліфікаційні свідоцтва. Ці факти свідчать про наявність певних перспектив щодо становлення в Україні дорадчої діяльності, рівень активності якої в останні роки був загалом низьким.

Одним із способів надання дорадчих послуг сільськогосподарським виробникам Львівської області є функціонування при департаменті агропромислового розвитку Львівської облдержадміністрації Консультаційно-дорадчого центру. Він розпочав діяльність у січні 2018 року, і в ньому на громадських засадах працюють фахівці різного профілю – вчені університетів, науково-дослідних інститутів, працівники органів державної влади. Консультації з різноманітних питань можуть отримати сільськогосподарські та харчопереробні підприємства, фермерські й особисті селянські господарства, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, органи місцевого самоврядування, об’єднані

територіальні громади. На базі Консультаційно-дорадчого центру проводять навчання, надають допомогу в підготовці документації для участі в програмах державної підтримки агровиробників. Центр став важливим елементом інфраструктури, що забезпечує інноваційний розвиток системи аграрного виробництва у Львівській області, зокрема тої її частини, яку представляють малі форми господарювання.

Інституційні умови для інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств визначаються низкою нормативно-правових актів, прийнятих на різних організаційних рівнях. Одні з них регламентують дії суб'єктів з продукування і трансферу інновацій на національному рівні. Серед них варто виділити Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». Підтримка дорадництва передбачена й Концепцією розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України 13 вересня 2017 року №664-р [139]. Засади розвитку органічного виробництва, яке можна розглядати як важливий напрямок інноваційного розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств, регламентує Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [135].

Чинне законодавство визначає засади формування конкурентного середовища в системі аграрного виробництва країни. Наявність конкуренції в галузі, посилена присутністю на внутрішньому ринку імпортерів, як і можливість виходу вітчизняних виробників агропродовольчої продукції на зовнішні ринки, стимулює суб'єктів підприємницької діяльності впроваджувати інновації. Тому нормативно-правові акти, що визначають інституційні умови зовнішньоекономічної діяльності, справляють хоча й опосередкований, але доволі відчутний вплив на інноваційні процеси в сільському господарстві України.

Інституційні умови інноваційного розвитку аграрного сектора формують і програми державної підтримки сільськогосподарського виробництва, фінансовані з бюджетів різних рівнів. Так, в останні роки на державному рівні діяли програми часткової компенсації агровиробникам придбання сільськогосподар-

ської техніки та обладнання, будівництва й реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції. З Державного бюджету виділяли кошти на фінансування розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства, здешевлення кредитів сільськогосподарським підприємствам тощо. Очевидно, значною мірою відповідна підтримка може бути пов’язана з реалізацією інноваційних проєктів, спрямованих на модернізацію виробництва.

Певні програми підтримки сільгоспвиробників прийняті й реалізовуються й на регіональному рівні. Зокрема, на виконання заходів, передбачених Комплексною програмою підтримки та розвитку агропромислового виробництва у Львівській області на 2016-2020 роки у 2019 році здійснювалася фінансова підтримка суб’єктів господарювання у сфері органічного виробництва в частині часткового відшкодування вартості сертифікації органічного виробництва та заготівлі органічних об’єктів рослинного світу, що є вкладом у розвиток продуктових інновацій. На реалізацію проєктів інноваційного розвитку могла бути спрямована й фінансова підтримка з обласного бюджету суб’єктів господарювання агропромислового комплексу на зворотній основі у вигляді пільгових кредитів на реалізацію бізнес-планів.

Отже, у Львівській області, як і в Україні загалом, спостерігаються певні позитивні зміни в умовах розвитку інноваційних процесів у сільському господарстві. Вони й забезпечили динаміку зростання обсягів і підвищення ефективності виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами. Однак залишається чимало невирішених проблем, які вимагають поліпшення інвестиційного забезпечення інноваційних процесів у галузі, зміцнення зв’язків наукових організацій з виробництвом, удосконалення інституційного забезпечення інноваційної діяльності.

2.3. Особливості інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств

Впровадження інновацій визначає близьке й віддалене майбутнє як суб'єктів господарювання, так і цілих секторів економіки. Тому аналіз інноваційної діяльності має важливе значення для оцінки напрямів і темпів розвитку окремих галузей, прогнозування наслідків відповідних процесів. Враховуючи важливість відповідних досліджень, Державна служба статистики України здійснює обстеження інноваційної діяльності підприємств промисловості та деяких інших галузей. Визначаючи їх програму, виходять з того, що інноваційна діяльність охоплює усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові й комерційні дії, що призводять до здійснення інновацій або задумані з цією метою [115, с. 9].

За результатами здійснюваних статистичних обстежень у статистичних збірниках «Наукова та інноваційна діяльність України» подається інформація про інноваційну діяльність лише промислових підприємств, а також певних інших видів економічної діяльності, переважно пов'язаних з наданням послуг [107, с. 15]. На обласному рівні, зокрема у статистичних збірниках «Наука та інновації у Львівській області», також подається доволі детальна інформація про інноваційну діяльність лише промислових підприємств. Це не дає змоги досліджувати з використанням офіційних статистичних даних інноваційні процеси в сільському господарстві. Водночас аналіз таких даних дає певне уявлення про особливості організації та розвитку інноваційних процесів у національній економіці загалом та в регіонах. Виходячи з цих міркувань, ми проаналізували основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств Львівської області (дод. М).

З'ясовано, що частка серед обстежених промислових підприємств Львівської області інноваційно активних (таких, що в період обстеження займалися діяльністю, пов'язаною зі створенням інновацій, незалежно від того, чи призвела ця діяльність до реального впровадження інновацій [107, с. 12]) коливалася

упродовж останніх років у межах 15-20%. Здебільшого відповідна діяльність була пов'язана з придбанням машин, обладнання та програмного забезпечення, а також інших зовнішніх знань (нових технологій). Значно меншою була кількість інноваційно активних підприємств, які витрачали кошти безпосередньо на здійснення досліджень і розробок. Їх частка становила не більше 2-3% серед обстежених промислових підприємств області.

Загальний номінальний обсяг витрат промислових підприємств області на інновації протягом останніх років характеризувався тенденцією до зростання, однак з урахуванням інфляційних процесів після 2014 року спостерігалося певне реальне їх зменшення. Серед джерел фінансування домінували власні кошти. Певною мірою залучалися й кредити, якими покривали 12-15% відповідних витрат. Загалом незначною, а в окремі роки й відсутньою була в загальному обсязі витрат на інновації в обстежених промислових підприємствах частка коштів державного та місцевого бюджетів.

Частка вартості інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції промисловими підприємствами Львівської області була незначною, зменшившись від 3,0% у 2013 році до 0,8% у 2017 році. Отже, продуктові інновації займали не надто помітне місце в інноваційній діяльності промислових підприємств. Очевидно, переважали процесові інновації, з якими й пов'язане придбання машин, обладнання, нових технологій.

Слід зазначити, що значно вищою була частка вартості інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – суміжної з сільським господарством галузі. Упродовж останніх років стрімко зростала кількість найменувань інноваційних видів продукції, виробництво яких було освоєне цими підприємствами. Це може свідчити й про розширення попиту на сировину для виробництва відповідних харчових продуктів, що має певний вплив на інноваційні процеси безпосередньо в сільському господарстві.

Як зазначали, зважаючи на відсутність інформації про інноваційну діяльність агровиробників у офіційних матеріалах Державної служби статистики

України, нами здійснено обстеження такої діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області. Бланк обстеження, який за сприяння Головного управління статистики у Львівській області надісланий сільськогосподарським підприємствам, наведений у дод. Н. Всього від респондентів отримано 169 придатних для опрацювання відповідей. Обстеження передбачало отримання відомостей про інноваційну діяльність суб'єктів господарювання упродовж 2016-2018 років.

Згідно з отриманими матеріалами 87 підприємств (51,5% від загального обсягу обстеженої сукупності) зазначили, що здійснювали певну діяльність, яка підпадає під визначення інноваційної. Решта 82 респонденти (48,5%) показали, що такої діяльності не здійснювали. Навіть якщо врахувати, що в нашому обстеженні слід було надати відомості про інноваційну діяльність за 3 роки і допустити, що ті респонденти, котрі не надіслали заповнені бланки, впровадження інновацій не здійснювали, рівень інноваційної активності сільськогосподарських підприємств слід оцінити як відносно високий. Це цілком узгоджується з наведеними в п. 2.1 показниками зростання обсягів і підвищення технологічної ефективності виробництва ними продукції.

Із 87 підприємств, котрі здійснювали певну інноваційну діяльність, 85 звітували за формою №50 сг і лише 2 – за формою № 2-ферм. Отже, серед обстежених середніх і великих сільськогосподарських підприємств частка інноваційно активних становила 53,1%, серед малих – лише 22%. Оскільки стосовно останніх йшлося про найрозвиненіших у відповідній категорії господарств суб'єктів, вважаємо, підтвердилося припущення, що підприємства з невеликими розмірами не проявляють високої інноваційної активності.

Усі респонденти, незалежно від того, здійснювали вони упродовж обстежуваного періоду інноваційну діяльність чи ні, надали певні загальні відомості про підприємство, з яких можна зробити висновки про їх оцінку важливості такої діяльності та схильність до її здійснення. Зокрема, окремі позиції бланку опитування стосувалися оцінки стратегій розвитку сільськогосподарських під-

приємств, реалізація яких супроводжується змінами, прямо чи опосередковано пов'язаними з інноваційною активністю (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Оцінка важливості для сільськогосподарських підприємств Львівської області окремих стратегій розвитку їх економічної діяльності у 2016-2018 рр. (частка підприємств, %)[*]

Зміст стратегії	Ступінь важливості			
	високий	середній	низький	неважливий або не надали відповіді
Зосередження уваги на поліпшенні якісних характеристик вироблюваної продукції	41,4	36,7	3,0	18,9
Зосередження уваги на впровадженні виробництва абсолютно нової для підприємства сільськогосподарської продукції або продуктів її переробки	16,0	32,0	18,3	33,7
Зосередження уваги на зниженні собівартості продукції	42,6	17,8	3,0	22,5
Зосередження уваги на виході на нові ринки збуту своєї продукції	35,5	14,8	10,7	22,5

[*] За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

Підприємства виділили як найбільш актуальне з запропонованого переліку завдання поліпшення якісних характеристик продукції, яке дасть змогу підвищити ціну її продажу. Його відзначили високим або середнім рівнем важливості 84,4% респондентів. Значну увагу сільськогосподарські підприємства приділяють зниженню собівартості продукції: високий та середній ступінь важливості такої діяльності відзначили 60,4% суб'єктів господарювання. Реалізація відповідних стратегій розвитку націлена на підвищення рентабельності вироблюваної продукції завдяки процесовим та, можливо, організаційним інноваціям.

Вихід зі своєю продукцією на нові ринки збуту (є результатом втілення маркетингової інновації) характеризувався високим рівнем важливості лише

для третини респондентів. Найнижче ж із зазначеного переліку фахівці сільськогосподарських підприємств оцінили важливість продуктових інновацій: високий ступінь такої важливості відмітили лише 16,0% підприємств, натомість у третини з них така діяльність узагалі не викликала інтересу.

У рамках обстеження респондентам задали питання, чи здійснювало їх підприємство упродовж 2016-2018 рр. придбання ліцензії на використання об'єктів права інтелектуальної власності, документів, розробок, інформації, пов'язаної з організацією інноваційної діяльності. З'ясовано, що таке придбання здійснювали лише 9 суб'єктів господарювання (5,3% від загальної кількості обстежених). З них 7 суб'єктів отримали відповідні матеріали від інших підприємств і 4 – від державних наукових установ, закладів вищої освіти (очевидно, окремі підприємства співпрацювали з кількома партнерами). Доводиться констатувати, що трансфер інновацій через придбання ліцензій, розробок, інформації, зокрема від державний організацій, які здійснюють наукову діяльність, розвинутий досить слабо.

Придбання технічних засобів виробництва є основним способом оновлення й розвитку матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Та очевидно, далеко не завжди воно пов'язане з інноваційною діяльністю. Тому в рамках обстеження респондентам задали питання про здійснення ними упродовж 2016-2018 років придбання техніки, обладнання або програмного забезпечення для застосування у своїй діяльності. Факт таких операцій відзначили 129 сільськогосподарських підприємств (76,3% з числа обстежених). З них 33 (16,5%) зазначили, що йшлося про впровадження нових технологій, які раніше на підприємстві узагалі не використовувались, зокрема могло йтися і про забезпечення реалізації продуктових інновацій. Натомість 96 підприємств (56,8%) зазначили, що купівля відповідних засобів була пов'язана з використанням таких самих або удосконалених технологій. Останні певною мірою могли бути пов'язані з процесовими інноваціями.

Результати інноваційної діяльності залежать від комунікаційної активності суб'єктів, причетних до трансферу інновацій. Сільськогосподарським під-

приємствам запропонували відзначити, якими з джерел отримання інформації, що може бути використана для організації інноваційної діяльності, вони послуговувалися упродовж останніх років. З'ясовано, що всі без винятку підприємства використовували один чи декілька таких джерел, перелік яких був наведений у бланку обстеження. Отримані результати відображені в табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Використання сільськогосподарськими підприємствами Львівської області упродовж 2016-2018 рр. джерел інформації, що можуть бути використані в інноваційній діяльності*

Джерело інформації	Кількість респондентів			Частка респондентів, %		
	всього	у т.ч. тих, що інноваційну діяльність		всього	у т.ч. тих, що інноваційну діяльність	
		здійснювали	не здійснювали		здійснювали	не здійснювали
Конференції, ярмарки або виставки	118	70	48	69,8	80,5	58,5
Наукові журнали або галузеві видання	107	64	43	63,3	73,6	52,4
Інформація професійних або галузевих асоціацій	55	38	17	32,5	43,7	20,7
Дорадчі служби, заклади вищої освіти	25	16	9	14,8	18,9	11,0

* За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

Найчастіше сільськогосподарські підприємства в якості джерела інформації, що може бути корисною для організації інноваційної діяльності, відзначали участь у конференціях, ярмарках, виставках. У таких брали участь упродовж 2016-2018 рр. 70% підприємств. Доволі активно агровиробники послуговувалися спеціальною літературою – науковими журналами, галузевими виданнями, які викликали інтерес у фахівців 63% підприємств. Певну інформацію сільськогосподарські виробники могли отримувати від контактів у рамках громадських об'єднань – професійних або галузевих асоціацій. Відзначили таку можливість близько третини респондентів. І лише кожне сьоме підприємство з числа обстежених показало, що використовувало в якості джерела інформації контакти з дорадчими службами, закладами вищої освіти.

Закономірно, що значно ширше користувалися окремими джерелами інформації ті підприємства, які здійснювали інноваційну діяльність. Особливо помітною різниця у відповідній активності була при налагодженні плідних контактів у рамках професійних чи галузевих асоціацій, з дорадчими службами та закладами вищої освіти.

Підприємствам запропонували зазначити, які саме з різних видів інновацій вони запроваджували упродовж 2016-2018 років. Запропонований їх перелік включав продуктові та процесові інновації (технологічні за розглянутою в першому розділі класифікацією) і маркетингові та організаційні (нетехнологічні). Формуючи цей перелік, виходили з того, що саме такі види інновацій виділені в Методичних положеннях зі статистики інноваційної діяльності [107], за якими здійснює відповідні обстеження Державна служба статистики України.

З'ясовано, що доволі часто сільськогосподарські підприємства Львівської області впроваджували упродовж досліджуваного періоду кілька видів інновацій. Зокрема, зазначили, що здійснювали діяльність, пов'язану з усіма чотирма видами інновацій, 11 підприємств (12,6% від числа інноваційно активних або ж 6,5% від загальної сукупності). Показали, що впроваджували три види інновацій 14 підприємств, два – 24 та один вид інновацій – 38 суб'єктів господарювання. Отже, частина агровиробників більшою чи меншою мірою практикували комплексний підхід до забезпечення свого інноваційного розвитку. Інформація про застосування окремих видів інновацій сільськогосподарськими підприємствами наведена в табл. 2.15.

З'ясовано, що упродовж досліджуваного періоду технологічні інновації застосовували 44,3% сільськогосподарських підприємств Львівської області, нетехнологічні – 30,2%. Кожне третє підприємство, що застосовувало технологічні інновації, одночасно впроваджувало продуктові й процесові їх види.

Доволі висока частка підприємств, які впроваджували продуктові інновації, (29,0%) сформувалася завдяки започаткуванню виробництва нових для суб'єктів господарювання видів продукції рослинництва. Такі інновації впроваджувати відносно легше, оскільки для цього можна значною мірою використо-

вувати наявну сільськогосподарську техніку, а з метою уникнення збитків у разі невдачі – спробувати вирощування нової культури на невеликій площі. До того ж перелік сільськогосподарських культур, що їх можуть вирощувати підприємства регіону, є доволі великий, а самі агровиробники мають змогу враховувати досвід відповідної діяльності інших господарств.

Таблиця 2.15

Впровадження окремих видів інновацій сільськогосподарськими підприємствами Львівської області у 2016-2018 рр.[*]

Вид інновацій	Кількість підприємств	Частка підприємств у сукупності, %
Продуктові	49	29,0
У т.ч. пов'язані з: виробництвом продукції рослинництва	41	24,3
продукції тваринництва	9	5,3
продукту переробки с.-г. продукції	3	1,8
наданням послуг у сфері с.-г. виробництва	6	3,6
Процесові	52	30,8
У т.ч. пов'язані з: технологіями виробництва с.-г. продукції або продуктів її переробки	47	27,8
зберіганням, переміщенням, розміщенням продукції підприємства	25	14,8
допоміжними видами діяльності	25	14,8
Організаційні	40	23,7
У тому числі пов'язані з: управлінням підприємством	19	11,2
формуванням системи відповідальності і стимулюванням працівників	30	17,8
організацією стосунків з іншими підприємствами та організаціями	11	6,5
Маркетингові	31	18,3
У тому числі пов'язані з: стимулюванням збуту продукції	12	7,1
новими методами розміщення продукту або каналами його продажу	22	13,0
Не впроваджували інновацій	82	48,5

[*] За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

Значно рідше сільськогосподарські підприємства започатковували виробництво нових видів продукції тваринництва. Поодинокими були спроби впровадження продуктових інновацій, пов'язаних з переробкою сільськогосподарської продукції та наданням послуг. Розглядаючи продуктові інновації як диверсифікацію виробництва, доходимо висновку, що аграрні підприємства орієнтувалися здебільшого на концентричну диверсифікацію (в рамках основної галузі – сільськогосподарського виробництва), і проявляли невисокий інтерес до диверсифікації конгломератної (пов'язаної з реалізацією проєктів у несільськогосподарських галузях).

Найчастіше інноваційна активність сільськогосподарських підприємств проявляється у впровадженні процесових інновацій. Такі застосовували 30,8% суб'єктів господарювання з обстеженої сукупності. Щочетверте підприємство удосконалювало технології виробництва сільськогосподарської продукції або продуктів їх переробки. Кожне сьоме – запроваджувало нові методи зберігання, переміщення, розміщення продукції, така ж їх кількість впроваджувала інновації в допоміжній діяльності, які стосувалися удосконалення методів здійснення обліку і контролю, ремонтів тощо.

Майже чверть обстежених сільськогосподарських підприємств відзначили, що упродовж останніх років впроваджували інновації, пов'язані з організацією їх функціонування. Найчастіше вони стосувалися удосконалень у системі відповідальності працівників та їх матеріального стимулювання. І відносно рідко йшлося про принципові якісні зміни в організації стосунків суб'єкта господарювання з іншими підприємствами й організаціями.

Певною мірою сільськогосподарські товаровиробники прагнули удосконалити систему збуту своєї продукції. Здебільшого маркетингові інновації були пов'язані з використанням нових каналів або методів продажу продукції. Відносно небагато підприємств здійснювали зміни, пов'язані зі стимулюванням збуту (про такі згадували лише 7,1% обстежених підприємств).

У табл. 2.16 деталізовано застосування аграрними підприємствами процесових інновацій, пов'язаних з виробництвом та переробкою сільськогосподар-

ської продукції. Процесові інновації в рослинницьких галузях зустрічалися значно частіше, аніж у тваринницьких, оскільки частка підприємств, які здійснювали виробництво продукції рослинництва, є значно більшою, аніж тих, що утримують тварин. І всього 6 підприємств (3,6% у загальній сукупності) зазначили, що запроваджували удосконалення, пов'язані з переробкою сільськогосподарської сировини.

Таблиця 2.16

Впровадження підприємствами Львівської області процесових інновацій у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, 2016-2018 рр.*

Процес	Кількість підприємств	Частка підприємств у сукупності, %
Виробництво продукції рослинництва	38	22,5
у тому числі: вирощування с.-г. культур за інтенсивними технологіями	27	16,0
придбання й застосування новітньої техніки	26	15,4
впровадження нових високоурожайних сортів культур	29	17,2
інше	4	2,4
Виробництво продукції тваринництва	19	11,2
у тому числі: впровадження інновацій у годівлі тварин	12	7,1
механізація виробничих процесів	11	6,5
впровадження високопродуктивних порід тварин	5	3,0
інше	1	0,6
Переробка сільськогосподарської продукції	6	3,6

* За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

Серед інновацій у рослинницьких галузях в останні роки найчастіше зустрічалося вирощування нових високоврожайних сортів рослин. Кожне шосте підприємство придбавало новітню техніку для виробництва продукції рослинництва – таку, аналогів якої підприємства раніше не використовувало чи харак-

теристики якої суттєво перевищували наявні на підприємстві засоби механізації (саме такий порядок був зазначений в роз'ясненні щодо заповнення бланку обстеження). Серед інновацій у тваринницьких галузях найчастіше зустрічалися удосконалення, пов'язані з годівлею тварин і механізацією виробничих процесів.

У рамках обстеження підприємствам, які здійснювали процесові та продуктові інновації, запропонували оцінити їх результати. Відповідна інформація наведена в табл. 2.17. Близько половини респондентів не дали чіткої відповіді на поставлене питання, вказавши, що надто рано робити висновки. Водночас негативну оцінку результатів впровадження процесових інновацій надав представник лише одного підприємства. Вищим було невдоволення результатами продуктових інновацій. Як невдалі їх оцінили 10% підприємств, що започатковували виробництво нових для себе видів продукції.

Таблиця 2.17

Оцінка результатів впровадження технологічних інновацій у 2016-2018 рр. сільськогосподарськими підприємствами Львівської області*

Показник	Продуктові інновації		Процесові інновації	
	кількість підприємств	частка %	кількість підприємств	частка %
Кількість підприємств, що впроваджували інновації	49	100,0	52	100,0
Оцінка результатів інноваційної діяльності: перевершено плани	1	2,0	1	1,9
плани загалом досягнуті чи майже досягнуті	20	40,8	23	44,2
плани не досягнуті взагалі	5	10,2	1	1,9
занадто рано, щоб оцінювати	23	46,9	27	51,9

* За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

У рамках обстеження сільськогосподарським підприємствам запропонували зазначити зміни в обсягах їх видатків на інноваційну діяльність у найближчі роки. Одержані результати наведені в табл. 2.18. На їх основі можна

зробити певні висновки щодо підходів підприємств галузі до планування інноваційної діяльності.

Таблиця 2.18

Очікувана зміна витрат сільськогосподарських підприємств Львівської області на інноваційну діяльність*

Варіант відповіді	2019 р. порівняно з 2018 р.		2020 р. порівняно з 2019 р.	
	кількість підприємств	частка %	кількість підприємств	частка %
Інноваційно активні у 2016-2018 рр. підприємства				
Витрати появляться, якщо їх не було в попередньому році, або зростуть	23	26,4	24	27,6
Витрати залишаться приблизно такими ж	32	36,8	16	18,4
Витрати знизяться	6	6,9	4	4,6
Не очікуються жодні витрати на інновацію	10	11,5	3	3,4
Не знаю	16	18,4	40	46,0
Всього підприємств	87	100,0	87	100,0
Інноваційно неактивні у 2016-2018 рр. підприємства				
Витрати появляться, якщо їх не було в попередньому році, або зростуть	21	25,6	21	25,6
Не очікуються жодні витрати на інновацію	20	24,4	11	13,4
Не знаю	41	50,0	50	61,0
Всього підприємств	82	100,0	82	100,0

* За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

Близько половини підприємств, котрі проявили в попередні роки інноваційну активність, готові збільшити чи принаймні підтримати на попередньому рівні витрати на відповідну діяльність. Натомість лише чверть підприємств, які не здійснювали інноваційної діяльності, зазначили, що готові виділити у близькій перспективі певні кошти на її забезпечення. Окремі суб'єкти господарюван-

ня вказали, що у 2018 році вони здійснили доволі значні видатки на інноваційну діяльність. Тому наміри її зменшити деякими господарствами не завжди слід оцінювати як ознаку низької перспективності інновацій.

Частка підприємств, котрі зазначили, що не здійснюватимуть у 2020 році жодних витрат на інновації, була відносно невеликою. Однак більше половини обстежених суб'єктів господарювання не змогли чітко зазначити свої наміри на таку доволі близьку перспективу. Отже, хоча сільськогосподарські підприємства загалом, очевидно, розуміють важливість інноваційних змін, планування їх через реалізацію відповідних стратегій, втілених у конкретні інвестиційні проєкти, не набуло достатнього поширення.

За результатами обстеження з'ясовано, що переважна більшість сільськогосподарських підприємств, які здійснювали певні витрати на інноваційну діяльність, робили це за рахунок власних коштів. Лише 9 підприємств (5,3% від числа обстежених) зазначили, що використовували у 2018 році кредити, 2 підприємства – використовували державне фінансування, ще 2 – вклади інвесторів і 3 – інші джерела (з'ясовано, що йшлося про лізингові операції). Більшість підприємств, котрі використовували зовнішні джерела фінансування інноваційної діяльності, частину видатків покривали й за рахунок власних коштів.

До чинників, що впливають на інноваційну активність сільськогосподарських підприємств, відноситься нормативно-правове забезпечення відповідного процесу. Нормативно-правові акти можуть прямо передбачати здійснення певних нововведень або ж стимулювати до інновацій опосередковано з метою підтримки конкурентоспроможності суб'єкта господарювання та/або його продукції. У рамках обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарським підприємствам запропонували дати оцінку відповідного впливу. Отримані результати наведені в табл. 2.19.

Близько 80% підприємств зазначили, що чинні нормативні акти не справляли суттєвого впливу на їх інноваційну діяльність. Лише кілька респондентів вказали на наявність негативного впливу законодавства у цьому плані, тобто інституційні умови для розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі

провадженню такої загалом не перешкоджають. З іншого боку, вони не надто спонукали до відповідної активності. Лише 17,2% підприємств відзначили стимулюючий вплив нормативно-правових актів з питань зайнятості, безпеки працівників або соціальних питань на здійснення інновацій у відповідних сферах. З інших виділених у бланку опитування сфер діяльності стимулюючий вплив формальних інституцій був ще нижчим.

Таблиця 2.19

Оцінка впливу нормативно-правових актів на інноваційну діяльності сільськогосподарськими підприємствами Львівської області*

Сфера дії нормативно-правового акту	Форма впливу, частка підприємств, %		
	Стимулювали інновації	Перешкоджали, стримували або збільшували витрати на інноваційну діяльність	Не впливали / не мали значення
Захист прав споживачів, вимоги до якості продукції	12,4	4,1	83,4
Охорони навколишнього середовища	14,2	4,1	81,7
Зайнятості, безпеки працівників, з соціальних питань	17,2	4,7	78,1

* За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

Сільськогосподарським підприємствам у рамках обстеження запропонували оцінити наявність негативного впливу низки чинників на започаткування або здійснення інноваційної діяльності. Окремі градації цього впливу перевели в бали за шкалою від 0 до 3 (0 – відповідний чинники не впливав, 3 – ступінь впливу високий). Це дало змогу порівняти значимість впливу окремих чинників. Отримані результати наведені в табл. 2.20.

Привертає увагу доволі велика частка відповідей респондентів, згідно з якими виділені чинники не справляли негативного впливу на інноваційну активність сільськогосподарських підприємств. Певною мірою це пояснюється тим, що частина респондентів – фахівців тих підприємств, які не здійснювали інноваційної діяльності, показали, що вплив чинників на неї був відсутній. Це, зви-

чайно, занижувало середні оцінки за 3-бальною шкалою, однак не змінило їх ранжування за значимістю. Зазначимо також, що доволі часто на відсутність впливу окремих чинників із зазначеного переліку вказували й інноваційно активні підприємства. Зокрема, понад 40% таких господарств відзначили, що не відчували негативного впливу нестачі кваліфікованих працівників, відсутності партнерів для співпраці, невизначеності ринкового попиту, відсутності інформації. Отже, сільськогосподарські підприємства не надто песимістично оцінювали чинники внутрішнього і зовнішнього середовища, які могли б справляти негативний вплив на їхню інноваційну активність.

Таблиця 2.20

Оцінка негативного впливу окремих чинників на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2016-2018 рр.[*]

Чинник	Частка підприємств, що відзначили ступінь впливу %				Середня оцінка, бали
	високий (3 бали)	середній (2 бали)	низький (1 бал)	відсутній (0 балів)	
Нестача власних коштів	39,6	32,5	8,3	19,5	1,92
Відсутність кредитів та інших форм залучення капіталу	19,5	28,4	17,2	34,9	1,32
Нестача кваліфікованих працівників	14,8	26,6	17,2	41,4	1,15
Відсутність партнерів для співпраці	7,7	15,4	25,4	51,5	0,79
Невизначений ринковий попит на інноваційні продукти	19,5	18,9	16,0	45,6	1,12
Відсутність доступу до зовнішніх знань, інформації про перспективність інноваційної діяльності	9,5	18,9	26,0	45,6	0,92

[*] За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств.

Цілком очікувано найбільш складною проблемою сільськогосподарські підприємства вважають нестачу власних коштів для фінансування інноваційної

діяльності. Та навіть серед тих підприємств, які в останні роки були інноваційно активними, 10% зазначили, що не відчували негативного впливу цього чинника. Очевидно, все залежить від фінансового стану суб'єкта господарювання. Окремі підприємства, вклавши в інноваційну діяльність доволі значні суми, не показували, що це було для них великою проблемою. Ще нижче респонденти оцінювали негативний вплив на їх інноваційну активність відсутності кредитів та інших зовнішніх джерел фінансування. Однак відомо, що нерідко агровиробники й не планують брати кредити через високу їх вартість.

Лише 15% обстежених сільськогосподарських підприємств зазначили, що відчували проблеми, пов'язані з нестачею кваліфікованих працівників для впровадження інновацій, хоча за рейтингом негативний вплив цього чинника йде наступним після чинників фінансового характеру. Майже 40% респондентів вказали, що відчували високий або середній за ступенем негативний вплив невизначеності ринкового попиту, що заважало їм впроваджувати продуктові інновації. Переважна більшість підприємств зазначили, що не відчували значних проблем з інформаційним забезпеченням інноваційної діяльності. Загалом не вбачають вони особливих проблем з пошуком партнерів для співпраці при впровадженні інновацій.

Результати дослідження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств узагальнені в матриці SWOT-аналізу (табл. 2.21). Згідно з традиційними підходами, у ній зазначено сильні й слабкі сторони такої діяльності, пов'язані з внутрішнім середовищем функціонування підприємств галузі, а також сприятливі можливості й потенційні загрози, що стосуються впливу зовнішнього середовища на інноваційну активність агвиробників. Нумерація окремих позицій у матриці відображає ранжування чинників внутрішнього і зовнішнього середовища за значимістю їх впливу на досліджуваний процес.

Серед сильних чинників внутрішнього середовища, що стимулюють інноваційну активність агровиробників, слід виділити відносно високу інвестиційну привабливість вітчизняного сільського господарства. Притік інвестицій, у тому числі іноземних, супроводжується трансфером інновацій, які забезпечили

Таблиця 2.21

SWOT-аналіз інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств*

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Висока інвестиційна привабливість аграрного сектору економіки. 2. Трансфер інновацій разом з іноземними інвестиціями. 3. Усвідомлення перспективності інновацій завдяки позитивним прикладам їх впровадження. 4. Можливість варіації інноваційних рішень залежно від ресурсного забезпечення підприємства, його розмірів. 5. Можливість комплексного застосування різних видів інновацій з синергетичним ефектом. 6. Низький рівень конкуренції між агровиробниками за ринки збуту, що полегшує впровадження продуктових інновацій.	1. Низький рівень забезпечення фінансовими ресурсами більшості сільськогосподарських підприємств. 2. Недостатнє фінансування аграрної науки, слабкий зв'язок наукових закладів з агровиробниками. 3. Диспропорції в застосуванні окремих видів інновацій. 4. Низький рівень розвитку інноваційного менеджменту, особливо серед малих підприємств. 5. Відносно низький рівень інноваційної активності малих сільськогосподарських товаровиробників. 6. Обмеження технологічного й екологічного характеру в поширенні окремих видів інновацій.
Сприятливі можливості	**Потенційні загрози**
1. Державна підтримка діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема малих. 2. Наявність в Україні потужних центрів аграрної освіти і науки. 3. Розвиток дорадчих служб, зорієнтованих на співпрацю з малими агровиробниками. 4. Створення інноваційних кластерів. 5. Вихід завдяки інноваціям на нові ринки збуту, зокрема в країни ЄС. 6. Впровадження продуктових інновацій, зорієнтованих на специфічні групи споживачів.	1. Недосконалість інституційного забезпечення функціонування сільськогосподарських виробників і впровадження інновацій. 2. Відтік з галузі ініціативних кваліфікованих кадрів. 3. Нерівномірний розвиток окремих продуктових підкомплексів АПК. 4. Зростання конкуренції з зарубіжними виробниками, що може призвести до втрати окремих ринків збуту. 5. Слабкий рівень розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. 6. Невизначена позиція розвинених країн щодо співпраці з виробниками агропродовольчої продукції України.

*Власна розробка автора.

помітне зростання технологічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Потужним стимулом до інноваційної активності є й позитивний приклад тих підприємств, які тривалий час і успішно впроваджують інновації.

Особливістю сільськогосподарського виробництва є можливість доволі широкої варіації інноваційних рішень залежно від фінансового стану, розмірів підприємства, його спеціалізації тощо. У рослинницьких галузях можливі експерименти на невеликих посівних площах, що мінімізує ризики інновацій. Слід відзначити й можливість одержання синергетичного ефекту від комплексного впровадження різних видів технологічних і нетехнологічних інновацій.

Серед слабких сторін внутрішнього середовища сільськогосподарських підприємств, що ускладнюють їх інноваційних розвиток, слід виділити проблеми, пов’язані з браком коштів. Інвестиції, що надходять в галузь, розподіляються серед підприємств украй нерівномірно. В особливо складному становищі знаходяться малі підприємства, що й обумовлює низьку їх інноваційну активність. В аграрному секторі не налагоджений ефективний трансфер інновацій, продуцентами яких є вітчизняні наукові організації.

Варто відзначити диспропорції в застосуванні окремих видів інновацій. Значних успіхів у впровадженні процесових інновацій досягли великі підприємства, що спеціалізуються на виробництві експортоорієнтованої продукції рослинництва, великі птахофабрики. Однак інноваційна активність у інших тваринницьких галузях доволі низька, що пов’язано серед іншого з відносно тривалим періодом окупності інвестицій. Чимало підприємств недооцінюють впровадження організаційних і маркетингових інновацій, про що засвідчили результати проведеного нами обстеження.

Слабкі сторони в інноваційній діяльності сільськогосподарських підприємств певною мірою компенсує державна підтримка галузі, яка відноситься до сприятливих можливостей, сформованих у зовнішньому середовищі. Держава фінансово підтримує сільськогосподарські підприємства через механізм здешевлення кредитів, заохочує розвиток дорадчої діяльності, яка є особливо важливою для підтримки інноваційної активності малих агровиробників. Розгорну-

та мережа аграрних університетів, наукових установ Національної академії аграрних наук України та інших відомств сприяє формуванню інноваційних кластерів, розширенню переліку інноваційних рішень, що пропонуються сільськогосподарським виробникам.

Серед потенційних загроз розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві виділимо недосконаліть інституційного забезпечення функціонування агровиробників та трансферу інновацій. Певні невизначеності в перспективах розвитку галузі не стимулюють реалізації масштабних інноваційних проєктів малими і середніми підприємствами. За результатами проведеного нами обстеження близько 80% сільськогосподарських підприємств зазначили, що не відчували суттєвого впливу нормативно-правової бази на їх інноваційну діяльність. Відсутність стимулюючого впливу формальних інституцій у цьому плані оцінюємо як негативну обставину.

Вважаємо за доцільне привернути увагу до недостатнього забезпечення сільськогосподарських підприємств кваліфікованими ініціативними працівниками. Проблема кадрового забезпечення, зокрема через еміграцію, характерна для багатьох галузей і національної економіки загалом. За результатами обстеження сільськогосподарські підприємства не відносять її до числа основних. Однак на державному рівні є розуміння того, що відтік людського капіталу з України слід вважати однією з найбільших загроз національній безпеці.

У табл. 2.21 наведені ті чинники внутрішнього і зовнішнього середовища, які вважаємо ключовими при формуванні інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Звичайно, їх перелік може бути доповнений і конкретизований. Порівняння окремих складових матриці SWOT-аналізу дає підстави для висновку, що сьогодні позитивні чинники, які стимулюють і забезпечують цю діяльність, переважають вплив негативних обставин. Підтвердженням цьому є помітні позитивні зміни в аграрному секторі економіки упродовж останнього десятиліття. Однак залишаються численні проблеми, від вирішення яких залежить конкурентоспроможність сільського господарства України загалом, вектори і темпи його розвитку.

1. Протягом останніх років сільськогосподарські підприємства Львівської області швидкими темпами нарощували обсяги виробництва продукції. Відбулося це завдяки зростанню урожайності культур і продуктивності тварин, диверсифікації напрямів і способів реалізації продукції, змін в організації діяльності підприємств. Такі тенденції є результатом інноваційного розвитку системи аграрного виробництва, ефективність якої відображає й висока частка прибуткових сільськогосподарських підприємств. Більшою мірою інноваційний розвиток характерний для рослинницьких галузей. Можливості великих за розмірами підприємств щодо впровадження інновацій значно вищі, ніж відносно менших суб'єктів господарювання. Прикладами продуктових інновацій є розширення вирощування окремих технічних культур з застосуванням прогресивних технологій, реалізація низки проєктів з виробництва органічної продукції.

2. Характер інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах можна простежити за змінами у виробничих витратах. Динаміка дефлятованих витрат у розрахунку на 1 га посівів та одиницю поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах Львівської області показала, що зростання обсягу використовуваних при виробництві продукції ресурсів у натуральних показниках відбувалося в основному до 2014 року. В останні роки підприємства використовували якісніші ресурси в раціональніший спосіб. Висока частка у структурі витрат на виробництво продукції рослинництва оплати послуг і робіт сторонніх організацій вказує на здійснення інновацій через застосування аутсорсингу. Відносно високий рівень витрат на збут продукції рослинництва вказує на можливості застосування маркетингових інновацій. Тенденція до зменшення у структурі витрат частки видатків на оплату праці є свідченням недостатньої уваги до модернізації системи матеріального стимулювання працівників.

3. В Україні й у Львівській області зокрема частка капітальних інвестицій у сільськогосподарські підприємства перевищує вклад цих підприємств у формування випуску валового продукту на національному й регіональному рівнях. Це свідчить про відносно високу інноваційну привабливість аграрного сектору,

яка своєю чергою є стимулом для впровадження інновацій. З іншого боку, обсяг одержуваних сільськогосподарськими підприємствами кредитів, особливо довгострокових, недостатній для модернізації їх матеріально-технічної бази.

4. Важливими елементами інфраструктури, що забезпечують розробку і трансфер інновацій для потреб аграрного виробництва, є наукові установи та дорадчі служби. Львівська область характеризується високим рівнем наукового потенціалу, дорадчу діяльність здійснюють представники двох університетів аграрного профілю, низки науково-дослідних установ. На території області зареєстровано кілька дорадчих служб. Позитивним є досвід діяльності Львівської аграрної дорадчої служби, Консультаційного дорадчого центру при департаменті агропромислового розвитку Львівської облдержадміністрації. Водночас масштаби та рівень впливу діяльності наукових установ і дорадчих служб на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств не можна вважати достатніми.

5. Використання офіційних матеріалів Державної служби статистики України не дає змоги достатньо глибоко аналізувати інноваційні процеси, що відбуваються в сільському господарстві. Зважаючи на це, в рамках дисертаційного дослідження проведено обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області, яким було охоплено 169 суб'єктів господарювання. Отримані дані свідчать про відносно високий рівень інноваційної активності цих підприємств: 51,5% обстежених суб'єктів зазначили, що здійснювали упродовж 2016-2018 років діяльність, яка підпадає під визначення інноваційної. З'ясовано, що найчастіше агровиробники впроваджували процесові інновації, пов'язані з удосконаленням технологій виробництва і зберігання продукції. Доволі висока частка підприємств, які здійснювали продуктові інновації, сформувалася завдяки започаткуванню виробництва нових для суб'єктів господарювання видів продукції рослинництва. Нерідко підприємства одночасно впроваджували кілька видів інновацій. Однак чимало підприємств недооцінюють впровадження організаційних і маркетингових інновацій.

6. Респонденти, що взяли участь у обстеженні, дали оцінку результатів впровадження сільськогосподарськими підприємствами технологічних інновацій. Встановлено, що, попри доволі невелику кількість негативних оцінок, майже половина підприємств, котрі впроваджували технологічні інновації, не змогли зробити чіткого висновку про результати відповідної діяльності. Обстеження показало відсутність чітких підходів у більшості сільськогосподарських підприємств до планування подальшого розвитку інноваційної діяльності. Хоча ці підприємства розуміють важливість інноваційних змін, планування їх реалізації у формі конкретних інноваційних проектів не набуло достатнього поширення.

7. За результатами обстеження узагальнена інформація про оцінку сільськогосподарськими підприємствами негативного впливу окремих чинників на їхню інноваційну діяльність. Найбільш актуальною проблемою респонденти вважають нестачу власних коштів для фінансування відповідної діяльності. Натомість проблеми, пов’язані з браком інформації, нестачею кваліфікованих працівників, невизначеністю ринкового попиту на інноваційні продукти, загалом не оцінюються агровиробниками як значні.

8. Розвиток інноваційної діяльності в сільському господарстві ускладнює недосконаліть інституційного забезпечення функціонування агровиробників та трансферу інновацій. Певна невизначеність щодо перспектив розвитку галузі не сприяє реалізації масштабних інноваційних проєктів малими і середніми підприємствами. За результатами проведеного обстеження близько 80% сільськогосподарських підприємств зазначили, що не відчували суттєвого впливу нормативно-правової бази на їх інноваційну діяльність. Відсутність у цьому плані стимулюючого впливу формальних інституцій розглядаємо як негативну обставину.

Основні наукові результати, що подані у другому розділі дисертації, відображені в опублікованих працях [162; 163; 179; 171].

РОЗДІЛ 3
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Обґрунтування та ресурсне забезпечення реалізації інноваційних проєктів сільськогосподарськими підприємствами

Основною формою інноваційної активності підприємства, зорієнтованою на досягнення визначених ним далекосяжних конкретизованих цілей, слід вважати реалізацію суб'єктом господарювання певного проєкту. Останній, зважаючи на різні підходи до трактування відповідної дефініції, розглядаємо як комплекс взаємопов'язаних заходів, розроблених для досягнення поставлених цілей протягом заданого часу при встановлених ресурсних обмеженнях [69, с. 11; 111, с. 10]. Заходи, що визначають зміст проєкту, передбачають досягнення певних змін у системі, якою є функціонуюче підприємство. Наявність обґрунтованого й збалансованого за показниками ресурсного забезпечення проєкту є необхідною умовою ефективної інноваційної діяльності підприємства.

Документально оформлений інноваційний проєкт є результатом планування таких нововведень на підприємстві, які підпадають під визначення інновацій. Саме націленість на інноваційні зміни й вирізняє інноваційний проєкт з поміж інших видів проєктів, що можуть реалізовуватись суб'єктом господарювання. Інші ж риси інноваційного проєкту є ознаками, характерними для проєктів загалом, і, зокрема, пов'язані з часовими та ресурсними обмеженнями, залежністю від зовнішнього оточення, неповторністю та ін.

Практично завжди досягнення вагомих інноваційних змін вимагає фінансових витрат у формі інвестицій. Тому інноваційні проекти, спрямовані на отримання підприємством стійких конкурентних переваг, є інвестиційними. Їх розробка вимагає обґрунтування обсягу й джерел фінансування, ідентифікацію ефекту, який може отримати підприємство, розрахунок параметрів, що визначають ефективність інновацій.

Наявність значної частки сільськогосподарських підприємств, що не проявляють інноваційної активності, не може бути пов’язана лише з браком коштів. Очевидно, на рівень інноваційної активності впливає є освітній рівень та кваліфікація керівників і спеціалістів цих підприємств. Дослідники давно звернули увагу на проблеми відсутності у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах кадрів для глибокого й всебічного аналізу інвестиційних проєктів [100, с. 167], неготовності управлінського персоналу цих підприємств до нововведень [157, с. 218]. Оскільки реальні зрушення у вирішенні цих проблем не відповідають суспільним очікуванням, важливо запровадити у практиці діяльності економічних служб підприємств галузі дієві алгоритми роботи над інвестиційними проєктами інноваційного характеру.

Як відомо, реалізація будь-якого інвестиційного проєкту складається з двох фаз – проєктування та впровадження. Перша фаза складається з низки етапів (стадій), пов’язаних з розробкою проєкту, обґрунтуванням та деталізацією його параметрів. Друга – стосується безпосереднього втілення проєкту на підприємстві, оцінки одержаних результатів. Від змісту висунутих ідей, обґрунтованості здійснених на стадіях проєктування розрахунків залежить успішність реалізації інноваційного проєкту та ефективність інноваційної діяльності підприємства загалом.

У фазі проєктування прийнято виділяти стадії ідентифікації, розробки та експертизи [12, с. 19-20; 111, с. 24]. Конкретизуємо завдання та зміст цих стадій у процесі реалізації інноваційних проєктів сільськогосподарськими підприємствами (рис. 3.1).

Головна мета інвестиційних проєктів комерційного характеру – отримання суб’єктом, що його реалізує, додаткового прибутку. Досягнення цієї мети може бути забезпечене різними способами. Вибір конкретного з них означає постановку цілі реалізації проєкту, з чого розпочинається стадія ідентифікації. У випадку впровадження продуктової інновації досягнути поставлені цілі передбачається через освоєння нових для підприємства видів продукції, що пов’язано з відносно вищими ризиками інвестування, необхідністю опрацюван-

ня великих обсягів інформації, яка стосується усіх етапів виробничого циклу. Процесова інновація передбачає збільшення доходів за рахунок удосконалення технологічних та маркетингових процесів, здійснення організаційних змін у тих елементах господарського механізму, що вже створені на підприємстві.

Стадія ідентифікації
Завдання: визначення цілей проекту та генерування ідей щодо їх досягнення
Зміст: - постановка завдання, що має бути виконане в рамках проєкту; - визначення сфери застосування інновації; - визначення виду та змісту інновації за результатами ранжування висунутих ідей щодо виконання поставленого завдання

⇩

Стадія розробки
Завдання: Оцінка перспективності інноваційного проєкту з урахуванням ресурсних можливостей підприємства та умов зовнішнього середовища
Зміст: - конкретизація технічних та комерційних засад реалізації проєкту; - оцінка внутрішніх умов (кадрових, матеріально-технічних, фінансових та ін.) для реалізації проєкту; - визначення джерел фінансування проєкту; - оцінка впливу зовнішнього середовища на реалізацію проєкту

⇩

Стадія експертизи
Завдання: формування деталізованого плану реалізації проєкту
Зміст: - обґрунтування техніко-технологічних, комерційних рішень; - визначення економічної ефективності проєкту; - врахування соціальних та екологічних екстерналіїв у результатах реалізації проєкту; - формування команди проєкту з розподілом завдань і повноважень; - розробка графіка реалізації проєкту

Рис. 3.1. Алгоритм проєктної фази реалізації підприємством інноваційного проєкту*

* Власні узагальнення автора

Робота над інвестиційним проєктом передбачає розгляд різних варіантів його реалізації. У випадку обґрунтування проєкту, пов’язаного з впровадженням на сільськогосподарському підприємстві продуктової інновації, перелік варіантів, що розглядаються на стадії ідентифікації, відносно невеликий, і часто ці варіанти є альтернативними. При опрацюванні проєктів, пов’язаних з впровадженням процесових інновацій, розглядувані варіанти часто мають характер взаємодоповнюваних, тобто, йдеться про поєднання різних видів інновацій. Останнє відповідає комплексному характеру інноваційної активності, яка, як з’ясовано, нерідко спостерігається на практиці в сільськогосподарських підприємствах.

Процес висунення і розгляду різних варіантів під час розробки інноваційних проєктів (альтернативних і взаємодоповнюваних) слід розглядати як один із основних принципів проєктування. Він забезпечує достатньо глибоке опрацювання піднятих питань і обґрунтованість прийнятих рішень.

Наявність варіантів ідей та рішень у проектах, що розробляються, обумовлює необхідність їх оцінки. На стадії ідентифікації ранжують висунуті ідеї за вагомістю очікуваного ефекту з урахуванням зусиль, що їх слід буде прикласти для його досягнення, на основі чого відкидають явно неприйнятні варіанти. На стадії розробки конкретизують ключові складові інноваційного проєкту з урахуванням ринкової кон’юнктури, ресурсних можливостей підприємства, інших обмежень. Встановлюють види діяльності та елементи в системі внутрішньогосподарських відносин підприємства, в яких відбудуться інноваційні зміни. На стадії експертизи конкретизують обсяг окремих елементів витрат, який може помітно варіювати залежно від техніко-технологічних і комерційних рішень, що будуть вибрані з-посеред існуючих варіантів.

На стадіях розробки і експертизи інноваційного проєкту оцінюють очікувані результати, що їх планує досягти підприємство, та встановлюють обсяг необхідних витрат. Якщо проєкт пов’язаний з виробництвом певного виду сільськогосподарської продукції, важливим результатом його впровадження буде досягнутий рівень технологічної ефективності – урожайності культур чи про-

дуктивності тварин. Підвищення технологічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції завдяки впровадженню процесової інновації забезпечує збільшення обсягів виробництва, а отже й доходів від реалізації цієї продукції. Водночас виникає питання щодо окупності цими доходами витрат на реалізацію проєкту. При впровадженні продуктової інновацій актуальним є питання, якими мають бути показники урожайності культур чи продуктивності тварин, щоби отримати передбачений проєктом економічний ефект, та з якою ймовірністю підприємство зможе їх досягти. Для встановлення зв'язку між показниками витрат і ефективності інноваційних проєктів, що реалізуються сільськогосподарськими підприємствами, під час їх розгляду доцільно використовувати маржинальний аналіз.

За допомогою маржинального аналізу при розгляді зазначених проєктів встановлюють так звані критичні (мінімально необхідні) показники урожайності культур чи продуктивності тварин, що необхідні для досягнення бажаного рівня прибутковості виробництва відповідної продукції. Бажаним рівнем прибутковості виступає обсяг прибутку від реалізації продукції з розрахунку на одиницю посівної площі чи продуктивності тварин, що його прагне досягнути підприємство. Наприклад, за середніх показників ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2018 році за умови продажу ними всієї виробленої продукції обсяг прибутку від реалізації зерна з розрахунку на 1 га посівів міг становити близько 3600 грн, сої – 8200 грн, ріпаку – 5700 грн, обсяг прибутку від продажу молока з розрахунку на одну корову молочного стада – 2300 грн. Здебільшого рівень товарності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції підприємствами не сягає 100%, тому ці показники є умовними, але можуть бути використані для оцінки агровиробниками своїх результатів. Ті підприємства, в яких розрахункові показники прибутковості виробництва продукції були гіршими, можуть і повинні планувати досягнення принаймні середніх по сукупності суб'єктів господарювання їх значень. Підприємства – лідери галузі можуть ставити перед собою завдання збільшити їх до певного рівня.

Для застосування маржинального аналізу витрати на виробництво продукції слід розділити на змінні й умовно-постійні. Рівень урожайності культур чи продуктивності тварин, необхідний для досягнення бажаного показника прибутковості виробництва відповідного виду продукції, визначатимемо за формулою:

$$У = \frac{E + FC}{P - \frac{VC}{У}}, \tag{3.1}$$

де $У$ – виробництво товарної продукції з розрахунку на 1 га посівів (одиницю поголів'я тварин), ц; E – бажаний обсяг прибутку з розрахунку на 1 га посівів (одиницю поголів'я тварин), грн; P – ціна 1 ц продукції, грн; FC – постійні витрати на виробництво товарної продукції з розрахунку на 1 га посівів (одиницю поголів'я), грн; VC – змінні поточні витрати з розрахунку на 1 га посівів (одиницю поголів'я), грн.

Якщо сільськогосподарське підприємство планує розпочати виробництво нового для себе виду продукції (продуктову інновацію), то, використовуючи формулу 3.1, можна буде визначити, яких саме показників технологічної ефективності йому необхідно досягнути для отримання певних показників економічної ефективності. Важливий аспект проведення маржинального аналізу – встановлення необхідних витрат з їх розподілом на умовно-постійні та змінні. Ці витрати можуть бути обґрунтовані на основі типових технологічних карт з урахуванням специфіки організації господарської діяльності в конкретному підприємстві, міркувань фахівців, керівників первинних підрозділів. До умовно-постійних витрат у сільськогосподарських підприємствах слід віднести амортизаційні відрахування, плату за оренду земельних та майнових паїв, до 80% витрат на оплату праці і, відповідно, відрахувань на соціальні заходи, адміністративні витрати. Вихідні дані щодо рівня витрат на збут та їх розподілу на змінні й умовно-постійні встановлюють з урахуванням запланованих способів продажу продукції. Розрахувавши показники технологічної ефективності виробництва продукції, роблять висновки щодо ймовірності їх досягнення у конкретних

умовах господарювання. Застосування маржинального аналізу дає змогу встановити запас міцності – різницю між очікуваним за оцінкою фахівців підприємства і необхідним для досягнення бажаного показника рентабельності рівнями технологічної ефективності виробництва відповідного виду продукції.

Якщо ж сільськогосподарське підприємство вже виробляє певний вид продукції і прийняло рішення про необхідність процесових інновацій, за допомогою маржинального аналізу можна встановити її очікувані наслідки. Для цього у формулу 3.1 вносять передбачені проєктом показники витрат і прораховують очікуваний економічний ефект за різних варіантів технологічної ефективності з урахуванням можливої варіації показників останньої.

Приймаючи рішення про впровадження інновацій, варто оцінити ефективність виробництва відповідного виду продукції іншими підприємствами галузі. У табл. 3.1 наведені показники технологічної ефективності виробництва окремих видів продукції, за яких сільськогосподарські підприємства Львівської області у 2018 році могли розраховувати на досягнення певних показників рентабельності. Вони визначені за допомогою маржинального аналізу, для чого були використані дані про ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами Львівської області та здійснені цими підприємствами витрати (джерело інформації – зведені дані форми 50-сг). Розглянуті три варіанти: досягнення мінімального прийнятного рівня рентабельності певного виду продукції (5%), за якого зберігаються економічні стимули для продовження його виробництва; досягнення доволі комфортного показника рентабельності продукції (20%), який створює умови для подальшого розвитку відповідного виду бізнесу; досягнення високого рівня рентабельності (40%), який вказує на пріоритетність розвитку відповідної продуктової галузі для підприємства.

Якщо йдеться про продуктові інновації (наприклад, вирощування соняшнику чи сої) з застосуванням поширеної в підприємствах області технології, дані, приклад яких наведений у табл. 3.1, дають змогу оцінити очікувані результати реалізації відповідного проєкту. Водночас слід враховувати, що відповідні показники відображають ситуацію, яка склалася в конкретному періоді й уже в

наступному році умови господарювання (погодні, ринкової кон'юнктури тощо) можуть помітно змінитися.

Таблиця 3.1

Розрахункова технологічна ефективність виробництва, необхідна для досягнення сільськогосподарськими підприємствами Львівської області у 2018 р. запланованих показників рентабельності окремих видів продукції*

Показник	Очікуваний рівень рентабельності продукції		
	5%	20%	40%
Урожайність, ц/га: пшениці	48	54	59
кукурудзи на зерно	77	89	101
ріпаку	25	29	33
сої	23	27	30
соняшнику	23	25	28
Виробництво товарного молока на одну корову, ц	59	66	73

* Власні розрахунки з використанням даних Головного управління статистики у Львівській області

Порівняння з даними щодо умов досягнення певного рівня рентабельності підприємствами області дає змогу встановити необхідність впровадження процесової інновації, спрямованої на підвищення технологічної ефективності виробництва та/або зниження собівартості продукції. Наприклад, наведені в табл. 3.1 показники свідчать про важливість оптимізації витрат у молочному скотарстві в сільськогосподарських підприємствах Львівської області. Ці підприємства в останні роки демонстрували доволі високі темпи зростання продуктивності корів, однак за існуючого рівня витрат та їх розподілу на змінні й умовно-постійні досягнення бажаних показників рентабельності молока є доволі проблематичним. Отже, плануючи процесові інновації, слід орієнтуватися не тільки на підвищення продуктивності корів, а й на раціональне використання коштів за окремими статтями витрат.

Результати маржинального аналізу є цінними при плануванні організаційних та маркетингових інновацій, що передбачають зростання умовно-постійних витрат. Такий аналіз дає змогу встановити необхідні параметри інших показників (змінних витрат, технологічної ефективності або обсягів виробництва і збуту продукції), що потрібні для одержання запланованого економічного ефекту, або ж сам цей ефект, коли інші параметри будуть враховані у вихідних даних.

Оцінюючи перспективність інвестиційних проєктів, слід враховувати ймовірність варіації окремих параметрів, які відображають умови й результати їх реалізації. Ймовірність такої варіації залежить від рівня інноваційності проєкту та тривалості його життєвого циклу або, принаймні, тривалості періоду окупності. Рівень інноваційності проєкту відображає масштабність змін у діяльності підприємства. Чим масштабніші відповідні зміни, тим складніше їх контролювати керівникам і спеціалістам підприємства, особливо якщо в них немає досвіду впровадження інновацій відповідного характеру. А стосовно тривалості проєкту, виходимо з того, що складніше спрогнозувати умови його реалізації на віддалену перспективу.

Невизначеність очікуваного результату, відсутність гарантій отримання бажаного для інвестора економічного ефекту відображає ризики інвестиційної діяльності. Під останніми дослідники переважно розуміють потенційну можливість (ймовірність виникнення) економічних втрат у формі збитків чи недоотримання доходу унаслідок відповідної діяльності, зокрема впровадження інноваційних проектів.

Ризики притаманні будь-якій підприємницькій діяльності, однак у разі впровадження підприємствами інновацій вони оцінюються як підвищені, оскільки йдеться про товари і процеси, досвіду виробництва чи застосування яких у відповідного суб’єкта господарювання немає. Водночас очевидно, що рівень ризиків може суттєво різнитися залежно від галузі економіки, виду інновацій та ін. Зазначимо, що дослідники схильні оцінювати ризики господарської діяльності в аграрному секторі економіки як підвищені [161, с. 87; 209, с. 83]. Така оці-

нка, очевидно, мала б поширюватися й на реалізацію інноваційних проєктів сільськогосподарськими підприємствами.

Кількісна оцінка ризиків інноваційного проекту є важливим інструментом, що застосовується при визначенні доцільності його реалізації. Вона, зокрема, враховується при аналізі фінансових результатів реалізації проекту. Проект з високим рівнем ризиків може бути прийнятним для впровадження, якщо очікується висока норма прибутку відповідних інвестицій. На практиці знаходять застосування різні методи оцінки ризиків інноваційних проектів. Серед найпоширеніших – статистичний, експертного оцінювання та розрахунково-аналітичний.

Статистичний метод передбачає визначення ймовірності настання ризикової ситуації та обсягу ймовірних втрат на основі вивчення результатів функціонування досліджуваного підприємства та аналогічних суб'єктів господарювання (тієї ж галузі в тому ж регіоні, зі схожими параметрами ресурсного потенціалу). Цей метод має доволі високу практичну цінність при дослідженні перспектив реалізації інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах, оскільки виробництво певного виду продукції чи технології виробництва вже може застосовуватись іншими аграрними підприємствами, але вважається інновацією для суб'єкта господарювання, що приймає рішення про запровадження відповідної зміни у своїй діяльності.

Застосовуючи статистичний метод, можна зробити висновки про очікуваний рівень ефективності виробництва сільськогосподарської продукції унаслідок застосування процесових інновацій, про наявність попиту на певний вид продукції, що вже просувається на ринок іншими агропідприємствами. Вивчення варіації окремих показників дає змогу оцінити ймовірність досягнення певного результату. Слід зазначити, що з допомогою опрацювання даних про результати діяльності сукупності сільськогосподарських підприємств області чи країни оцінюють насамперед рівень ризиків, спричинених чинниками зовнішнього середовища. Ретроспективний аналіз результатів функціонування підпри-

ємства, що планує реалізовувати інноваційний проект, дає змогу оцінити вплив чинників внутрішнього середовища.

Метод експертного оцінювання ризиків ґрунтується на виявленні думки експертів – фахівців, котрі мають значний досвід роботи у відповідній сфері, добре обізнані з процесами, які в ній відбуваються. Нами застосовано цей метод для оцінки рівня ризиків, що можуть супроводжувати реалізацію інноваційних проектів сільськогосподарськими підприємствами. За допомогою розробленої анкети (дод. П) опитано 10 фахівців – учених, експертів-дорадників, працівників органів виконавчої влади, безпосередньо пов'язаних з аграрним сектором економіки.

Відповіді на окремі питання анкети респондентам запропонували оцінити за шкалою від 1 до 10 (1 – рівень ризику чи вплив чинника незначний, 10 – відповідний критерій дуже високий). Узагальнені результати опитування наведені в табл. 3.2. Найнижчим рівнем ризиків, на думку експертів, відзначається реалізація інноваційних проектів, пов'язаних з удосконаленням технологій виробництва сільськогосподарської продукції. Натомість найвищі ризики респонденти пов'язують з непередбачуваним впливом на результати аграрного виробництва природних чинників.

Також експертам запропонували порівняти ризики аграрного бізнесу з ризиками підприємницької діяльності в Україні загалом. Більшість респондентів (7 із 10) вважає аграрний бізнес відносно ризиковішим. Водночас два респонденти зазначили, що за рівнем ризиків він помітно не виділяється, а один – вважає його менш ризиковим порівняно з іншими основними галузями економіки. Додатково з'ясовано, що експерти, котрі не відносять аграрний бізнес до високоризикових, виходили з того, що, за офіційними даними, показники рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств в останні роки значно перевищували середні по економіці, а частка серед цих підприємств збиткових була загалом меншою. Тобто, можна стверджувати, що на думку експертів вплинуло застосування ними статистичного методу.

Розрахунково-аналітичний метод дає змогу при оцінці ризиків врахувати вплив чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. З його допомогою з'ясовують, як зміняться результати реалізації проекту при зміні окремих закладених у ньому параметрів (наприклад, цін реалізації продукції, вартості окремих видів ресурсів, рівня урожайності тощо). Для встановлення наслідків відповідних змін здійснюють аналіз окремих ймовірних сценаріїв реалізації інноваційного проекту, визначають за допомогою маржинального аналізу точку беззбитковості чи умови досягнення бажаних економічних показників тощо.

Таблиця 3.2

Результати опитування експертів щодо ризиків інноваційних проектів, які реалізовуються сільськогосподарськими підприємствами (за 10-бальною шкалою)

Поставлене завдання	Середня оцінка
Оцініть рівень ризиків реалізації в аграрному бізнесі України проектів інноваційного розвитку, пов'язаних з: – виробництвом нової для підприємства продукції (продуктовими інноваціями)	7,2
– удосконаленням технологій виробництва продукції (процесовими інноваціями)	4,9
– виходом зі своєю продукцією на нові ринки збуту, застосуванням нових для підприємства форм реалізації продукції (маркетинговими інноваціями)	6,5
Оцініть вплив окремих видів ризиків на перспективи інноваційного розвитку аграрного бізнесу: – невизначеність попиту на сільськогосподарську продукцію (ринкові ризики)	6,9
– непередбачуваний вплив природних чинників (несприятливих погодних умов, захворювань тварин та ін.)	7,4
– інституційні ризики, пов'язані зі зміною аграрної політики держави, зміною політичної ситуації в країні, запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення та ін.	7,1
– неспроможність досягти поставлених цілей через брак компетенцій працівників підприємства	5,8

Ідентифікація та встановлення рівня ризиків інноваційних проектів мають важливе значення для розробки заходів, спрямованих на їх уникнення чи нейт-

ралізацію (пом’якшення) негативного впливу. Кожен інноваційний проект супроводжується сукупністю ризиків з індивідуальними їх характеристиками. Водночас узагальнення відповідної інформації є важливим для розробки дієвих механізмів управління ризиками, що супроводжують інноваційний розвиток сільського господарства.

Для оцінки економічної ефективності інноваційно-інвестиційних проєктів у сільськогосподарських підприємствах можуть застосовуватися традиційні методи проектного аналізу – розрахунок чистої приведеної вартості (*Net Present Value*), внутрішньої норми рентабельності або прибутковості (*Internal Rate of Return*), прибутковості інвестицій (*Profitability Index*), періоду окупності інвестицій (*Payback Period*) тощо. Вони передбачають порівняння очікуваних доходів і запланованих витрат. Методика розрахунку відповідних критеріїв, детально описана в навчальній та науковій літературі, передбачає складання грошового потоку (*cash flow*) як різниці між грошовими надходженнями та видатками в окремі періоди (яке правило, роки).

Застосування відповідних методів та критеріїв оцінки актуальне насамперед для проєктів, що передбачають впровадження технологічних інновацій. Їх реалізація здебільшого пов’язана з придбанням основних засобів, здійсненням значних витрат на матеріальні оборотні ресурси, оплату праці тощо. Відповідні проєкти можуть характеризуватися відносно тривалим терміном окупності, що потребує ретельного обґрунтування їх параметрів. Натомість проєкти, пов’язані з впровадженням нетехнологічних інновацій, переважно розраховані на доволі швидку віддачу. При їх обґрунтуванні також можуть застосовуватися методи економічної оцінки ефективності інвестицій, водночас очікувані результати часто спрогнозувати складніше.

Серед критеріїв, що використовуються для оцінки ефективності інвестиційних проєктів, виділимо період їх окупності. Він характеризується не лише суто економічними, а й психологічними аспектами, пов’язаними з тим, що власник підприємства, де планується впровадження інновації, прагне отримати швидку віддачу. З урахуванням нестабільності чинників зовнішнього середо-

вища в аграрному секторі нечасто зустрічаються інноваційні проєкти з терміном окупності понад 5 років. Варто зазначити, що при оцінці терміну окупності слід враховувати не тільки очевидні прямі доходи, а й відвернуті збитки, втрати, які могли б мати місце при експлуатації морально й фізично застарілих засобів виробництва, неефективних організаційних механізмів тощо.

Розрахунок зазначених вище критеріїв економічної оцінки інвестиційних проєктів передбачає здійснення процедури дисконтування грошових потоків. Ця процедура передбачає, зокрема, врахування інфляційних процесів при оцінці результатів реалізації проєкту. Як відомо, прогнозування темпів інфляції – доволі складна річ, тим більше, що при розрахунку грошових потоків доводиться враховувати динаміку цін на різні види ресурсів – продукцію підприємства, матеріальні засоби, необхідні для її виробництва, зростання заробітної плати тощо. Навіть якщо йдеться про складання грошового потоку на відносно невеликий (у кілька років) період, фактичні коливання окремих вартісних параметрів можуть помітно відрізнятися від запланованих.

Передбачити можливі коливання цих параметрів доволі складно, тому при складанні грошового потоку інвестиційного проєкту в аграрному секторі варто орієнтуватися на усереднені темпи зростання цін на сільськогосподарську продукції та окремі елементи витрат. Наведені в табл. 3.3 дані свідчать, що в окремі роки спостерігалося помітне коливання темпів зростання цін на сільгосппродукцію та витрат на її виробництво. Упродовж досліджуваного періоду простежувався певний диспаритет між цінами реалізації та витратами на виробництво продукції тваринництва, доволі швидкими темпами зростали видатки на оплату праці. Однак попри наявність таких коливань при аналізі інвестиційного проєкту в сільському господарстві можна розраховувати на те, що ціни на вироблювану продукцію та споживані ресурси зростатимуть приблизно однаковими темпами, якщо інакше не передбачене самим проєктом. Доволі поширеним для сільського господарства явищем є значні втрати агровиробників через несприятливі обставини у певному календарному році, які, як свідчить практика, можуть бути компенсовані в наступному періоді.

Таблиця 3.3

Індекси цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами України та витрат на її виробництво, %*

Показник	Ланцюгові індекси, до попереднього року					2018 р. до 2013 р.
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	
Індекс цін реалізації продукції сільського господарства	124,3	154,5	109,0	111,5	109,3	255,1
у т.ч. продукції рослинництва	129,2	167,2	116,3	107,3	109,8	296,0
продукції тваринництва	119,1	141,3	101,7	130,7	108,6	242,9
Сукупний індекс витрат на виробництво с.-г. продукції	117,9	150,9	113,5	121,8	113,9	280,1
Індекс цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством	120,0	145,6	104,2	124,6	115,9	262,9
Оплата праці, грудень до грудня	110,5	126,4	130,3	150,3	114,8	314,0

* Сформовано за даними джерела [156].

За допомогою процедури дисконтування можна враховувати й ризики інноваційно-інвестиційного проєкту. Для цього коригують ставку дисконту: в проєкті з високим ризиком її дещо збільшують, що тим самим занижує очікуваний економічний ефект.

Серед технологічних інновацій найменшим рівнем ризикованості характеризуються проєкти, що передбачають придбання нових, досконаліших машин і обладнання, які використовуватимуться для виробництва тієї ж продукції, виконання попередніх функцій. Тут ризики пов’язані з тим, що обладнання може потребувати вищої кваліфікації працівників, нових підходів до його обслуговування. На думку Ю. Богоявленської, поправка на ризик у такому випадку може передбачати збільшення ставки дисконтування на 0,03-0,05 [16, с. 156].

Вищими є ризики інвестицій у проєкти, пов’язані з виробництвом нової для підприємства продукції. Аграрне підприємство може запланувати виробництво нового для себе виду продукції, для якого в регіоні вже сформувалися доволі стійкі канали реалізації, що робить перспективи впровадження такої про-

дуктової інновації доволі прогнозованими. Натомість якщо йдеться про вихід з новою продукцією на незнайомий для підприємства сегмент ринку, ризики особливо високі. Тоді ставка дисконтування може бути збільшена навіть на 0,15. У сільському господарстві доволі ризикованими вважаються інновації, пов'язані з виробництвом органічної продукції, вирощуванням нішевих культур, малопоширених видів продукції тваринництва.

Оцінюючи ефективність інноваційно-інвестиційного проєкту, основну увагу звертають на економічні критерії. Водночас слід враховувати й побічні ефекти (так звані естерналії), що можуть мати місце унаслідок його реалізації. Відповідний аналіз особливо важливий, коли за економічними параметрами ефективність проєкту буде оцінена як невисока. Враховуючи екстерналії, отримуємо додаткові аргументи на користь впровадження інновацій чи відхилення проєкту.

Побічні ефекти від впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах можуть мати позитивний і негативний характер. Негативні екстерналії найчастіше стосуються соціального і екологічного аспектів. Наприклад, реалізація проєкту може супроводжуватися негативним впливом на довкілля, змінами, що викликають незадоволення працівників підприємства, населення. Дії суб'єкта господарювання, які викликають негативну реакцію в оточення, обов'язково повинні бути враховані при розробці інноваційного проєкту.

З іншого боку, чимало інноваційних проєктів у сільському господарстві супроводжуються позитивними екстерналіями. До таких відносимо створення додаткових робочих місць, поліпшення умов праці та її оплати, підвищення рівня кваліфікації працівників підприємства, отримання нового досвіду. Впровадження інновацій може супроводжуватися поліпшенням іміджу підприємства як ділового партнера, зміцненням його позицій на певному сегменті ринку, що створить умови для отримання додаткової економічної вигоди в перспективі. Якщо позитивні екстерналії матимуть різноплановий і масштабний характер, вони можуть спричинити відчутний мультиплікативний ефект від впровадження інновацій.

Ключовим елементом реалізації будь-якого інвестиційного проєкту є організація його ресурсного забезпечення. Воно в переважній більшості випадків прив'язане до наявності джерел фінансування. Як відомо (і це підтвердили результати проведеного нами обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області), проблема фінансування є основною перешкодою на шляху інноваційного розвитку вітчизняних агровиробників. Вони можуть фінансувати реалізацію інноваційного проєкту з власних та залучених джерел. Однак власних коштів у переважної більшості сільськогосподарських підприємств недостатньо для фінансування великих інноваційних проєктів, а запозичення з зовнішніх джерел відзначаються високою вартістю. Методологія проектного аналізу передбачає застосування низки аналітичних інструментів (наприклад, встановлення ефекту фінансового левериджу) для визначення оптимального варіанту фінансування проєкту. Однак на практиці суб'єкти господарювання часто позбавлені можливості реального вибору. Використання зовнішніх джерел фінансування передбачає наявність відповідної інфраструктури, перспективи створення якої детальніше розглянемо далі.

Успішна реалізація інноваційного проєкту безпосередньо залежить від наявності на підприємстві персоналу, здатного забезпечити прогресивні зміни як виходячи з рівня професійної кваліфікації, так і ментально. Як показали результати проведеного нами обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області, самі агровиробники не вважають проблему нестачі кваліфікованих працівників особливо гострою. Та якщо брак певних спеціальних знань можна ліквідувати через залучення консультантів, додаткове навчання персоналу тощо, то дуже складно розраховувати на успіх за недостатнього рівня у працівників загальних компетенцій, умотивованості до прогресивних змін.

Формування команди, що забезпечуватиме впровадження інновації, та обґрунтування витрат на заробітну плату відповідним працівникам є одним із важливих елементів ресурсного забезпечення реалізації інноваційного проєкту. Щодо персонального складу цієї команди, на практиці можливі різні варіанти

залежно від виду та масштабу інновації: покладання відповідних обов'язків на працівників підприємства без виділення окремої організаційної структури; формування окремого колективу (підрозділу чи служби підприємства) з числа наявного персоналу; прийняття на роботу нових працівників з введенням їх у існуючі підрозділи чи служби або ж у новостворені структури.

Слід зазначити, що створення нових підрозділів і служб нечасто зустрічається у практиці інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Удосконалення технологій у разі впровадження процесових інновацій, вирощування нової для підприємства сільськогосподарської культури здебільшого не вимагають таких структурних змін. Не сприяє їм і доволі нечисленний персонал у малих та середніх сільськогосподарських підприємствах. Однак впровадження інновацій потрібно підкріпляти формуванням належної системи мотивації працівників.

Обґрунтовуючи витрати на оплату праці на період реалізації проєкту, передбачають їх зростання з урахуванням динаміки заробітної плати та принципів її підвищення, що склалися в країні та галузі. Доцільно запланувати премії за досягнення результатів, передбачених впровадженням інновації. У системі матеріального стимулювання повинні бути враховані варіанти форс-мажорних обставин, незалежних від працівників, які реалізовують інноваційних проєкт, що нерідко трапляються в аграрному виробництві.

У рамках обґрунтування ресурсного забезпечення інноваційного проєкту враховують його масштаб. Насамперед це актуально при впровадженні продуктових і маркетингових інновацій.

Розробляючи проєкт впровадження продуктової інновації, визначають обсяг виробництва відповідного виду продукції, динаміку її нарощування. Специфіка виробництва продукції рослинництва передбачає можливість започаткувати його у відносно невеликих обсягах з подальшим збільшенням у разі позитивних економічних результатів. Зважаючи на фіксований обсяг ріллі в сільськогосподарському підприємстві, слід враховувати, що збільшення посівних площ однієї культури вимагає зменшення посівів іншої, і це призводить до

структурних змін у галузі рослинництва. Певною мірою це стосується й продуктових інновацій у тваринництві, якщо йдеться про використання власної кормової бази. Масштаб продуктової інновації, пов’язаний з переробкою на підприємстві сільськогосподарської сировини, залежить значною мірою від можливостей збуту відповідної продукції.

З параметрами ринкової кон’юнктури тісно пов’язані маркетингові інновації. Якщо йдеться про вихід підприємства зі своєю продукцією на нові ринки збуту, використання нових каналів її реалізації, обсяги відповідних торговельних операцій можуть помітно варіювати. Забезпечення маркетингової інновації може передбачати значні трансакційні витрати. Ті з них, які були здійснені до прийняття рішення про реалізацію проєкту (наприклад, пов’язані з вивченням ринкової кон’юнктури, перемовинами з експертами, потенційними партнерами), не повинні включатися в його кошторис і враховуватися при обчисленні його економічної ефективності. Визначаючи ефективність маркетингової інновації, беруть до уваги видатки, пов’язані з укладанням договорів, відстоюванням інтересів підприємства тощо, які здійснюватимуться уже в рамках реалізації інноваційного проєкту.

Отже, розробка сільськогосподарським підприємством проєкту, пов’язаного з впровадженням певної інновації, передбачає, з одного боку, застосування методичних засад і підходів,традиційних для реалізації інвестиційних проєктів, а з іншого, повинна враховувати специфіку аграрного виробництва. Ця специфіка знаходить відображення в наповненні змісту окремих стадій проєктної фази реалізації інноваційного проєкту, в оцінці його ризиків, обґрунтуванні окремих параметрів господарської діяльності, завдання досягнення яких ставить перед собою підприємство.

3.2. Формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств

Масштаби, спрямованість та ефективність інноваційної діяльності підприємств залежать насамперед від їх здатності до впровадження інновацій. Ця здатність визначається багатьма обставинами, зокрема наявністю необхідних ресурсів та умовами їх використання. Саме в такому трактуванні у першому розділі дисертаційної роботи розглянуто поняття інноваційного потенціалу підприємства. Формування інноваційного потенціалу та забезпечення ефективного його використання є завданням, від виконання якого залежать результати інноваційного розвитку як окремого суб'єкта господарювання, так і економічних систем вищого організаційного рівня.

Окрім мікрорівня (підприємства) формування інноваційного потенціалу відбувається й на вищих організаційних рівнях – галузі, регіону (мезорівень), національному (макрорівень) [33,с. 168; 49, с. 284; 54, с. 42]. Слід зазначити, що інноваційний потенціал сільського господарства як галузі не можна зводити до суми інноваційних потенціалів окремих аграрних підприємств. Суб'єктами інноваційної діяльності в галузі окрім агровиробників є науково-дослідні установи, дорадчі служби, громадські об'єднання, інші організації. Крім того, умови функціонування галузі є значно різноманітнішими і складнішими, ніж умови функціонування окремого підприємства. Тому формування та забезпечення ефективного використання інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств повинно включати заходи, здійснювані як безпосередньо суб'єктами господарювання, так і на рівні галузі, регіону, країни.

На рівні підприємства комплекс заходів з формування інноваційного потенціалу буде особливо ефективним тоді, коли його плануватимуть і здійснюватимуть у рамках реалізації певного інноваційного проєкту. Тоді, виходячи з мети проєкту, відповідні зусилля будуть направлені на вирішення конкретних завдань, здійснюватимуться в рамках обґрунтованого кошторису. Звичайно, підвищення кваліфікації кадрів чи придбання нової техніки підприємством мо-

жуть бути здійснені й поза реалізацією інноваційного проєкту. Однак тоді йтиметься про формування виробничого потенціалу підприємства загалом, складовою якого, як показано у п. 1.3 дисертації, є інноваційний потенціал.

Виходячи з цих міркувань, вважаємо, що формування інноваційного потенціалу в рамках реалізації певного інноваційно-інвестиційного проєкту повинно розпочатися з аналізу існуючої ситуації – встановлення наявності та фактичного стану тих матеріальних і нематеріальних ресурсів, що можуть бути задіяні в реалізації проєкту, уточнення умов їх використання. З'ясовують характеристики окремих елементів інноваційного потенціалу, їх відповідність цілям проєкту. Відповідну діяльність розглядаємо як складову стадій розробки та експертизи проєктної фази реалізації інноваційного проєкту, алгоритм якої наведений на рис. 3.1.

У табл. 3.4 наведений перелік показників, що їх пропонуємо застосовувати при оцінці інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства з позицій аналізу здатності відповідного суб'єкта реалізувати інноваційний проєкт. Передбачено здійснення оцінки в розрізі окремих складових інноваційного потенціалу – кадрової, матеріальної, інформаційної, організаційно-управлінської та маркетингової, виходячи з певних критеріїв. Перелік показників може бути уточнений, доповнений з урахуванням особливостей проєкту, інформаційного забезпечення відповідного аналізу, рівня підготовки аналітика тощо.

Значна частина показників, наведених у табл. 3.4, можуть бути визначені на основі даних первинного обліку і звітності підприємства, інформації з інших доступних джерел, наприклад, щодо вартості тих чи інших товарів та послуг. Водночас чимало індикаторів передбачають відображення суб'єктивного судження аналітика щодо відповідності окремих елементів інноваційного потенціалу завданням проєкту. Відповідна оцінка може бути проставлена в балах за розробленою шкалою. Зокрема, може бути застосована 5-бальна шкала, де 1 бал відображає різко негативну оцінку, 5 балів – повну відповідність вимогам. Саме за таким принципом можуть бути оцінені індикатори рівня розвитку організаційної структури підприємства, якості інформації та умов її отримання тощо.

Таблиця 3.4

Критерії оцінки інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства*

Складова потенціалу	Критерій оцінки	Індикатори (показники)
1	2	3
Кадрова	Наявність компетенцій у працівників	Кількість працівників, що мають необхідні компетенції та можуть бути задіяні до реалізації інноваційного проєкту
		Кількість працівників, що можуть набути необхідні знання і компетенції унаслідок навчання (підвищення кваліфікації) та бути залученими до реалізації інноваційного проєкту
	Умотивованість працівників	Рівень заробітної плати (абсолютний та відносно мінімального, середнього по галузі тощо)
		Частка премій і доплат у оплаті праці працівників підприємства
		Вагомість соціального пакету для працівників підприємства
Матеріальна	Кількість і склад матеріальних ресурсів	Площа угідь, що використовуватиметься для виробництва в рамках продуктової інновації
		Кількісні показники і склад основних засобів підприємства, що використовуватимуться для впровадження продуктової чи маркетингової інновації
		Склад основних засобів, що їх необхідно придбати (орендувати) в рамках реалізації інноваційного проєкту, обсяг відповідних витрат
		Вартість і склад матеріальних оборотних активів, що мають бути вироблені чи придбані для реалізації інноваційного проєкту
	Характеристики матеріальних ресурсів	Експлуатаційні характеристики наявних у підприємства основних засобів, необхідних для реалізації інноваційного проєкту, їх відповідність передбаченим вимогам
		Відповідність встановленим вимогам характеристик матеріальних оборотних активів, які можуть бути вироблені на підприємстві і задіяні для реалізації інноваційного проєкту
Інформаційна	Якість інформації	Оцінка повноти та точності (надійності) наявної у підприємства інформації, необхідної для реалізації інноваційного проєкту
	Умови отримання інформації	Вартість інформаційних послуг та їх частка у загальних витратах підприємства, пов’язаних з інноваційною діяльність
		Надійність і мобільність каналу поступлення інформації

Продовження таблиці 3.4

1	2	3
Фінансова	Обсяг витрат	Загальна вартість інноваційного проєкту з розбивкою за періодами
	Використання власних джерел фінансування	Фактичні за останні роки та планові показники чистого доходу (виручки) та чистого прибутку підприємства
	Перспективи залучення коштів	Показники фінансового стану, що враховуються фінансовими установами для надання позик (рентабельності, фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності)
		Вартість кредитів та інших запозичень, їх частка у загальних витратах на реалізацію інноваційного проєкту
		Обсяг коштів, що може бути отриманий у рамках реалізації програм державної підтримки сільськогосподарського виробництва
Організаційно-управлінська	Рівень розвитку організаційної структури підприємства	Рівень відповідності організаційної структури (існуючих підрозділів і служб) завданням інноваційного розвитку
		Потреба у створенні додаткових підрозділів і служб, введення у штат підприємства додаткових фахівців
		Рівень зв’язків із зовнішніми партнерами, що будуть залучені до реалізації інноваційного проєкту
		Імідж підприємства як ділового партнера
	Ефективність системи управління підприємством	Кількість керівників і фахівців підприємства, що будуть залучені до реалізації інноваційного проєкту, обсяг відповідних витрат
		Оцінка ефективності роботи управлінського апарату за системою індикаторів (оперативності, надійності, окупності витрат на утримання апарату та ін.)
Маркетингова	Умови продажу продукції – результату інноваційної діяльності	Обсяг інноваційної продукції, що може бути реалізований з урахуванням ринкового попиту
		Витрати на збут інноваційної продукції та їх частка в загальних витратах на виробництво й реалізацію цієї продукції
		Ціна реалізації інноваційної продукції, її відношення до середньоринкових цін-аналогів
	Ефективність маркетингової служби (системи збуту продукції) підприємства	Рівень цін реалізації продукції підприємства порівняно з середньоринковими за останні роки
		Окупність витрат на організацію збуту продукції за останні роки

* Власна розробка автора.

За окремими позиціями з запропонованого переліку індикаторів можна поставити питання про об’єктивність оцінки, яка відображає суб’єктивне судження аналітика. Це, наприклад, стосується визначення менеджером підприємства вагомості соціального пакету для працівників чи оцінки ним ефективності роботи управлінського апарату. Зазначимо, що запропонована методика передбачає насамперед ідентифікацію обставин, пов’язаних з реалізацією інноваційного проєкту, оцінку їх значимості. Важливим є вже саме намагання оцінити ситуацію. Крім того, аналіз може бути доручений різним фахівцям підприємства, результати якого потім порівнюватимуться. За потреби до здійснення такого аналізу можуть бути залучені зовнішні експерти.

Окремі науковці вважають за доцільне визначати інтегральну оцінку інноваційного потенціалу підприємства у вигляді певного коефіцієнта, пропонують для цього різні авторські методики [64, с. 150-152; 67, с. 136; 77, с. 106; 87, с. 98-101; 91, с. 45; 204, с. 16-17]. Ми не заперечуємо можливості розрахунку такого показника, який може знайти застосування при порівнянні інноваційних потенціалів різних підприємств чи при встановленні зміни загального рівня інноваційного потенціалу певного підприємства в динаміці. Однак у рамках вивчення здатності підприємства реалізувати інноваційний проєкт така інтегральна оцінка навряд чи доцільна. Виходимо з того, що високий рівень оцінки окремих складових інноваційного потенціалу при визначенні інтегрального індикатора може приховати незадовільний стан інших, що в кінцевому підсумку завуалює існуючі на підприємстві проблеми.

Практично значимим є представлення результатів аналізу інноваційного потенціалу підприємства у вигляді довідки, де буде зроблений висновок про відповідність кожної зі складових інноваційного потенціалу підприємства завданням реалізації інноваційного проєкту. У розрізі окремих складових узагальнююча характеристика, яка може бути подана в балах за певною шкалою, цілком доречна, оскільки в рамках групи взаємозв’язаних індикаторів низькі значення окремих із них можуть бути компенсовані іншими. Наприклад, за відсут-

ності компетентних фахівців може бути організоване навчання власних працівників чи прийняття на роботу додаткових тощо.

Встановивши існуючі недоліки, визначають здатність підприємства виправити ситуацію. Окреслюють заходи, які для цього необхідно здійснити. Зазначимо основні з таких заходів, що можуть бути здійснені на рівні сільськогосподарського підприємства для формування інноваційного потенціалу під реалізацію конкретного проєкту.

У рамках формування компетентнісної частини кадрового потенціалу підприємства передбачаються за необхідності: навчання персоналу у формі підвищення кваліфікації, участі у семінарах тощо; залучення експертів для надання консультацій щодо реалізації інноваційного проєкту; найм нових працівників. Зважаючи на високий рівень плинності кадрів у галузі, звертають увагу на удосконалення системи матеріального стимулювання працівників. У зв'язку з цим варто передбачити доплати за оволодіння новими компетенціями (додатковими професіями, підвищення класності тощо).

Нерідко для впровадження продуктової інновації сільськогосподарське підприємство може задовольнятися використанням тої матеріально-технічної бази, яка вже є в його розпорядженні. Якщо ж потрібні додаткові технічні засоби, окрім придбання розглядають варіанти їх оренди (для виконання окремої технологічної операції) або лізингу. Для малих агровиробників перспективним варіантом є вирішення проблем матеріально-технічного забезпечення через членство в обслуговуючих кооперативах. Однак бажання самого фермера для застосування цього інструменту замало. Вирішення питань, пов'язаних з розвитком сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, переміщується з мікрорівня (окремого суб'єкта господарювання) на вищі організаційні рівні.

Що ж стосується формування матеріальної складової інноваційного потенціалу для впровадження процесової інновації, то проєкт здебільшого передбачає значні капітальні вкладення. Вирішення відповідних питань залежить від фінансового потенціалу підприємства. Як уже зазначали, проблема фінансового забезпечення є основною при реалізації більшості інноваційних проєктів. Захо-

ди з її вирішення на мікрорівні пов’язані зі зміцненням фінансового стану підприємства. Тоді воно зможе розраховувати на залучення коштів із зовнішніх джерел. Визначаючи заходи зі зміцнення фінансової складової інноваційного проєкту підприємства, слід враховувати обсяг необхідних коштів, терміни їх надходження, період окупності. Кінцеві рішення значною мірою залежать від грошового потоку інноваційно-інвестиційного проєкту. Розглядають варіанти поєднання різних джерел фінансування під час його реалізації. Якщо підприємство має статус господарського товариства, серед інших варіантів можливе й використання коштів його засновників.

Обґрунтовуючи заходи з формування інформаційної складової інноваційного потенціалу підприємства, враховують обсяг і зміст інформації, який потрібен для реалізації проєкту. Інформація є ресурсом, що інтенсивно використовується вже на початкових етапах підготовки інноваційного проєкту. Витрати на збір початкової інформації, наприклад, на дослідження ринку, здійснюються ще до прийняття рішення про реалізацію проєкту. Згідно з існуючими підходами, їх не слід включати до витрат на проєкт при оцінці його окупності, тобто, не слід розглядати повернення цих витрат через реалізацію проєкту [16, с. 93]. Складаючи грошовий потік проєкту, враховують вартість лише тої інформації, яка буде надходити у процесі його реалізації.

Формуючи інформаційну складову інноваційного потенціалу підприємства, особливу увагу звертають на можливість одержання надійної інформації на постійній основі. Серед каналів поступлення інформації до сільськогосподарського підприємства доцільно виділити: співпрацю з дорадчими службами; отримання інформаційної підтримки від органів державного управління аграрним сектором; обмін інформацією завдяки співпраці в рамках аграрного кластера, членства в громадській організації, кооперативі. Потрібно орієнтуватися на комплексне використання різних інформаційних каналів, застосування сучасних інформаційних технологій.

Рішення щодо формування організаційно-управлінської складової інноваційного потенціалу підприємства стосуються удосконалення внутрігосподар-

ського механізму суб’єкта господарювання та розвитку його зв’язків із зовнішніми партнерами. На внутрішньогосподарському рівні може бути прийняте рішення про використання існуючої структури організації для реалізації інноваційного проєкту, при цьому лише уточнюються завдання окремим підрозділам і службам, за потереби – удосконалюють координацію їх діяльності. Такий підхід домінує в невеликих і середніх підприємствах. У великих підприємствах може йтися про створення окремого підрозділу чи служби, у складних формуваннях агрохолдингового типу – навіть про створення відокремленої в організаційному плані господарської одиниці.

Налагодження співпраці з зовнішніми партнерами в рамках реалізації інноваційного проєкту може здійснюватися з застосуванням різних форм інтеграції – контрактної, партнерської, кооперативної, кластерної тощо. Вибираючи окрему з них, виходять насамперед із завдань проєкту, що повинні бути вирішені. Важливу роль у формуванні цього елемента інноваційного потенціалу відіграє розбудова неформальних інституцій, що відображають добровільно прийняті партнерами норми поведінки, етику ведення бізнесу.

Заходи з розвитку маркетингової складової інноваційного потенціалу на рівні сільськогосподарського підприємства передбачають обґрунтування каналу, ціни та інших умов продажу продукції, виробництво якої є результатом продуктової інновації. В одних випадках ці умови диктуються ринком, у інших – підприємство має змогу їх встановлювати. Щодо останнього, рівень отримуваної вигоди залежатиме від ефективності діяльності збутової служби підприємства, тому за потреби розглядається питання про її удосконалення.

Сільськогосподарські підприємства, реалізовуючи інноваційні проєкти, взаємодіють із суб’єктами підприємницької діяльності різних галузей і сфер економіки, іншими установами й організаціями. Взаємодія з діловими партнерами залучає останніх до формування інноваційного потенціалу як агровиробників, так і їх власного. Безпосередню участь у цьому процесі беруть і органи державного управління. Форми й масштаби їх участі визначаються аграрною політикою, що реалізується в країні на національному та регіональному рівнях.

Певний вплив на інноваційну діяльність в аграрному секторі справляють і вітчизняні громадські організації, іноземні структури, що надають некомерційну підтримку українським агровиробникам.

Формування інноваційного потенціалу на мікрорівні відбувається в рамках дії певного внутрігосподарського механізму. Та оскільки аналогічний процес відбувається й на вищих рівнях організації економічних відносин, слід вести мову про механізм формування й використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва. Схема його наведена на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Механізм формування й використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва*

*Власна розробка автора.

Формування та розвиток інноваційного потенціалу аграрного сектора на мезорівні (регіону чи меншої території) передбачає реалізацію організаційних заходів з консолідації зусиль суб'єктів, що можуть бути у ньому задіяні. Вищою формою такої консолідації є створення інноваційного кластеру. Питання суті, принципів створення й функціонування кластерів достатньо широко висвітлені в публікаціях зарубіжних і вітчизняних авторів. За визначенням американського вченого М. Портера, йдеться про структуру, що об'єднує «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торгових об'єднань) у певних областях, які конкурують, але при цьому ведуть сумісну роботу» [130, с. 256]. Участь у кластері наукових установ, націленість його учасників на створення інноваційного продукту, впровадження прогресивних технологій виробництва й просування на ринок продукції дає підстави розглядати кластер як інноваційний. Важливою ознакою такого кластера є й охоплення всього ланцюга – від розвитку фундаментальної наукової ідеї до виробництва та дистрибуції готової продукції [25, с. 103].

Учасники аграрного кластеру – сільськогосподарські підприємства та їх партнери з інших галузей і сфер економіки, зберігаючи юридичну самостійність, координують свої зусилля для формування замкнутого технологічного циклу виробництва й реалізації певного виду продукції (групи видів продукції). Сам факт створення кластера можна розглядати як інструмент впровадження маркетингової (якщо в рамках об'єднання вирішуються питання просування продукції до споживача) або організаційної (оскільки йдеться про налагодження нових партнерських зв'язків) інновації. Попри наявність інформації про створення в Україні низки аграрних кластерів, модель їх формування і функціонування ще потребує практичного відпрацювання.

Для створення інноваційного кластеру повинні бути сформовані відповідні умови. Серед них – наявність наукового потенціалу, структур, що здатні довести до споживачів наукові розробки. Як зазначали у другому розділі дисерта-

ційної роботи, у Львівській області сформований достатньо потужний науковий потенціал у сфері аграрного виробництва, що дає підстави вести мову про створення інноваційного аграрного кластеру. Саме наукові установи, опираючись на підтримку державних органів, провідних агровиробників області, повинні виступити ініціаторами створення інноваційного аграрного кластера, розробити основні напрями і принципи його діяльності.

Однак наявності самого лише наукового потенціалу для створення інноваційного кластера недостатньо. Потрібна певна кількість суб'єктів, насамперед агровиробників, зацікавлених у постійних і тісних зв'язках у рамках реалізації програм інноваційного розвитку аграрного сектора. Формування такої зацікавленості, визначення оптимальних для конкретної області засад функціонування аграрного кластеру є тривалим процесом. Функцію мобілізації суб'єктів, зацікавлених у відповідній співпраці, можуть певною мірою взяти на себе органи державної влади та/чи місцевого самоврядування, громадські об'єднання агровиробників. Водночас практично значимим є розвиток на обласному рівні інших форм співпраці науки й аграрного бізнесу. Рух від простіших до складніших форм такої співпраці є раціональним підходом до формування інноваційного потенціалу аграрного сектора на мезорівні.

Серед програмних заходів з забезпечення розвитку інноваційного потенціалу на рівні регіону чи окремої території доцільно виділити:

- розвиток діяльності дорадчих служб;

- проведення на регулярній основі виставкової діяльності, інших заходів з презентацією досягнень аграрної науки і передового досвіду;

- грантову підтримку на конкурсній основі цінних для задоволення суспільних потреб інноваційних проєктів (зокрема пов'язаних з виробництвом органічної та нішевої сільськогосподарської продукції, розвитком сільськогосподарської кооперації, використанням альтернативних джерел енергії, формуванням інфраструктури для збуту сільськогосподарської продукції тощо).

Реалізація відповідних заходів потребує належного забезпечення фінансовими та іншими ресурсами. У його формуванні повинні брати участь усі заці-

кавлені в інноваційному розвитку аграрного сектора суб'єкти – органи державної влади і місцевого самоврядування, наукові установи, сільськогосподарські підприємства та їх об'єднання, інші комерційні структури. Фінансова підтримка відповідних процесів з боку державних органів є важливою, однак на неї в сучасних реаліях не слід покладати надмірні сподівання. Потрібно орієнтуватися на солідарну участь у реалізації відповідних програм усіх зацікавлених сторін.

На макрорівні роль органів державної влади у забезпеченні інноваційного розвитку аграрного сектора економіки країни є особливо вагомою. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, держава фінансує функціонування закладів аграрної освіти і науки, а з іншого, формує нормативно-правову базу розвитку сільського господарства й аграрного сектора економіки загалом. Напрямки і механізми підтримки формування інноваційного потенціалу аграрного сектора, обсяги відповідних видатків визначаються з урахуванням реальних можливостей державних фінансів. З урахуванням обмеженості останніх особливого значення набуває моніторинг і контроль з боку держави процесів інноваційного розвитку аграрного сектора.

Для забезпечення такого моніторингу більшою мірою повинні використовуватися можливості Державної служби статистики України. Як зазначали, органи цієї служби проводять обстеження інноваційної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Однак у офіційних статистичним матеріалах, де відображені результати таких обстежень, інформація про інноваційну активність сільськогосподарських підприємств відсутня. Проведене нами обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області показало практичну значимість інформації про таку діяльність. Державна служба статистики може організувати її збір на систематичній основі. Така інформація буде цінною для потреб управління інноваційним розвитком сільського господарства на національному і регіональному рівнях.

На органи державної влади покладається функція формування інституційного поля, сприятливого для забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства. Це багатоаспектна діяльність, яка, попри необхідність застосу-

вання політики аграрного протекціонізму, повинна бути зорієнтована на задіяння ринкових механізмів. Мова йде про налагодження ринкових засад взаємодії суб'єктів, прямо чи опосередковано причетних до інноваційної діяльності в аграрному секторі. Між виробниками інноваційних розробок для аграріїв повинна існувати здорова конкуренція. Держава підтримує тих суб'єктів забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства, які здатні довести ефективність своєї діяльності.

Прикладом диференційованого підходу до суб'єктів, що забезпечують інноваційний розвиток, є їх грантова підтримка. Держава чи інші зацікавлені структури оголошують конкурсний відбір серед потенційних грантоодержувачів. Претенденти на грант (котрі планують проведення наукових досліджень, апробацію їх результатів на практиці тощо) повинні показати не тільки практичну значимість реалізації поданого на конкурс проєкту, а й здатність самостійно продовжувати відповідну діяльність після завершення грантового фінансування.

Принциповим у формуванні й організації використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва є те, що як на мезорівні, так і на рівні національному поряд з органами державної влади участь у створенні відповідного механізму повинні брати й інші зацікавлені структури. На макрорівні йдеться про залучення до розробки програм підтримки інноваційного розвитку сільського господарства суб'єктів підприємницької діяльності та їх об'єднань, співпрацю з іноземними виробниками інноваційних розробок, залучення стейкхолдерів до співфінансування цільових програм інноваційного розвитку системи аграрного виробництва.

Застосування принципів трирівневого механізму формування й використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Розглянемо можливості застосування такого механізму для підтримки поширення в сільському господарстві України системи точного землеробства, яка передбачає впровадження сукупності новітніх тех-

нологій та інструментів, що базуються на останніх досягненнях електроніки, у виробництві продукції рослинництва.

Під точним землеробством розуміють комплексну високотехнологічну систему аграрного менеджменту, що включає в себе технології глобального позиціонування (GPS), географічні інформаційні системи (GIS), технології оцінки врожайності, технологію змінного нормування, технології дистанційного зондування землі (ДЗЗ), рішення технології «інтернет речей» (IoT) [232]. Йдеться про систему вирощування польових сільськогосподарських культур, яка передбачає застосування інформаційних технологій для максимального врахування потреб рослин у місці їх вирощування (конкретній ділянці поля). Визначення цих потреб та їх практичне задоволення передбачає: отримання із застосуванням космічної зйомки, дронів, пересувних метеостанцій інформації про умови і результати вирощування сільськогосподарських культур з високим рівнем їх диференціації у рамках певного поля, даних про перебіг окремих технологічних операцій; швидке опрацювання, оцифровування, накопичення відповідної інформації у зручній для подальшого використання формі; оперативне практичне використання інформації (баз даних), що забезпечує значне підвищення ефективності управління виробництвом продукції рослинництва.

Серед елементів технологій точного землеробства, що знайшли практичне застосування в Україні, виділимо:

- впровадження системи паралельного водіння (автопілотування), яка дає змогу мінімізувати пропуски і перекриття при суміжних проходах агрегатів, що забезпечує суттєву економію пально-мастильних матеріалів, насіння, добрив, засобів захисту рослин, а також підвищує продуктивність праці механізаторів, дає змогу працювати в умовах поганої видимості;

- планування за даними моніторингу полів, аналізу стану ґрунту, погодних умов окремих технологічних операцій (термінів їх проведення, обсягу внесення мінеральних добрив і агрохімікатів тощо), що дає змогу оптимізувати витрати;

- управління логістикою, контроль за допомогою встановлених на техніці датчиків витрат пального, насіннєвого матеріалу, агрохімікатів, переміщення зібраного врожаю, що запобігає як порушенню технології виробництва, так і втратам (зокрема й крадіжкам) товарно-матеріальних цінностей.

Впровадження в Україні технологій точного землеробства зростає доволі швидкими темпами. За оцінками експертів, окремі їх елементи застосовують на 20-30% оброблюваних площ [35]. На вітчизняному ринку працюють фірми («Farmers Edge», «Start Farming», «Комплексний Агросервіс», «AgriLab», «Епідон Тех», «Гільдія інжиніринг» та ін.), які пропонують сільськогосподарським підприємствам пакети відповідних послуг практично по всій території країни.

Водночас поширення окремих елементів технологій точного землеробства є неоднаковим, тоді як максимальний ефект очікується за комплексного їх використання. Зацікавлення до цих технологій проявляють насамперед великі підприємства, хоча, на думку фахівців, у тій чи іншій мірі їх можуть успішно застосовувати й невеликі господарства із земельним банком від 100 га [35]. Це обумовлює необхідність розробки й реалізації на різних організаційних рівнях заходів зі стимулювання впровадження точного землеробства у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах.

Серед відповідних заходів на макрорівні доцільно виділити такі:

1. Фінансування наукових досліджень з адаптації технологій точного землеробства для потреб малих і середніх агровиробників. Виконавці досліджень – наукові установи НААН України, заклади вищої освіти у рамках тематики затверджених наукових робіт. Крім того, може бути оголошений конкурсний відбір проєктів наукових досліджень і розробок у відповідній сфері. До виконання проєктів окрім вітчизняних наукових установ доцільно залучити сільськогосподарські та інші підприємства, зарубіжних представників.

2. Підтримка вітчизняних виробників технічних засобів, придатних для застосування в рамках технологій точного землеробства. У попередні роки в Україні діяла бюджетна програма фінансової підтримки сільгоспвиробників за напрямком «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки і об-

ладнання вітчизняного виробництва». Вона передбачала значну компенсацію агровиробникам (до 40%) вартості техніки та обладнання з затвердженого переліку. Доцільно розглянути можливість запровадження аналогічної програми у рамках підтримки вітчизняних розробок у сфері точного землеробства.

3. Створення в Україні громадського об'єднання, учасники якого зацікавлені у впровадженні технологій точного землеробства. Прикладом такої структури є створена у 2016 році Бразильська асоціація точного землеробства (AsBraAP). Мета асоціації, що об'єднує як юридичних (компанії), так і фізичних (професіоналів, зокрема й студентів) осіб – сприяння поширенню використання в країні практики, прийомів та технологій точного землеробства. Членство у AsBraAP передбачає сплату річних внесків, диференційованих для різних категорій учасників. Натомість члени асоціації отримують знижки з оплати за участь у навчальних та інших заходах. Вони мають право брати участь у комісіях та інших зібраннях з обговорення питань щодо удосконалення державної політики у відповідній сфері [221]. Про зацікавлення в аналогічному об'єднанні в Україні свідчить група «Точне землеробство – Україна» у Facebook.

Серед заходів, що їх доцільно реалізовувати на мезорівні, особливо важливими є ті, що спрямовані на поширення елементів точного землеробства у малих і середніх підприємствах. Цього можна досягти за рахунок:

- діяльності сільськогосподарських кооперативів, зокрема з технічного забезпечення агровиробників;

- диверсифікації діяльності дорадчих служб;

- активності у відповідному напрямку громадських об'єднань – створених на регіональному рівні асоціацій фермерів і приватних землевласників, інших структур відповідного профілю.

На мезорівні вирішують питання підготовки кадрів з впровадження технологій точного землеробства – для сільськогосподарських та обслуговуючих підприємств. Відповідні дії передбачають формування навчальних програм у закладах вищої освіти, організацію навчання та підвищення кваліфікації працівників підприємств, експертів дорадчих служб. Приклади системного підходу

до розв'язання зазначеного питання можна побачити в освітній діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України, Сумського національного аграрного університету. Їх досвід свідчить, що, зважаючи на проблему матеріального забезпечення навчального процесу, слід орієнтуватися на співпрацю з компаніями, котрі спеціалізуються на обслуговуванні впровадження технологій точного землеробства, чи потужними агровиробниками, які застосовують ці технології у своїй діяльності.

Якщо впровадження технологій точного землеробства є інновацією для сільськогосподарського підприємства, то питання, які йому доводиться для цього вирішувати, загалом такі ж, як і при реалізації інших інноваційних проєктів. Відповідні заходи на рівні підприємства (мікрорівні) розглянуті вище. Конкретні ж рішення приймаються на основі висновку про наявність у підприємства потенціалу для реалізації відповідного проєкту (зокрема кадрової, фінансової та організаційно-управлінської його складових), а також про очікуваний економічний ефект. Останній, звичайно, значною мірою залежить від умов діяльності та можливостей конкретного агровиробника. Водночас досвід інших підприємств свідчить про економічну доцільність розвитку точного землеробства у вітчизняних умовах.

Фахівці відзначають доволі високу ефективність застосування системи паралельного водіння (автопілотування), хоча ця технологія є доволі дорогою: оснащення одиниці техніки сягає кількох тисяч доларів США. Та за достатньо повного завантаження техніки у великих підприємствах в Україні відповідні витрати можуть окупитися упродовж одного року [18; 79, с. 162; 188]. Окрім оптимізації витрат ефект від впровадження точного землеробства досягається за рахунок підвищення врожайності і якості сільськогосподарської продукції, поліпшення якості угідь, зниження антропогенного навантаження на довкілля [3, с. 50; 96, с. 49; 158, с. 53]. Використання накопиченої раніше інформації про особливості локального прояву ґрунтово-кліматичних умов при вирощуванні різних сільськогосподарських культур цінне для прогнозування результатів діяльності конкретного підприємства. Щодо оцінки інших форм економічної виго-

ди, то, за твердженням експерта І. Кравець, витрати на програмне забезпечення та професійний моніторинг руху товарних матеріальних цінностей становлять декілька доларів на гектар у рік, що значно менше за середньостатистичні втрати від розкрадання врожаю, пального, насіння, добрив тощо [81].

Ринок пропонує широкий набір варіантів послуг із застосування технологій точного землеробства, різних за напрямками, масштабами, вартістю. Ймовірно, керівництво сільськогосподарського підприємства схилятиметься до тактики поступового їх впровадження. Тоді потрібно буде визначитися з переліком та черговістю оптимізації окремих процесів. Порівняльний аналіз результатів (до і після застосування технологій точного землеробства, на площах, оброблюваних за традиційною та інноваційною технологіями) дає змогу встановити отриманий ефект та окупність здійснених витрат. Залежно від рівня останньої плануються подальші кроки з впровадження технологій точного землеробства на підприємстві.

Сучасні інформаційні технології знаходять застосування і у тваринництві. Використання мініатюрних датчиків дає змогу безперервно отримувати інформацію про здоров’я і самопочуття окремих тварин, їх місцезнаходження тощо. Це виводить на новий якісний рівень управління виробництвом продукції тваринництва. Тому формування потенціалу для впровадження сільськогосподарських підприємствах інноваційних розробок з застосуванням інноваційних технологій не повинно обмежуватися потребами рослинницьких галузей.

Отже, формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств включає комплекс заходів, що здійснюються на різних рівнях – окремого суб’єкта господарювання, регіональному, національному. Виходячи з системного підходу до виконання поставлених завдань, ці заходи слід розглядати у рамках єдиного механізму формування й використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва.

3.3. Інфраструктурне забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств

Впровадження агровиробниками інновацій є складним багатоплановим процесом, який вимагає належного забезпечення різними видами ресурсів. Принциповою обставиною є те, що здебільшого продуцентами інноваційних розробок (технологій і технічних засобів, способів організації й обслуговування виробничих процесів) виступають суб'єкти, що безпосередньо не спеціалізуються на сільськогосподарському виробництві – наукові установи, виробники матеріально-технічних засобів тощо. Тому ефективність інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств залежить від обслуговування процесу трансферу інновацій, їх наукового супроводу, нагляду за практичним застосуванням. Відповідні процедури покладаються на численні підприємства й установи, виокремлені підрозділи та служби в їх складі, які формують інфраструктуру, що забезпечує інноваційний розвиток системи аграрного виробництва.

Сукупність основних функцій, які покладаються на цю інфраструктуру, вважаємо за доцільне класифікувати на:

- фінансове забезпечення трансферу та впровадження інновацій;

- інформаційне забезпечення потреб інноваційного розвитку агровиробників;

- організаційно-координаційні – з забезпечення комунікацій між суб'єктами, задіяними у продукуванні, трансфері та практичній реалізації інноваційних розробок;

- контролюючі, що передбачають захист інтересів власників інноваційних розробок, суб'єктів, задіяних у впровадженні інновацій, споживачів агропродовольчої продукції;

- комерційно-посередницькі – з забезпечення руху товарів, що є інноваційними продуктами або використовуються в процесі їх виробництва і застосування.

На основі цих функцій можна виділити сектори інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, ключові елементи яких зображено на рис. 3.3. Віднесення певних елементів до якогось із виділених сегментів носить дещо умовний характер, оскільки одні й ті ж підприємства та організації на практиці можуть не обмежуватися виконанням вузького кола завдань.

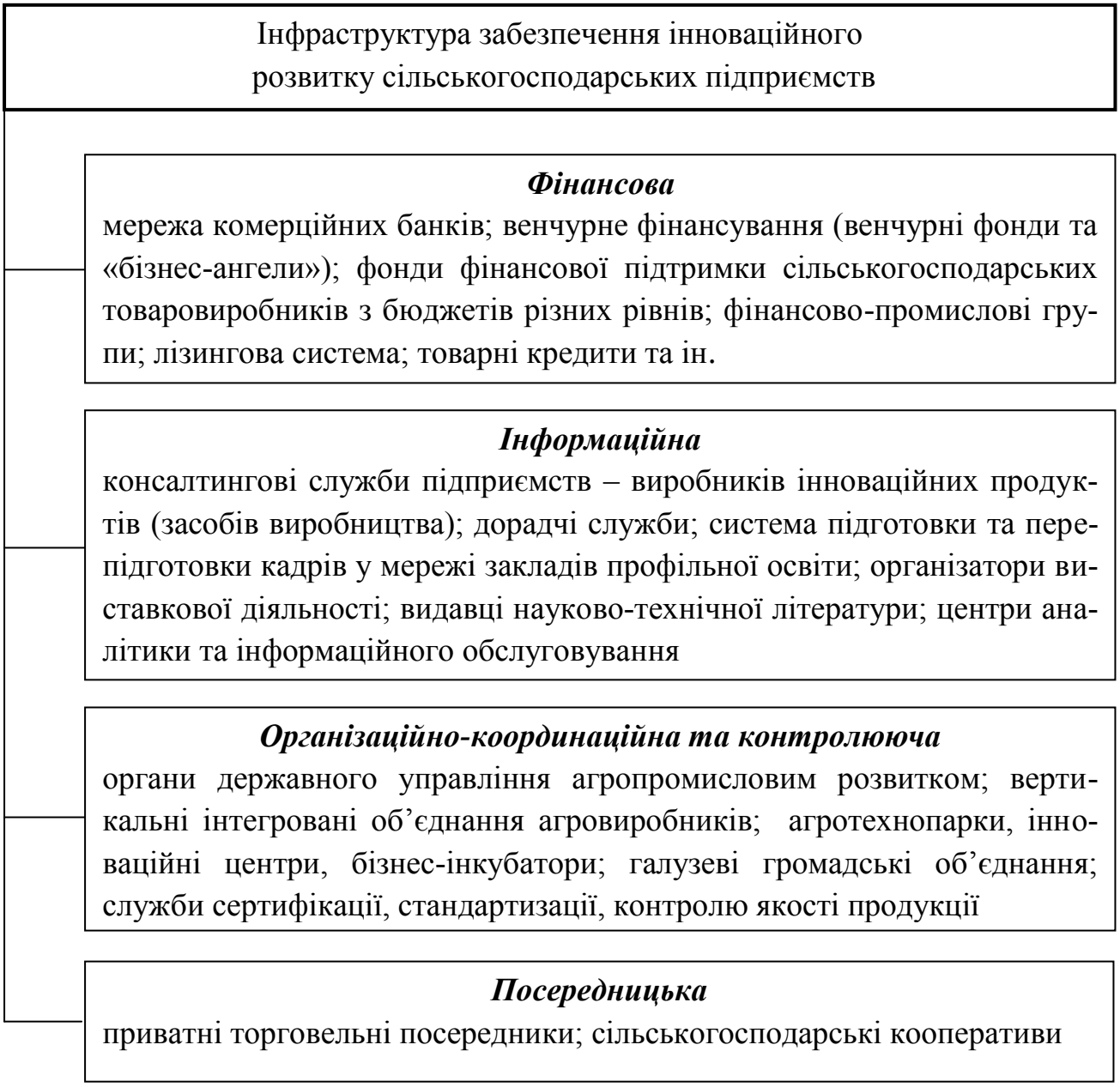

Рис. 3.3. Складові та ключові елементи інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств*

* Власні узагальнення автора.

Зазначимо також, що відносини між суб'єктами інфраструктури та сільськогосподарськими виробниками ґрунтуються на застосуванні певних економічних інструментів – прямих платежів за надані ресурси і послуги, стимулів для збільшення товарообігу, реалізації статутних функцій тощо. Тому можна вести мову про формування певної економічної моделі функціонування відповідної інфраструктури. Оптимізація параметрів цієї моделі є актуальним завданням для вітчизняної системи аграрного виробництва та органів управління нею.

Як відомо, специфіка сільськогосподарського виробництва, зокрема пов'язана з вираженою його сезонністю, тривалим виробничим циклом, зумовлює необхідність використання зовнішніх джерел фінансування. У другому розділі дисертації показали, що, незважаючи на тенденцію до збільшення обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств Львівської області, його рівень залишається недостатнім. У такій ситуації важливо знаходити можливість для використання інших джерел фінансового забезпечення діяльності агровиробників крім традиційних банківських кредитів. Окремі з них доволі детально опрацьовані в теорії й апробовані на практиці, однак їх застосування стосовно забезпечення саме інноваційної діяльності викликає певні застереження.

Наприклад, в Україні набуває поширення практика використання аграрних розписок. Та вона передбачає виділення коштів на фінансування поточних витрат (переважно посівної кампанії) для виробництва високоліквідної продукції рослинництва, що загалом слабо узгоджується з цілями й способами забезпечення інноваційного розвитку. Сільськогосподарські підприємства можуть отримувати матеріальні ресурси через систему лізингу, у формі товарних кредитів, але такі операції вважатимуться інноваційно спрямованими лише тоді, якщо йтиметься про постави якісно нових, передових для даного суб'єкта господарювання засобів виробництва.

Важливим джерелом інвестування інноваційної діяльності у світовій практиці виступає венчурний капітал. Його вкладають у проєкти з високим ступенем ризику, які в разі успішної реалізації можуть принести інвесторам

підвищену норму винагороди. Інструментами венчурного фінансування, які знаходять застосування в Україні, є венчурні інвестиційні фонди та приватні індивідуальні інвестори (так звані «бізнес-ангели»). Договір венчурного фінансування передбачає отримання інвестором частки бізнесу – паю, пакету акцій, який через певний період (здебільшого 3-5 років) буде проданий з очікуваною високою винагородою.

В Україні розвивається діяльність венчурних фондів у формі інститутів спільного інвестування. За даними Української асоціації інвестиційного бізнесу станом на 31.10.2019 року в нашій країні у підпорядкуванні компаній з управління активами налічувалося 1165 таких інститутів, сукупна вартість активів яких становила 332,9 млрд грн [177]. Позитивні приклади венчурного інвестування аграрного бізнесу спостерігаємо в економічно розвинених країнах. З урахуванням цих обставин окремі вітчизняні вчені [63; 98; 105; 126 та ін.] розглядають можливість розвитку такої практики і в аграрному секторі економіки Україні.

Як відомо, певний об’єкт бізнесу буде привабливим для венчурного фінансування, якщо відповідатиме низці умов, серед яких:

- галузь чи сегмент бізнесу відзначається високим потенціалом зростання;

- організаційною формою суб’єкта господарювання є мале або середнє за розмірами підприємство;

- бізнес є ліквідним, оскільки інвестор з часом повинен буде вийти з нього, продавши корпоративні права з вигодою для себе.

У сільському господарстві функціонує велика кількість малих та середніх підприємств, зацікавлених у зовнішніх інвестиціях. Однак вони в основному виробляють традиційні для галузі види продукції, які реалізовують на ринках з великою конкуренцією, що не цікавить венчурних інвесторів. До видів діяльності, які можуть стати предметом уваги цих інвесторів, дослідники відносять виробництво малопоширених (унікальних, нішевих) видів продукції, виробництво біогазу з відходів сільськогосподарського виробництва [70, с. 114; 98, с. 84]. Однак реальні передумови для реалізації таких проєктів через залучення венчу-

рних інвестицій у близькій перспективі слід оцінювати як доволі скромні. Відповідний процес помітно не впливатиме на вектор розвитку вітчизняної системи аграрного виробництва.

Натомість перспективним для венчурного фінансування вважаємо суміжні з сільським господарством галузі, в яких створюються інноваційні засоби виробництва і технології. Їх споживачами виступають суб'єкти аграрного бізнесу, велика кількість та зацікавленість яких в інноваційному розвитку обіцяють високий попит на відповідні розробки. Увагу інвесторів можуть викликати проєкти з виробництва обладнання, пов'язаного з використанням альтернативних джерел енергії в сільському господарстві, переробкою малопоширеної сировинної продукції, впровадженням систем точного землеробства. Останні, як зазначали, передбачають застосування в рослинництві ІТ-технологій, інтерес до фінансування розвитку яких з боку венчурного капіталу доволі високий.

Стійкий попит на передові технології, що передбачають застосування найновіших досягнень науки і техніка, спостерігаємо з боку великих сільськогосподарських підприємств, що входять у агрохолдингові структури, засновниками яких є фінансово-промислові групи. Саме діяльність таких підприємств і визначає масштаби та результати інноваційного розвитку сільського господарства України. Вони орієнтуються насамперед на власні джерела фінансування, що й дає підстави для віднесення фінансово-промислових груп до основних елементів інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Невеликі сільськогосподарські товаровиробники розраховують на фінансову підтримку з боку органів державної влади. Різні форми такої підтримки широко застосовуються у світловій практиці, у тому числі в економічно розвинених країнах. Відповідні інструменти прямо чи опосередковано пов'язані й з інноваційною діяльністю. Зокрема, позитивно на розвиток останньої впливає компенсація з боку держави частини плати за кредити комерційних банків. Відзначимо й реалізацію у 2019 році бюджетної програми, що передбачала часткову компенсацію аграріям вартості сільськогосподарської техніки та обладнання

вітчизняного виробництва. Нею скористалися 5400 сільськогосподарських товаровиробників, які придбали 10309 одиниць техніки та обладнання на загальну вартість 3,1 млрд. грн [109]. Водночас слід зазначити, що така практика матиме інноваційний характер, якщо сприятиме модернізації сільськогосподарського машинобудування в нашій країні.

Програми, фінансовані з Державного бюджету України, насамперед формують інвестиційний клімат, що впливає на інноваційну активність сільськогосподарських товаровиробників. Якщо ж йдеться про стимулювання розвитку конкретних видів інноваційної діяльності у визначених секторах аграрного виробництва, оптимальним інструментом є фінансова підтримка відповідних проєктів з місцевих бюджетів. Для забезпечення ефективності такої підтримки вона повинна надаватися на конкурсних засадах, зокрема якщо йдеться про обласний бюджет. Вимоги до проєктів, що подаються на конкурс, формуються з урахуванням бажаних для конкретного регіону векторів розвитку аграрного сектора економіки. Проведення такого конкурсу, зокрема, передбачено Комплексною програмою підтримки та розвитку агропромислового виробництва у Львівській області.

Забезпечення трансферу інновацій в системі аграрного виробництва передбачає не тільки задоволення існуючого на них попиту з боку сільськогосподарських підприємств, а й формування цього попиту через ознайомлення суб’єктів господарювання з можливими виробничо-технологічними й організаційними нововведеннями. Відповідна функція покладається на різні служби, підрозділи, організації, які здійснюють інформаційне забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Сьогодні в Україні найпоширенішими елементами відповідного інфраструктурного забезпечення є маркетингово-консалтингові підрозділи компаній, які пропонують сільськогосподарським виробникам техніку, обладнання, агрохімікати та ветпрепарати, кормові добавки тощо. Вони ж надають консультації з застосування їх продукції. Така діяльність обслуговує впровадження процесових інновацій, пов’язаних з удосконаленням технологій, застосуванням сучас-

них технічних засобів. Та слід зазначити, що діяльність відповідних служб не може повною мірою задовольнити інформаційні потреби усіх категорій агровиробників.

Як свідчить світова практика, суттєво розширює доступ аграріїв до надбань науки й передової практики діяльність дорадчих служб. Такі, як зазначали у другому розділі, створені в Україні, однак поки що не справляють помітного впливу на інноваційний розвиток вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Слід зауважити, що досі не визначено, яка модель аграрного дорадництва найбільшою мірою відповідає специфіці нашої країни.

Обґрунтовуючи засади цієї моделі, слід визначити оптимальні шляхи вирішення низки проблем, пов'язаних із фінансовим забезпеченням діяльності дорадчих служб, формуванням їх кадрового потенціалу, налагодженням комунікаційних зв'язків з сільськогосподарськими виробниками. Способи вирішення цих проблем справляють помітний вплив на вибір організаційно-правової форми дорадчої служби. Поширення окремих їх форм і визначає модель аграрного дорадництва, що розвивається в країні.

Із 70 дорадчих служб, дані про яких містилися на офіційному сайті Національної асоціації дорадчих служб України у 2019 році, 40 мали статус громадської організації, 16 – господарських товариств, 5 – приватних підприємств, 4 – сільськогосподарських кооперативів, 2 – благодійних організацій, 2 – структур при державних навчальних закладах, одна – асоціації.

У статутах майже всіх дорадчих служб, створених у формі громадських організацій, зазначено, що їх діяльність здійснюється на безприбутковій основі. Статус неприбутковості мають і дорадчі служби, організаційно-правовою формою яких є сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. Декларування неприбутковості є вигідним для організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб (обслуговування) їх учасників, оскільки дає змогу уникнути подвійного оподаткування. Однак засновниками і учасниками громадських організацій виступають особи, які не потребують дорадчих послуг, а готові їх надавати.

З усіх зареєстрованих в Україні сільськогосподарських дорадчих служб статус громадських організацій мають близько 40. З них лише 14 станом на лютий 2020 року були включені у чинний реєстр Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (всього в реєстрі налічувалося 21 така служба) [146]. На зазначений період лише дві дорадчі служби зі статусом громадських організацій мали власний сайт і 4 – сторінку у Facebook. Доходимо висновку, що формат громадських організацій сьогодні не забезпечує достатніх стимулів у їх засновників і учасників розвивати дорадчу діяльність в аграрній сфері.

Високі стимули до ефективної діяльності мають суб'єкти підприємництва, мета функціонування яких полягає в отриманні прибутку від своєї діяльності. Серед зареєстрованих в Україні дорадчих служб налічується більше двох десятків підприємницьких структур у формі товариств з обмеженою відповідальністю та приватних підприємств. Однак і вони не демонструють високої ефективності у виконанні функцій сільськогосподарського дорадництва.

Дорадчі служби у формі громадських організацій, кооперативів, господарських товариств і приватних підприємств є недержавним структурами, на послуги яких досі не сформовано стійкого попиту з боку сільськогосподарських товаровиробників. Останні не демонструють готовності до отримання дорадчих послуг на основі повної оплати їх вартості. Як свідчить світовий досвід, успішнішою в умовах України може бути модель сільськогосподарського дорадництва, яка ґрунтується на залученні державних організацій і державних фінансів.

У розвинених країнах світу сільськогосподарська дорадча діяльність розпочиналася через створення державних дорадчих служб або служб при державних аграрних університетах. І лише після того, як сформувався позитивний імідж цих служб, був накопичений досвід роботи з агровиробниками, почалося формування приватних структур, що здійснюють дорадчу діяльність на комерційних засадах [179, с. 32-33; 196, с. 148]. Відзначається ефективністю діюча в США система Extension service, за якої дорадчі служби створені в університетах країни. Їх фінансування забезпечують у визначеній пропорції Міністерство

сільського господарства США, уряд штату та уряд округу. Учені університетів беруть участь у роботі служби як консультанти.

В Україні залучення до дорадчої діяльності вчених аграрних університетів та наукових установ вирішує проблему кадрового забезпечення дорадчих служб кваліфікованими фахівцями з окремих питань господарської діяльності. Науковці можуть брати участь у діяльності дорадчих служб у якості сільськогосподарських експертів-дорадників – осіб, котрі проводять дорадчу діяльність не на постійній основі, а на запит дорадчих служб та професійних дорадників [137]. Будучи вузькоспеціалізованими фахівцями, вони здатні забезпечити кваліфікований науковий супровід серйозних інвестиційних проектів, здійснюючи тим самим вклад в інноваційний розвиток аграрних підприємств.

Елементи системи Extension service спостерігаємо і в Україні. Дорадчі служби були створені при багатьох закладах вищої освіти аграрного профілю, переважно у формі громадських організацій. Та їх діяльність не набула бажаного розвитку через відсутність постійних і системних контактів з сільськогосподарськими товаровиробниками. Забезпечувати такі контакти повинна адміністрація дорадчих служб, сформована особами, котрі здійснюють дорадчу діяльність на професійній основі (робота в дорадчій службі є для них основним місцем праці), здатних забезпечити залучення коштів для фінансування дорадчої діяльності, налагодити контакти з сільськогосподарськими виробниками. Однак здебільшого в університетах керівні органи дорадчих служб не відзначаються високою активністю. Певною мірою це пояснюється відсутністю дієвих механізмів оплати за надані консультаційні послуги з використанням надбань аграрної освіти і науки [196, с. 152].

До налагодження комунікаційних зв’язків між дорадчими службами й аговиробниками доцільно залучати профільні департаменти та відділи обласних і районних державних адміністрацій. Ці структури мають певні можливості для забезпечення зв’язку сільгоспвиробників з центрами аграрної науки, підсилені перспективами використання під час реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів програм державної підтримки аграрного сектора. Такий варіант розвитку

сільськогосподарського дорадництва апробують у Львівській області, де при департаменті агропромислового розвитку облдержадміністрації створено консультаційно-дорадчий центр. У роботі центру задіяні науковці аграрних університетів та науково-дослідних інститутів, що функціонують на території області. Департамент, реалізовуючи державну політику з організації бюджетної підтримки соціально значимих видів діяльності і проектів у аграрному секторі економіки, налагоджує контакти з сільськогосподарськими виробниками, зацікавленими в отриманні такої підтримки. Залучення кваліфікованих експертів-дорадників значно підвищує інноваційну складову й очікувану ефективність відповідних проєктів.

Участь у розвитку сільськогосподарського дорадництва органів державної виконавчої влади сприяє вирішенню питання фінансового забезпечення відповідної діяльності через виділення коштів у бюджетах різних рівнів. Разом з тим, департаменти та відділи агропромислового розвитку не можуть підміняти своєю діяльністю дорадчі служби. Їх приміщення й системи комунікацій повинні використовуватися насамперед для технічного забезпечення дорадчої діяльності, у тому числі для забезпечення зв’язків сільськогосподарських виробників з експертами-дорадниками з числа наукових працівників.

Вивчення практики функціонування консультаційно-дорадчого центру при департаменті агропромислового розвитку Львівської облдержадміністрації, а також діючих в області громадської організації «Сільськогосподарський дорадчий центр «Фермерська країна» та Львівської аграрної дорадчої служби дало змогу сформувати певні пропозиції щодо налагодження комунікації суб’єктів дорадництва з сільгоспвиробниками (табл. 3.5).

По-перше, доцільно поширювати практику дистанційного спілкування. Воно не може повною мірою замінити «живі» контакти між суб’єктами дорадчих відносин, візити дорадників і експертів-дорадників у господарства. Водночас чимало технічних питань можуть бути вирішені з допомогою сучасних методів зв’язку, що суттєво підвищує мобільність і здешевлює вартість дорадчих послуг.

Таблиця 3.5

Перспективні форми і напрями комунікації дорадчих служб зі стейкхолдерами*

Форма і напрям комунікації	Завдання, що вирішуються, форми співпраці
Дистанційне спілкування (скайп, електронна пошта, телефон	Надання інформаційних послуг про ринкову кон'юнктуру, наявність інноваційних технічних і технологічних продуктів, що можуть бути впроваджені у підприємстві. Надання консультацій з правових питань, обліково-аналітичної роботи, прийняття окремих технологічних рішень. Розробка та/чи уточнення бізнес-планів реалізації інноваційних проєктів. Розробка в електронній формі навчальних матеріалів для фермерів.
Тематичні зустрічі з групами сільгоспвиробників	Конференції, панельні дискусії, круглі столи в рамках виставкових заходів з промоцією інноваційних продуктів та способів їх застосування. Тематичні семінари (у тому числі виїзні) для агровиробників з розглядом перспективних варіантів інноваційних рішень в окремих сферах аграрного бізнесу. Участь персоналу дорадчих служб у нарадах, зборах, організованих на регіональному рівні з представниками аграрного бізнесу.
Системні контакти з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування, структурами, що обслуговують сільгоспвиробників чи зацікавлені у співпраці з ними	Співпраця з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо розробки програм підтримки й регулювання розвитку системи аграрного виробництва, соціального розвитку сільських територій. Налагодження через представників органів виконавчої влади й місцевого самоврядування системних контактів з широким колом агровиробників. Співпраця з зарубіжними і вітчизняними недержавними грантодавцями щодо виділення коштів для реалізації в сільському господарстві інноваційних проєктів соціального характеру. Розвиток співпраці з підприємствами промисловості, торгівлі, науково-дослідними та фінансовими установами з метою формування стійких контактів на рівні кластерної взаємодії.

* Власна розробка автора.

По-друге, регулярного характеру повинні набути тематичні зустрічі представників дорадчих служб з керівниками й фахівцями сільськогосподарських підприємств на обласному й районному рівнях у рамках профільних виставкових заходів, у формі семінарів за погодженими з агровиробниками тематикою та термінами проведення. Слід орієнтуватися на зустрічі з представниками аграрного бізнесу в рамках нарад, організовуваних органами виконавчої влади, зборах представників громадських організацій тощо.

По-третє, потрібно розвивати співпрацю не тільки з агровиробниками, а й із керівництвом об'єднаних територіальних громад, державними й недержавними інституціями, що можуть виступити спонсорами реалізації певних цільових програм і проєктів. Практика свідчить про перспективність отримання грошової підтримки й у рамках реалізації міжнародних програм і проєктів, пов'язаних з аграрним бізнесом та вирішенням соціальних проблем села. Дорадчі служби повинні орієнтуватися на системну співпрацю на постійній основі з суб'єктами інших галузей і сфер економіки, що виконують функції обслуговування сільськогосподарських товаровиробників.

Одним із ключових є питання фінансових взаємовідносин між дорадчими службами і сільськогосподарськими товаровиробниками. Не викликає сумнівів, що дорадчі послуги повинні оплачуватись. Ми твердо переконані, що сільськогосподарські підприємства повинні нести певні видатки, пов'язані з оплатою діяльності дорадників та експертів-дорадників. Кошти з державних і недержавних програм і грантових проєктів можуть покривати певну частину видатків, пов'язаних з діяльністю дорадчих служб, здешевлювати їх послуги, однак їх не слід розглядати як єдине чи домінуюче джерело фінансування. Понесені агровиробниками витрати формують високу їх зацікавленість в отриманні ефекту від впровадження рекомендацій і напрацювань дорадників. З іншого боку, зростає відповідальність дорадників перед підприємцями за якість надаваних послуг.

У вартості дорадчих послуг можна виділити змінні за характером видатки, пов'язані з оплатою праці дорадників під час виконання конкретного за-

вдання, видатки на відрядження, вартість витратних матеріалів на проведення певних аналізів, експертиз тощо. Іншою складовою є адміністративні (накладні) витрати, пов'язані з забезпеченням діяльності аграрної служби загалом. Очевидно, чим більшою є кількість клієнтів дорадчої служби, тим меншою може бути вартість відповідних послуг.

За отриманою від представників агроконсалтингової служби Нідерландів, які брали участь у міжнародному семінарі «Точне землеробство та його впровадження» у Львівському національному аграрному університеті, видатки фермерів цієї країни за консалтингові послуги складають близько 1% від їх загальних видатків. Фермери отримують широкий спектр інформаційно-консультаційних послуг, у тому числі пов'язаних з використанням технологій точного землеробства. Завдяки цьому в Нідерландах відбувся перехід на приватну модель аграрного консалтингу – відповідні послуги надаються приватними фірмами на комерційних засадах.

Діяльність дорадчих служб, створених при університетах, є змішаною формою агроконсалтингу, що передбачає фінансування з різних джерел. Доходи від надання дорадчих послуг експертів-дорадників з числа науково-педагогічних працівників не є для них основними і не мусять носити регулярний характер. Це, з одного боку, пом'якшує гостроту питання фінансування діяльності дорадчої служби, а з іншої, не стимулює її працівників до пошуку клієнтів. Винагорода експертів-дорадників за їх діяльність може бути прив'язана до тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ: для наукових співробітників – 13-16 тарифні розряди, старших наукових співробітників – 16-17, провідних наукових співробітників – 17-18, головних наукових співробітників – 18-19 тарифні розряди. Кожен працівник дорадчої служби при університеті – штатний чи за сумісництвом – приймається на роботу на відповідну посаду. У випадку надання разових консультацій може йтися про застосування годинних тарифних ставок, при виконанні масштабніших наукових послуг – про оформлення строкового договору на надання наукових послуг.

Дискусійною вважаємо тезу про можливість прив'язки винагороди дорадників до економічного ефекту сільгоспвиробника від отриманих послуг. Вважаємо, такі питання не слід попередньо обумовлювати. Наявність ефекту від дорадчих послуг збагачує послужний список дорадника, сприяє зростанню його авторитету, що в кінцевому підсумку забезпечує нові замовлення й контракти. Вартість послуг дорадника повинна ґрунтуватися насамперед на затратах його часу з урахуванням кваліфікації відповідного фахівця, відображеної в тарифному розряді. Важливим є налагодження довірливих і прозорих відносин між усіма суб'єктами дорадчої діяльності як одна з основних умов її успішності.

У процесі забезпечення інноваційного розвитку аграрного виробництва задіяна значна кількість суб'єктів підприємницької діяльності, установ, організацій, служб, між якими можуть встановлюватися різні за конфігурацією і складністю зв'язки. На практиці виникає потреба в регулюванні цих зв'язків, їх оптимізації та конкретизації. У реалізації відповідних функцій (організаційно-координаційної, контролюючої) задіяні як державні структури, так і організації, створені в результатів інтеграційних процесів за участю сільськогосподарських товаровиробників.

Налагодження комунікаційних зв'язків між продуцентами інноваційних розробок та сільськогосподарськими виробниками, як уже зазначали, є однією з функцій органів державного управління агропромисловим розвитком – профільних департаментів і відділів обласних і районних державних адміністрацій. На певні державні служби покладаються функції контролю за просуванням інноваційних продуктів (технологій, технічних засобів, матеріалів) з точки зору їх відповідності чинним вітчизняним стандартам, екологічним нормам тощо.

У той же час важливою є участь держави у розвитку елементів інноваційної інфраструктури, зазначених у статті 6 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Йдеться про створення інноваційних центрів, технологічних та наукових парків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційних кластерів тощо [136]. Доводиться констатувати, що попри наявність певного інституційного та мето-

дологічного забезпечення розвитку відповідних елементів інфраструктури є доволі низький. Наприклад, з зареєстрованих в Україні технопарків (а перелік таких наводиться у преамбулі Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [138] лише один відноситься до аграрного сектору економіки – «Агротехнопарк» (м. Київ», причому дані про його реальну активність практично відсутні.

Просування на ринок призначених для застосування сільськогосподарськими підприємствами інноваційних продуктів (технічних засобів, матеріальних оборотних ресурсів, програмних продуктів тощо) є насамперед комерційною операцією. У забезпеченні таких операцій беруть участь різні структури – збутові служби підприємств – виробників інноваційних продуктів, приватні посередники (торговельні підприємства), сільськогосподарські кооперативи (спеціалізовані й багатофункціональні). Плануючи діяльність останніх, слід враховувати здатність і готовність їх персоналу до поширення інновацій серед членів кооперативів, якими переважно є малі сільськогосподарські виробники.

У сільському господарстві України повинно знайтися місце для різних за організаційно-правовою формою і принципами діяльності суб’єктів, що забезпечують інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств. Видова різноманітність і кількісне збільшення елементів відповідної інфраструктури посилює конкуренцію між ними, що сприяє підвищенню якості надання інноваційних послуг та здешевлення їх для агровиробників.

1. Впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах слід розглядати як реалізацію інноваційно-інвестиційного проєкту. Це передбачає застосування класичних підходів до розробленням проєкту з виділенням фаз проєктування і впровадження, розрахунком грошового потоку, визначенням на його основі ефективності проєкту. Окрім традиційних критеріїв економічної ефективності проєкту слід враховувати позитивні та негативні побічні ефекти від його реалізації. Негативні ефекти можуть стосуватися впливу на довкілля,

змін, що викликають незадоволення працівників підприємства, населення. Серед позитивних ефектів доцільно враховувати створення додаткових робочих місць, підвищення рівня кваліфікації працівників підприємства, отримання нового досвіду, поліпшення іміджу підприємства як ділового партнера, зміцнення його позицій на певному сегменті ринку.

2. При обґрунтуванні окремих параметрів реалізації в сільськогосподарському підприємстві інноваційного проєкту може бути застосований маржинальний аналіз. З його допомогою встановлюють перспективи досягнення при впровадженні продуктових і процесових інновацій показників технологічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, необхідних для досягнення бажаного рівня економічної ефективності. Результати маржинального аналізу є цінними при плануванні й організаційних та маркетингових інновацій, які передбачають зростання умовно-постійних витрат, оскільки дають змогу оцінити перспективи їх окупності.

3. Методика обґрунтування інноваційно-інвестиційного проєкту передбачає оцінку ризиків його реалізації. Застосування методу експертних оцінок показало високу варіацію поглядів фахівців щодо ризиків упровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах. Більшість опитаних експертів вважають аграрний бізнес ризикованішим порівняно з іншими основними видами підприємницької діяльності. Як доволі низькі оцінюються ризики, пов’язані з впровадженням процесових інновацій, з відсутністю у працівників підприємства необхідних компетенцій. Натомість значно вищими є ризики впровадження продуктових інновацій та пов’язані з непередбачуваним впливом погодних чинників. Рівні окремих ризиків доцільно враховувати через диференціацію ставки дисконтування грошових потоків, на основі опрацювання яких прогнозують економічну ефективність інноваційного проєкту.

4. Розробка інноваційно-інвестиційного проєкту передбачає оцінку інноваційного потенціалу підприємства. Перелік показників для здійснення такої оцінки у розрізі окремих складових інноваційного потенціалу сформовано, виходячи з певних критеріїв. Зокрема, при дослідженні кадрової складової перед-

бачено оцінити наявність компетенцій у працівників та їх умотивованість. При оцінці матеріальної складової звертають увагу на кількість, склад і характеристики матеріальних ресурсів, що будуть задіяні в інноваційному проєкті. У рамках оцінки інформаційної складової уточнюють якість наявної в підприємства інформації та умови отримання нової. Фінансову складову інноваційного потенціалу вивчають на основі встановлення обсягу необхідних витрат, можливостей їх покриття із власних і зовнішніх джерел фінансування. У рамках організаційно-управлінської складової вивчають рівень розвитку організаційної структури підприємства та ефективність системи управління ним. Для оцінки маркетингової складової аналізують умови продажу продукції, що є результатом інноваційної діяльності, та ефективність маркетингової служби підприємства.

5. Формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств включає комплекс заходів, що здійснюються на різних організаційних рівнях. На мікрорівні (підприємства) їх змістом є формування потенціалу для реалізації інноваційного проєкту. На мезорівні (території, регіону) відповідна діяльність має бути спрямована на: координацію діяльності наукових установ, їх співпраці з аграрним бізнесом; розвиток системи аграрного дорадництва; формування інноваційних аграрних кластерів; реалізацію регіональних програм підтримки інноваційного розвитку. На макрорівні (національному) виконуються завдання, пов’язані з фінансуванням аграрної освіти і науки, моніторингом інноваційних процесів у сільському господарстві, підтримкою агровиробників за пріоритетними напрямками їх діяльності, реалізацією цільових програм інноваційного розвитку системи аграрного виробництва. Відповідні заходи слід планувати й реалізовувати в рамках єдиного механізму формування і використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва.

6. Перспективним напрямком інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств є впровадження ними технологій точного землеробства, що ґрунтується на застосуванні інформаційних технологій. Забезпечення розвитку відповідної діяльності передбачає здійснення комплексу заходів на різних ор-

ганізаційних рівнях. На макрорівні вони передбачають: фінансування наукових досліджень з адаптації технологій точного землеробства до потреб малих і середніх агровиробників, підтримку вітчизняних виробників відповідних технічних засобів, створення зацікавленими у розвитку точного землеробства суб'єктами громадського об'єднання. На мезорівні окрім заходів регіонального характеру з поширення елементів точного землеробства у малих і середніх підприємствах вирішують питання підготовки кадрів для забезпечення відповідної діяльності. Зміст заходів на рівні підприємства слід розглядати в контексті реалізації інноваційного проєкту з використанням технологій точного землеробства.

7. Ефективність інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств залежить від обслуговування процесу трансферу інновацій, фінансового забезпечення їх впровадження, наукового супроводу, нагляду за практикою застосування. Відповідні функції покладаються на інфраструктуру, що забезпечує інноваційну діяльність агровиробників. З урахуванням виконуваних функцій виділено наступні складові цієї інфраструктури – фінансову, інформаційну, організаційно-координаційну та контролюючу, посередницьку. Право на існування мають різні за організаційно-правовою формою і напрямами діяльності суб'єкти інфраструктури. Видова різноманітність і збільшення кількості цих суб'єктів посилює конкуренцію між ними, що сприяє підвищенню якості надання інноваційних послуг та здешевлення їх для сільгоспвиробників.

8. Важливим елементом інфраструктури, що забезпечує доступ аграріїв до надбань науки і передової практики, є дорадчі служби. Їхня діяльність в Україні поки що не справляє помітного впливу на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств. Актуальним завданням є налагодження комунікаційних зв'язків між дорадчими службами й агровиробниками, у формуванні яких повинні брати участь профільні департаменти та відділення обласних і районних державних адміністрацій. Доцільно орієнтуватися на розвиток таких форм комунікації дорадчих служб із стейкхолдерами: дистанційне спілкування, тематичні зустрічі з групами сільгоспвиробників, системні контакти з органами

виконавчої влади й місцевого самоврядування та структурами, що обслуговують сільгоспвиробників. Сільськогосподарські підприємства повинні розуміти необхідність здійснення витрат, пов’язаних з оплатою діяльності дорадників та експертів-дорадників. Кошти з державних і недержавних програм і грантових проєктів можуть покривати певну частину видатків, пов’язаних з діяльністю дорадчих служб, здешевлювати їх послуги, однак їх не слід розглядати як єдине чи домінуюче джерело фінансування.

Основні наукові результати, що подані у третьому розділі дисертації, відображені в опублікованих працях [165; 166; 170; 173; 174; 223].

ВИСНОВКИ

1. Інновацією для сільськогосподарських підприємств є технологія, продукт або послуга, організаційне рішення, виробництво чи застосування яких раніше на цьому підприємстві не здійснювалося та впровадження яких забезпечило істотне підвищення ефективності функціонування суб'єкта господарювання, вирішення актуальних для нього проблем. Різноманітність інновацій, що можуть бути впроваджені в сільському господарстві, обумовлює доцільність їх класифікації. Поширений у світовій практиці підхід з поділом інновацій на технологічні (продуктові та процесові) і нетехнологічні (маркетингові та організаційні) може бути доповнений іншими варіантами класифікації інновацій, які дають змогу повніше розкрити їх зміст, напрями й форми застосування. Сформульовані пропозиції щодо виділення видів інновацій, впроваджуваних на сільськогосподарських підприємствах, у результаті їх класифікації за: галуззю на підприємстві; матеріальною складовою; організаційним рівнем економічної системи, для якої є новизною; видом діяльності підприємства; переважаючим ефектом від впровадження; завданням, що вирішується на рівні підприємства.

2. Інноваційний розвиток підприємства розглядається як процес прогресивних змін у його стані, що відображається в зростанні ефективності функціонування, набутті конкурентних переваг, зміцненні ринкових позицій тощо, досягнутих завдяки впровадженню ним інновацій. Він виступає бажаним результатом інноваційної діяльності. Для досягнення змін у стані підприємства, що підпадають під визначення інноваційного розвитку, інноваційна діяльність повинна відзначатися: постійним характером, оперативністю, цілеспрямованістю, комплексним характером, науковістю, наявністю стимулів до участі в інноваційному процесі в усіх задіяних у ньому суб'єктів.

3. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств перебуває під впливом багатьох чинників. Сформульовані пропозиції щодо їх класифікації за організаційним рівнем формування – на чинники світового (мега-) рівня, в яких відображаються процеси глобалізації, макрорівня (країни), мезорівня (га-

лузі, регіону) та мікрорівня (суб'єкта господарювання). Між зазначеними групами чинників існує тісний зв'язок: чинники вищого рівня впливають на процеси, у тому числі формування чинників, на нижчих організаційних щаблях. Вплив окремих чинників на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств має як позитивний, так і негативний характер. Баланс між впливом позитивних і негативних чинників відображає динаміка основних показників функціонування сільськогосподарських підприємств.

4. Упродовж останніх років сільськогосподарські підприємства Львівської області помітно збільшили обсяги виробництва продукції. Відбулося це завдяки зростанню урожайності культур і продуктивності тварин, диверсифікації напрямів і способів реалізації продукції, змін в організації діяльності підприємств. Такі тенденції є результатом інноваційного розвитку системи аграрного виробництва, ефективність якої відображає й висока частка прибуткових сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що інноваційний розвиток більшою мірою характерний для рослинницьких галузей. Можливості великих за розмірами підприємств щодо впровадження інновацій значно вищі, ніж відносно менших суб'єктів господарювання. Прикладами продуктових інновацій в області є розширення вирощування окремих технічних культур із застосуванням прогресивних технологій, реалізація низки проєктів з виробництва органічної продукції.

5. Проведене обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області показало відносно високий рівень їх інноваційної активності: 51,5% обстежених суб'єктів зазначили, що здійснювали упродовж 2016-2018 років діяльність, яка підпадає під визначення інноваційної. З'ясовано, що найчастіше агровиробники впроваджували процесові інновації, пов'язані з удосконаленням технологій виробництва і зберігання продукції. Доволі висока частка підприємств, які здійснювали продуктові інновації, сформувалася завдяки започаткуванню виробництва нових для суб'єктів господарювання видів продукції рослинництва. Нерідко підприємства одночасно впроваджували кілька видів інновацій. Однак чимало підприємств недооцінюють

впровадження організаційних і маркетингових інновацій. Результати обстеження показали відсутність чітких підходів у більшості сільськогосподарських підприємств до планування подальшого розвитку інноваційної діяльності. Актуальною проблемою респонденти вважають нестачу власних коштів для її фінансування. Натомість проблеми, пов'язані з браком інформації, нестачею кваліфікованих працівників, невизначеністю ринкового попиту на інноваційні продукти, загалом не оцінюються агровиробниками як значні. Близько 80% сільськогосподарських підприємств зазначили, що не відчували суттєвого впливу нормативно-правової бази на їхню інноваційну діяльність.

6. Впровадження інновацій у сільськогосподарських підприємствах слід розглядати як реалізацію інноваційно-інвестиційного проєкту. Сформульовані пропозиції щодо застосування при обґрунтуванні таких проєктів маржинального аналізу. З його допомогою встановлюють перспективи досягнення при впровадженні продуктових і процесових інновацій показників технологічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, необхідних для досягнення бажаного рівня економічної ефективності. Результати маржинального аналізу є цінними при плануванні організаційних та маркетингових інновацій, які передбачають зростання умовно-постійних витрат, оскільки дають змогу оцінити перспективи їх окупності. Показана необхідність врахування на стадії експертизи проєкту можливих позитивних і негативних побічних ефектів від його реалізації. Оскільки обґрунтування інноваційно-інвестиційного проєкту передбачає оцінку ризиків його реалізації, застосовано метод експертних оцінок для встановлення рівня окремих видів ризиків при впровадженні інновацій у сільськогосподарських підприємствах.

7. Перспективи інноваційного розвитку аграрного виробництва залежать від формування й використання у сільськогосподарських підприємствах та на вищих організаційних рівнях інноваційного потенціалу. Елементами інноваційного потенціалу підприємства, які відображають окремі його функції та види задіяних ресурсів, є наступні складові: кадрова, матеріальна, фінансова, організаційно-управлінська, інформаційна, маркетингова. Ці складові інноваційного

потенціалу підприємства є частинами відповідних складових загального його потенціалу. Вони включають ті ресурси й умови їх використання, що можуть бути задіяні в інноваційній діяльності суб'єкта господарювання. Сформульовано пропозиції щодо критеріїв та конкретних показників оцінки окремих складових інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства у рамках розробки інноваційно-інвестиційного проєкту.

8. Формування інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва включає комплекс заходів, що здійснюються на різних організаційних рівнях. На мікрорівні (підприємства) їх змістом є формування потенціалу для реалізації інноваційного проєкту. На мезорівні (території, регіону) відповідна діяльність має бути спрямована на: координацію діяльності наукових установ, їх співпраці з аграрним бізнесом; розвиток системи аграрного дорадництва; формування інноваційних аграрних кластерів; реалізацію регіональних програм підтримки інноваційного розвитку. На макрорівні (національному) виконуються завдання, пов'язані з фінансуванням аграрної освіти і науки, моніторингом інноваційних процесів у сільському господарстві, підтримкою агровиробників за пріоритетними напрямками їх діяльності, реалізацією цільових програм інноваційного розвитку системи аграрного виробництва. Відповідні заходи слід планувати й реалізовувати в рамках єдиного механізму формування і використання інноваційного потенціалу системи аграрного виробництва.

9. Ефективність інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств залежить від обслуговування процесу трансферу інновацій, фінансового забезпечення їх впровадження, наукового супроводу, нагляду за практикою застосування. Відповідні функції покладаються на інфраструктуру, що забезпечує інноваційну діяльність агровиробників. З урахуванням виконуваних функцій виділено наступні складові цієї інфраструктури – фінансову, інформаційну, організаційно-координаційну та контролюючу, посередницьку. Елементом інформаційної складової інфраструктури інноваційного розвитку сільського господарства є дорадчі служби. Сформульовані пропозиції щодо розвитку діяльності дорадчих служб в Україні. Вони стосуються налагодження комунікаційних

зв’язків між дорадчими службами й агровиробниками, у формуванні яких повинні брати участь профільні департаменти та відділення обласних і районних державних адміністрацій. Показано доцільність розвитку таких форм комунікації дорадчих служб із стейкхолдерами, як дистанційне спілкування, тематичні зустрічі з групами сільгоспвиробників, системні контакти з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування та структурами, що обслуговують сільгоспвиробників. Зазначено, що кошти з державних і недержавних програм і грантових проєктів можуть покривати певну частину видатків, пов’язаних з діяльністю дорадчих служб, здешевлювати їх послуги, однак їх не слід розглядати як єдине чи домінуюче джерело фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко М. В. Інноваційні здібності та можливості працівників як важливі складові інноваційного потенціалу персоналу підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 4. С. 155-163.
2. Аджавенко М. М. Генезис поняття «інноваційний розвиток». *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер. : Економіка і управління*. 2013. Вип. 25. С. 180-194.
3. Андрійчук В. Г., Варшавський О. В. Точне землеробство у підвищенні ефективності діяльності аграрних підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 12. С. 48-55.
4. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія. Київ : КНЕУ, 2003. 394 с.
5. Антохов А. А. Інноваційний розвиток економіки України через призму зарубіжного досвіду. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Економічні науки*. 2015. № 2. С. 7-15.
6. Аранчій В. І., Зоря О. П., Галінська Т. С., Голбан Т. Т. Інституційні засади формування інвестиційно-інноваційних кластерів в аграрному секторі. Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4, № 2. С. 17-23.
7. База даних Головного управління статистики у Львівській області. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/ Dialog/ statfile.asp?lang=1 (дата звернення: 10.04.2020).
8. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 304 с.
9. Баланюк І. Ф., Сас Л. С. Технологічні інновації в біоекономіці країни: інструменти державного регулювання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2017. Вип. 1 (49). С. 13–18.
10. Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І. Ефективність розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм в умовах різноукладності.

Інфраструктура ринку. 2018. № 22. С. 48–54. URL: http://www.market-infr.od.ua/uk/22-2018.

11. Бандурка И. В., Захарченков С. П., Товажнянская Е. Л.. Технологическая инновационная деятельность: финансово-экономический аспект : монография. Харьков : НТУ «ХПИ», 2003. 320 с.
12. Бардиш Г. О. Проектний аналіз : підручник. Київ: Знання, 2006. 415 с.
13. Безкровний М. Ф. Система організаційно-економічних зв'язків сільськогосподарської дорадчої служби з органами управління, організаціями наукового забезпечення АПВ. *Агросвіт*. 2017. № 17. С. 15-19.
14. Бервено О. В., Артамонова А. Ю. Методичні підходи щодо активізації інноваційного потенціалу підприємства. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 171-176.
15. Бистров А. Г. Систематизація підходів до класифікації інновацій. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 3. С. 41-45.
16. Богоявленська Ю. В. Проектний аналіз : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2004. 336 с.
17. Бояринова К. О. Функціонування інноваційно орієнтованих підприємств: методологія забезпечення розвитку : монографія. Киїів; Херсон : В.С. Вишемирський, 2017. 435 с.
18. Бровинская М. Точнее некуда. Как аграрии внедряют технологии precision farming. Ліга.net *[сайт]*. 25.04.2018. URL: https://biz.liga.net/agritech/all/article/tochnee-nekuda-kak-agrarii-vnedryayut-tehnologii-precision-farming (дата звернення: 20.01.2020).
19. Брух О., Бернацька І., Гошко Т. Особливості дорадницької діяльності у Львівській області. *Аграрна економіка*. 2016. Т. 9, № 1-2. С. 82-89.
20. Бубенко П. Т., Владимирова М. С. Конспект лекцій з курсу «Інноваційний розвиток підприємства». Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. 138 с.
21. Бузько І. Р., Вартанова О. В., Голубенко Г. О. Стратегічне управління інвестиціями та інноваційна діяльність підприємства : монографія. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. 176 с.

22. Бутко М., Подоляк Л. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів. Економіка України. 2007. № 6. С. 36-44.
23. Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. *Державна служба статистики України [сайт]*. Київ, 2019. 158 с. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 30.11.2019).
24. Василенко В. О., Шматько В. Г. Інноваційний менеджмент : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 440 с.
25. Васильців Т. Г., Шехлович А. М., Рудик С. А. Розвиток інноваційних кластерів як чинник забезпечення економічної безпеки держави. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 1. С. 101-105.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. Київ : Дніпро, 2009. 1332 с.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1736 с.
28. Верхоглядова Н. І., Каширнікова І. О.Методичний підхід до визначення інноваційного потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. № 11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_13 (дата звернення: 10.03.2018).
29. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства. *Державна служба статистики України [сайт]*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 30.10.2019).
30. Вишнівська Б. В. Сутність інноваційного потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2014. Вип. 200(1). С. 72-75.
31. Вікарчук О. І., Клімова І. О. Сутність інноваційного потенціалу підприємства. *Економіка. Управління. Інновації*. 2018. Вип. 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2018_2_6 (дата звернення: 10.03.2018).

32. Волощук Л. О. Інноваційний розвиток промислового підприємства: сутність та проблеми аналітичного забезпечення в умовах індикативного управління. *Бізнес Інформ*. 2014. № 11. С. 75-79.

33. Воронков С. О. Чинники розвитку інноваційного потенціалу сучасного підприємства. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 1. С. 168-172.

34. Ганечко І. Г., Зелінський Д. Е., Скляренко О. В. Практичні аспекти оцінювання інноваційного потенціалу підприємства. *Економіка і управління*. 2018. № 1. С. 51-56.

35. Глотова І. Прямо в ціль: як працює та що дає аграріям точне землеробство *Аграрне інформаційне агентство Agravery [сайт]*. 11 липня 2019 р. URL: https://agravery.com/uk/posts/show/pramo-v-cil-ak-pracue-ta-so-dae-agrariam-tocne-zemlerobstvo (дата звернення: 20.01.2020).

36. Гнатишин Л. Б. Виробничий потенціал фермерських господарств: монографія. Львів: Сполом, 2018. 404 с.

37. Головня Ю. І., Шкуратова І. І. Інноваційний потенціал як фактор економічного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2012. Вип. 6. С. 145-148.

38. Гончаренко О. В. Інноваційний процес в агропромисловому виробництві: структуризація та особливості організації. *Економічний аналіз*. 2013. Т. 14(1). С. 54-58.

39. Гончаренко О. В. Інституціональне регулювання розвитку інновацій в агропромисловому виробництві: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ДКС Центр, 2014. 440 с.

40. Городиський Т. І. Інноваційний потенціал: фактори впливу. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2007. №17.2. С. 276-284.

41. Готра В. В., Ігнатко М. І. Теоретичні основи управління інноваційним розвитком агропромислового виробництва України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка*. 2017. Вип. 1. С. 16-21.

42. Гуторов А. О. Інноваційний потенціал розвитку аграрного сектора економіки. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 3(2). С. 183-192.

43. Давуд А. Д. Аналіз зарубіжного досвіду впливу економічних важелів на розвиток інноваційного середовища. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки*. 2017. № 5. С. 80-86.

44. Данилків Х. П. Фінансово-кредитні інструменти інноваційного розвитку малого підприємництва в Україні : дис. канд. екон. наук. Львів, 2014. 218 с.

45. Данкевич В. Є. Економічна ефективність технологій точного землеробства. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер. : Економічні науки*. 2013. №6. С. 102-109.

46. Денисюк В. А., Марков А. В. Фактори та модель інноваційно-орієнтованого економічного розвитку. *Економіст*. 2009. № 4. С. 20-25.

47. Дєгтяр А. О., Латинін М. А., Галушко В. О. Фінансовий лізинг як механізм інвестування аграрного виробництва. Харків : Магістр, 2009. 199 с.

48. Джошар А. В. Стратегічні напрями агроінноваційного розвитку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Техніка та енергетика АПК*. 2015. Вип. 226. С. 221-229.

49. Дикань О. В. Удосконалення сутності та структури інноваційного потенціалу підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 50. С. 282-285.

50. Дідківська Л. І., Головко Л. С. Державне регулювання економіки. Київ : Знання-Пресс, 2000. 325 с.

51. Дідченко О. І., Ткачук А. В. Сутність поняття «інноваційний розвиток» підприємства. *Економічний вісник ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»*. 2015. № 2. С. 36-41.

52. Дорадчі служби в регіонах. *Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України [сайт]*. URL: http://www.dorada.org.ua/doradchi-sluzhbi-ukrajini/advisory-services-in-regions.html (дата звернення: 05.08.2019).

53. Доценко О. Ю. Інвестиційний потенціал позабюджетних фондів в умовах інноваційного розвитку регіонів України. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2012. № 4. С. 4-11.

54. Драган О. І. Методологічні підходи до управління розвитком інноваційного потенціалу підприємств. *Інтелект XXI*. 2015. № 3. С. 41-46.

55. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво. Київ : Україна, 1994. 319 с.

56. Економіка підприємства: підручник / за ред. д.е.н., проф. С. Ф. Покропивного. Київ : КНЕУ, 2003. 608 с.

57. Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 1. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред. та ін. Київ : Академія, 2000. 864 с.

58. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / за ред. А. А. Мазаракі. 2-ге вид., допов. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 296 с.

59. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. Київ : Міжнародна економічна фундація, 2000. 703 с.

60. Єрмак С. О. Компаративна характеристика економічних категорій «інноваційна діяльність» та «інноваційний процес». *Економічний простір*. 2017. № 125. С. 150-160.

61. Жидяк О. Р. Державна підтримка інноваційної діяльності підприємств аграрної сфери. Інноваційна економіка. 2013. № 1. С. 80-83.

62. Жураковська Л. А. Щодо державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. Аналітична записка Національний інститут стратегічних досліджень (2014). URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1521 (дата звернення: 15.02.2018).

63. Замлинський В. А. Венчурне інвестування підприємств аграрної сфери. *Вісник [Київського інституту бізнесу та технологій]*. 2015. Вип. 3. С. 32-37.

64. Захарченко В. І., Корсікова Н. М., Меркулова М. М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформацій економіки: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 448 с.

65. Зубков Р. С. Зарубіжний досвід інвестиційно-інноваційного розвитку регіону. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 10. С. 11-16.

66. Ілляшенко С.М. Інноваційний менеджмент: підручник. Суми: ВТД – Університетська книга 2010. 334 с.

67. Кабаченко Д. В. Формування механізму оцінювання інноваційного потенціалу підприємства *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22(1). С. 135-140.

68. Калачова І. В., Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств: перешкоди та напрями розвитку. *Статистика України*. 2013. № 1. С. 10-16.

69. Кальницький А. Є, Кальницька М. А. Проектний аналіз : навч. посіб. Ужгород : Говерла, 2014. 318 с.

70. Карасик О. М., Петрюк М. В. Методика оцінки венчурних інвестиційних проектів для підприємств аграрного сектору. *Облік і фінанси*. 2016. № 1. С. 110-116.

71. Касьян З. Е., Воронкова Т. Є. Сутність інноваційного потенціалу підприємства. *Вісник Житомирського державного технічного університету. Економічні науки*. 2010. № 1 (15), с. 168-170.

72. Кирилов Ю. Є., Грановська В. Г. Агротехнопарки – інноваційний напрям конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 65-73.

73. Кириченко Н. В. Сучасний стан впровадження інновацій у діяльність аграрних підприємств Херсонської області *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 3(2). С. 87-92.

74. Князь О. В. Аналіз та оцінювання факторів, які впливають на рівень інноваційного розвитку підприємств. *Економіка промисловості*. 2006. № 3. С. 128-135.

75. Ковтуненко К. В. Інноваційний процес та інноваційна діяльність як рушійна сила формування інтелектуального капіталу промислового підприємства.

Економіка. Управління. Інновації. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_25 (дата звернення: 20.11.2017).

76. Кокурин Д. И. Инновационная деятельность. Москва: Экзамен, 2001. 576 с.
77. Комчатних О. В. Графоаналітичний метод оцінки інноваційного потенціалу підприємства. *Вісник Національного транспортного університету*. 2014. № 30(2). С. 104-110.
78. Копитко О. В. Роль дорадництва у забезпеченні інноваційного розвитку в АПК. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва*. Сер. : Економічні науки. 2013. №11. С. 155-161.
79. Копішинська О. П., Маренич М. М., Уткін Ю. В. Ефективність упровадження систем точного землеробства в аграрних підприємствах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2019. Вип. 34. С. 157-163.
80. Корінець Р. Я. Сільськогосподарське дорадництво: запитання та відповіді. Київ : Інститут сільського розвитку, 2003. 27 с.
81. Кравець І. Що таке IoT-платформа чи Інтернет речей для аграрія. *АгроЕліта*. 2020. №3. URL: https://agroelita.info/2020/03/ shho-take-iot-platforma-chy-internet-rechej-dlya-agrariya (дата звернення: 25.03.2020).
82. Крамською Д. Ю., Кучинський В. А. Аналіз та удосконалення економічного змісту понять інновації і інноваційний розвиток. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Технічний прогрес та ефективність виробництва*. 2013. № 22. С. 22-32.
83. Краснокутська Н. В. Інноваційним менеджмент: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 504 с.
84. Краснорyцький О. О., Грищенко В. А. Маркетинг взаємодії в розвитку інноваційного та ринкового потенціалу підприємства рослинницького напрямку. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. Вип. 191. С. 37-51.
85. Краснорyцький О. О., Грищенко В. А., Барчан К. М. Організаційно-економічний інструментарій управління інноваційним розвитком аграрних

підприємств рослинницького напрямку. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 185. С. 173-183.

86. Краус Н. М. Інноваційний процес як основа формування механізму інноваційної інфраструктури: інституціональний аспект. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки*. 2013. № 4. С. 15-20.
87. Крисанов Д. Ф., Водянка Л. Д. Інноваційний потенціал переробно-харчових підприємств: оцінювання та реалізація. *Економіка і прогнозування*. 2013. № 2. С. 84-105.
88. Кудінова І. П. Сільськогосподарське дорадництво в Україні: проблеми та шляхи розвитку. *Біоресурси і природокористування*. 2014. Т. 6, №5-6, С. 133-137.
89. Кузьмін О. Є., Вороновська М. М. Особливості формування та розподілу фонду інноваційного розвитку при мотивуванні працівників підприємств. *Бізнес Інформ*. 2014. № 2. С. 196-200.
90. Кузьмін О., Кужда Т. Фактори інноваційного розвитку підприємств [Електронний ресурс], 2007. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11391 (дата звернення: 20.11.2017).
91. Куцик В. І. Аналіз рівня інноваційного потенціалу підприємства: якісний та кількісний аспекти. *Підприємництво і торгівля*. 2016. Вип. 20. С. 42-46.
92. Лабунська С. В. Розвиток методологічних основ класифікації інновацій в системі управління витратами інноваційної діяльності підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 9(6). С. 74-78.
93. Лаврук В. В. Інвестиційне забезпечення інноваційних проектів в агропромисловому виробництві: теорія, методологія, практика. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 380 с.
94. Лапко О. Інноваційна діяльність у системі державного регулювання. Київ : Інститут економіки і прогнозування НАН України, 1999. 342 с.

95. Ларіна Я. С. Інноваційні стратегії розвитку підприємств аграрного сектора економіки України. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 60(1). С. 260-269.

96. Ласло О. О., Диченко О. Ю. Використання технологій точного землеробства та рослинництва під час визначення екологічно стабільних територій для органічного виробництва. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2017. №4. С. 47-49.

97. Лопатинський Ю. М., Кифяк В. І. Розвиток аграрного сектору національної економіки на інституціональних засадах. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. 246 с.

98. Лупенко Ю. О., Фещенко В. В. Сучасні технології венчурного фінансування аграрного бізнесу. *Облік і фінанси*. 2015. № 1. С. 81-87.

99. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.

100. Мазнєв Г. Є. Перспективи застосування проектного фінансування для інноваційних агротехнологій. Бізнес Інформ. 2014. №6. С. 164-167.

101. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.

102. Мартинюк М. А., Ратошнюк Т. М. Інновації в сільському господарстві. *Наука й економіка*. 2014. Вип. 2. С. 94-98.

103. Матковський П., Шеленко Д., Сас Л., Баланюк І. Інноватизація сільськогосподарських підприємств в умовах модернізації економіки. *European Journal of Economics and Management*. 2019. Vol. 5, Issue 2. p. 79–85.

104. Медынский В. Г. Инновационный менеджмент. Москва : ИНФРА-М, 2007. 304 с.

105. Мельник О. І. Венчурне фінансування як фактор розвитку інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. Вип. 3. С. 33-40.

106. Меркулов Н. Н. Научно-технологическая деятельность: инновационный аспект: монография. Одесса : Астропринт, 2007. 120 с.

107. Методичні положення зі статистики інноваційної діяльності (у редакції наказу Державної служби статистики України від 28.12.2015 р. № 369). Київ, 2015. 34 с. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/08/ metod_3.pdf (дата звернення: 10.08.2019).

108. Микитюк П. П., Сенів Б. Г. Інноваційна діяльність: навч. посіб. Київ, Центр учбової літератури, 2009, 392 с.

109. Милованов розповів, як розподілятимуть дотації аграріям у 2020 році. *AgroPolit [сайт]*. URL: https://agropolit.com/news/14863-milovanov-rozpoviv-yak-rozpodilyatimutsya-dotatsiyi-agrariyam-u-2020-rotsi (дата звернення: 12.01.2020).

110. Могильна Л. М. Особливості розвитку та активізації агроінновацій сільськогосподарськими підприємствами. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2017. Т. 22, Вип. 12. С. 91-95.

111. Москвін С. О., Бевз С. М., Верба В. А. та ін. Проектний аналіз : навч. посібник. Київ: Лібра, 1999. 368 с.

112. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник. У 2 т., Т. 2 / За ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 568 с.

113. Наука та інновації у Львівській області 2017 : стат. зб. / Головне управління статистики у Львівській області. Львів, 2018. 70 с.

114. Наукова та інноваційна діяльність України 2017: стат. зб. *Державна служба статистики України [сайт]*. Київ, 2018. 178 с. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.05.2019).

115. Наукова та інноваційна діяльність України 2018: стат. зб. *Державна служба статистики України [сайт]*. Київ, 2019. 108 с. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 10.10.2019).

116. Николюк О. М. Напрями сприяння інноваційному розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка України*. 2016. № 10. С. 35-45.

117. Николюк О. М., Мартинчук І. В. Методика оцінювання ресурсного потенціалу інноваційно орієнтованих сільськогосподарських підприємств. Проблеми економіки. 2018. № 1. С. 207-213.

118. Новікова О. С. Механізм впровадження інновацій у сільському господарстві на засадах сталого розвитку. *Національний лісотехнічний університет України: Науковий вісник*. 2005. № 15.6. С. 458–462.

119. Органік в Україні. *Федерація органічного руху України [сайт]*. URL: http://organic.com.ua/organic-v-ukraini/ (дата звернення: 10.03.2020).

120. Пампура О. И. Управление инновационным процессом в промышленности. Донецк, 1997. 363 с.

121. Паризький І. В. Зарубіжний досвід державного управління інноваційно-технологічним розвитком економіки. Економічний простір. 2017. № 118. С. 60-71.

122. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. Київ : Лібра, 2002. 472 с.

123. Петренко В. С. Перспективні інноваційні програми, проекти та моделі розвитку аграрних підприємств з іноземними інвестиціями. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. № 1. С. 44–51.

124. Петришин Л.П. Іноваційно-інвестиційний тип розвитку як напрям удосконалення внутрішнього середовища сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2017. №7-8. С. 78-84.

125. Петрук Ю. Український агросектор має величезний потенціал для впровадження інновацій. *Agronews [сайт]*. 08.01.2020. URL:. https://agronews.ua/node/157047/ (дата звернення: 20.01.2020).

126. Петрюк М. В. Венчурне фінансування АПК України. *Економіка та держава*. 2015. № 9. С. 109-110.

127. Полінкевич О. Критерії розмежування понять «інновації», «інноваційний процес» та «інноваційний розвиток підприємства» в новій економіці. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 31-36.

128. Положення про Новаційний центр Львівського національного аграрного університету. *Львівський національний аграрний університет [сайт]*. URL: http://lnau.edu.ua/lnau/index.php/uk/inform/ystanovdok.html (дата звернення: 10.06.2019).

129. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. Москва : Международные отношения, 1993. 895 с.

130. Портер М. Э. Конкуренция. Москва : Вильямс, 2005. 608 с.

131. Приймак Н. С. Управління інноваційним потенціалом підприємства. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2015. Т. 20. Вип. 2(1). С. 112-115.

132. Примак І. О. Методи управління інноваційним розвитком підприємств URL: http://www.rusnauka.com/26_NII_2009/ Economics/52167.doc (дата звернення: 12.04.2018).

133. Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/942-2011-%D0%BF (дата звернення: 18.10.2017).

134. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (дата звернення: 12.08.2017).

135. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 № 2496-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19 (дата звернення: 05.08.2019).

136. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 № № 3715-VI (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17 (дата звернення: 20.06.2019).

137. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2017 № 1807-IV (зі змінами). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1807-15 (дата звернення: 05.08.2019).

138. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків Закон України від 16.07.1999 № № 991-XIV (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14 (дата звернення: 24.01.2020).

139. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2018 № 664-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80 (дата звернення: 05.08.2019).

140. Про утворення Ради з розвитку інновацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 895. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/250451778 (дата звернення: 18.10.2018).

141. Процентні ставки за новими кредитами та новими депозитами – НБУ. *Національний банк України [сайт]*. URL: *https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7768198* (дата звернення: 15.07.2019).

142. Радіонова Н. Й., 2010. Оцінка інноваційного розвитку підприємства. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 164 с.

143. Ратушна Т. Бізнес-інкубатор міжрегіонального типу: форма стимулювання інноваційної діяльності в сільському господарстві. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 41(1). С. 75-83.

144. Реєстр дорадчих служб та дорадників. *Міністерство аграрної політики та продовольства України [сайт]*. URL: https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-doradchih-sluzhb-ta-doradnikiv? (дата звернення: 05.08.2019).

145. Реєстр сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників (станом на 12 березня 2020 р.) *Інформаційно-аналітичний портал АПК України [сайт]*. URL: https://agro.me.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-silskogospodarskih-doradnikiv-i-ekspertiv-doradnikiv (дата звернення: 20.03.2020).

146. Реєстр сільськогосподарських дорадчих служб (станом на 13 лютого 2020 р.) *Інформаційно-аналітичний портал АПК України [сайт]*. URL: https://agro.me.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-doradchih-sluzhb-ta-doradnikiv? (дата звернення: 20.03.2020).

147. Ринок праці у Львівській області 2018: стат. зб. Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2019. 220 с.

148. Розвиток молочного бізнесу в Україні. *Львівська аграрна дорадча служба [сайт]*. URL: http://lads.com.ua/ (дата звернення: 05.08.2019).

149. Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям / Совместная публикация ОЭСР и Евростата. Москва : ЦИСН, 2010. 192 с.

150. Сакун О. С. Зарубіжний досвід державної підтримки розвитку інновацій. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 17. С. 52-56.

151. Самофалов В. Б. Розвиток механізмів фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 2. С. 107-112.

152. Самсонова В. В., Шевченко Л. О. Наукова складова в дорадчій освіті. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2014. Вип. 200 (1). С. 287-290.

153. Санто Б. Инновация как средство экономического развития. Москва : Прогресс, 1990. 367 с.

154. Сільське господарство Львівської області 2017: стат. зб. Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2018. 179 с.

155. Сільське господарство Львівської області 2018: стат. зб. Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2019. 178 с.

156. Сільське господарство України 2018 : стат. зб. *Державна служба статистики України [сайт]*. Київ, 2019. 235 с. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.11.2019).

157. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : монографія. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2010. 416 с.

158. Скляр В. В., Одарущенко О. О., Івасюк О. О., Бульба Є. М. Інформаційна технологія для автоматизації завдань точного землеробства. *Вісник Харків-*

ського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2013. Вип. 142. С. 53-55.

159. Скорик О. Зарубіжний досвід стимулювання інноваційного розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2015. Вип. 40(2). С. 82-88.

160. Смовженко Т. С. Кузнєцова А. Я., Шмігельська З. К. Інноваційна діяльність малого і середнього бізнесу: основні засади управління: монографія. Київ : УБС НБУ, 2010. 198 с.

161. Смоляров Ю. Г. Ризики в інноваційній діяльності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2013. Вип. 6. С. 86-90.

162. Смулка О. І. Банківське кредитування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Фінансування, інвестування та кредитування в Україні: проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці*: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 20 травня 2018р. Частина 1. ДДАЕУ, 2018. С. 363-365.

163. Смулка О. І. Відображення інноваційних процесів у витратах сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 17. С. 71-76.

164. Смулка О. І. Державне управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ*: збірник тез доповідей ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 квітня 2018 р.). Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2018. С. 109-111.

165. Смулка О. І. Інноваційний потенціал сільськогосподарських підприємств як основа розвитку сільських територій. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет політики децентралізації*: матеріали міжнар. наук.-практ.-конф. (4 грудня 2018 р., Житомир). Житомир: ЖНАЕУ. 2018. С. 491-493.

166. Смулка О. І. Облік відрахувань у фонд інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Імплементація інновацій обліково-*

аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу: II Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 18 квітня 2019 р. / редкол. : О. І. Черевко [та ін.] ; Харківський держ. ун-т харч. та торг. Харків : ХДУХТ, 2019. С. 94-95.

167. Смулка О. І. Політичні заходи для активізації інноваційної діяльності у сільськогосподарських підприємствах. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств:* матеріали VI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (15-19 травня 2017 р). Проблематика 2017 р.: Сільськогосподарські підприємства України в умовах євроінтеграційних процесів. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 179-181.

168. Смулка О. І. Проблеми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти*: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 19-21 березня 2019 р. Ч. 2. Львів: ЛНАУ, 2019. С. 158-160.

169. Смулка О. І. Соціальне підприємництво як вид соціальних інновацій. *Дискусії з актуальних питань соціального підприємництва : Матеріали 64-го Саміту соціального підприємництва*, 24 травня 2019 року. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 91-95.

170. Смулка О. І. Участь дорадчих служб у забезпеченні інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3-4. С. 28-32.

171. Смулка О. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств Львівської області: результати обстеження. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК*. 2019. №26. С. 48-55.

172. Смулка О. Класифікація чинників впливу на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11, № 3-4. С. 111-118.

173. Смулка О. Оцінка ризиків реалізації інноваційних проектів сільськогосподарськими підприємствами. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій*: матеріали XX Міжнародного науко-

во-практичного форуму, 17–19 вересня 2019 р. Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 83-86.

174. Смулка О. Формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Аграрна економіка*. 2020. Т. 13, № 1-2. С. 45-54.

175. Соколюк С. Ю. Організаційно-економічні аспекти державного регулювання та підтримки інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2018. Т. 29(68), № 6. С. 88-92.

176. Соловйов А. І. Ефективне управління агровиробництвом на базі технологій точного землеробства. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер. : Економічні науки*. 2014. №6. С. 169-176.

177. Статистика ринку (на 31.10.2019). *Офіційний сайт Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу*. URL: https://www.uaib.com.ua/ (дата звернення: 20.12.2019).

178. Стельмащук А. М. Проектування інноваційного аграрного технопарку як основи сталого розвитку сільського господарства. *Інноваційна економіка*. 2014. № 2. С. 215-225.

179. Стельмащук А. М., Смоленюк П. С. Дорадництво : навч. посібник. Хмельницький : ПП Гонта А. С., 2011. 160 с.

180. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посібник]. Київ : МАУП, 2007. 176 с.

181. Сус Т. Й. Фінансово-організаційні проблеми розвитку агроінновацій: національний і регіональний аспекти. *Регіональна економіка*. 2016. № 3. С. 135-141.

182. Сырцева С. В. Государственная поддержка венчурного финансирования инновационной деятельности в аграрном секторе экономики Украины. *International Scientific Journal*. 2016. № 2. С. 136-137.

183. Танклевська Н. С., Кириченко Н. В. Активізація та ефективність впровадження інновацій аграрними підприємствами : монографія. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 216 с.

184. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями. Москва : Экономика, 1989. 217 с.

185. Тельнов А. С., Попель С. А. Інноваційна діяльність : аналіз чинників впливу на макро-, мезо-, мікроекономічних рівнях. *Інноваційна економіка.* 2012. № 10. С. 6-13.

186. Тивончук С. О., Тивончук Я. О. Організаційно-економічний механізм активізації інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу України в ринкових умовах (концептуальні та методичні положення). Економіка АПК. 2013. № 7. С. 98-105.

187. Тимофієва Г. Інноваційна складова конкурентних переваг аграрних підприємств на світовому аграрному ринку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки*. 2013. Вип. 34(1). С. 113-116.

188. Точне землеробство – ресурсозберігаюче землеробство. URL: http://kas32.com/ua/post/view?id=66 (дата звернення: 20.01.2020).

189. Удовиченко В. П. Зарубіжний досвід венчурного інвестування інвестиційно-інноваційної моделі розвитку аграрної економіки. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1, № 2. С. 115-123.

190. Фарат О. В. Сутність та види розвитку інноваційних кластерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 9 (7). С. 67-71.

191. Федулова Л. І., Колош М. О. Інноваційний потенціал підприємства як фактор забезпечення результативності реструктуризації. *Наукові праці МАУП.* 2007. № 3. С. 48-51.

192. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С. 28-45.

193. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

194. Філософський словник: за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

195. Фінанси Львівської області 2017 : стат. зб. / Головне управління статистики у Львівській області. Львів, 2018. 108 с.

196. Формування та розвиток системи дорадництва в Україні : монографія / Т. П. Кальна-Дубінюк, І. П. Кудінова, Л. Х. Рибак та ін. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 332 с.

197. Харів П. С.. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 326 с.

198. Харченко Г. А., Дерева М. А. Формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 1. С. 165-167.

199. Хучек М. Социально-экономическое содержание инновации на предприятии. *Вестник Московского университета. Серия экономика*. 1995. №1. С. 62–71.

200. Черваньов Д. М., Нейкова Л. І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. Київ : Знання, 1999. 516 с.

201. Червен І. І., Кареба М. І. Активізація інноваційної діяльності – найважливіший напрямок підвищення ефективності аграрного виробництва. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 2. С. 3-10.

202. Черевко Г. В. Янишин Я.С., Піняга Н.О. Ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2017. 260 с.

203. Черевко І. Поняття нішевих культур та їхнє місце у диверсифікації сільськогосподарського виробництва. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. №1-2. С. 5-14.

204. Черкасова Т. І. Богаченко Я. В. Формування та оцінка інноваційного потенціалу підприємства. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 12. С. 14-17.

205. Чичкало-Кондрацька І. Б. Зарубіжний досвід використання механізмів стимулювання інноваційного розвитку. *Збірник наукових праць Національ-*

ного університету державної податкової служби України. 2012. № 1. С. 420-432.

206. Чорна М. В., Глухова С. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія. Харків : ХДУХТ, 2012. 210 с.

207. Шабан К. С., Зозульов О. В. Класифікація інновацій підприємств, що входять до міжорганізаційних об'єднань. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2016. № 13. С. 493-500.

208. Шаманська О. І., Тітаренко О. М. Сільськогосподарська дорадча діяльність: сутність та особливості здійснення. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 44-50.

209. Шкарлет С. М, Ільчук В. П., Садчиков В. С. Мінімізація ризиків інноваційної діяльності в системі підвищення економічної безпеки аграрних підприємств. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. № 3. С. 83-90.

210. Шпикуляк О. Г., Тивончук С. О., Тивончук С. В. Формування системи оцінювання інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки України. Економіка АПК. 2013. № 12. С. 79-84.

211. Шубравська О. В., 2012. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект. *Економіка України*. 2012. № 1. С. 27-35.

212. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Поширення агроновацій у контексті забезпечення ефективного галузевого зростання. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 71-76.

213. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Москва : Прогресс, 1982. 453 с.

214. Щодо державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. Аналітична записка – Л. А. Жураковська. *Національний ін-*

ститут стратегічних досліджень [сайт]. *URL*: http://old2.niss.gov.ua/articles/1521/ (дата звернення: 05.08.2019).

215. Якубів В. М. Напрями інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств: тенденції, прогноз та оптимізація. *Ефективна економіка*. 2014. №6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_6_9 (дата звернення: 05.07.2018).

216. Янченко З. Б. Інноваційний потенціал підприємства: термінологічні підходи та змістовне наповнення. *Бізнес-навігатор*. 2013. № 2. С. 65-69.

217. Янченко З. Б. Оцінка достатності інноваційного потенціалу аграрних підприємств. *Бізнес Інформ*. 2013. № 6. С. 196-201.

218. Яців І. Б., Соловей Ю. І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах: монографія. Львів : Видавництво АТБ «НВК», 2019. 182 с.

219. Яців І. Б., Яців С. Ф. Вплив накладних витрат на формування повної собівартості реалізованої сільськогосподарської продукції. *Ефективна економіка*. 2017. №4. URL: http://www. economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5524 (дата звернення: 02.03.2018).

220. Agricultural innovation systems: an investment sourcebook / International Bank for Reconstruction and Development; International Development. Washington, 2012. 662 p.

221. AsBraAP *[*сайт*]*. URL: https://asbraap.org (дата звернення: 24.01.2020).

222. Barrientos-Fuentes J. C., Berg E. Impact assessment of agricultural innovations: a review. *Agronomía Colombiana*. 2013. №31(1), 120-130.

223. Cherevko H., Smulka O. Peculiarities and results of innovative activity of agricultural enterprises in Ukraine. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia.* 2019. №18(4). P. 15-22.

224. Cherevko H. International transfer of technologies as a factor of technical upgrade and modernization of agricultural enterprises. Аграрна економіка. 2017. Т. 10, №3-4. С. 49-60.

225. Cherevko H. Ocena poziomu innowacyjności przedsiębiorstwa: problemy i metody ich rozwiązywania – doświadczenie UE. Аграрна економіка. 2019. Т. 12, № 3-4. С. 3-16.

226. Frankelius P. Questioning two myths in innovation literature. *Journal of High Technology Management Research*. 2009. Vol. 20. No. 1. Pp. 40-51.

227. Global Innovation Index: Key Findings and Rankings. URL: https://www.globalinnovationindex.org/about-gii#keyfindings (дата звернення: 11.06.2019).

228. Karamushka O., Moroz S., Vasylieva N., 2018. Information component of innovative support for agricultural enterprises capital. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 4, No. 4, 145-150.

229. Klochan V., Klochan I. 2018. Improvement of the mechanism of state regulation of investment in the innovative development of the agrarian sector. Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol. 4, No. 2, 99-105.

230. Lemerl P. Innovation policy. Trends and perspectives. OECD, 1982. 132 p.

231. Mensch G. Stalemate in technology : innovations overcome the depression. Publisher Cambridge, Mass. : Ballinger Pub. Co., 1979. 241 p.

232. National Innovation Agenda Report. *Agrohub*. 2019. 120 с. URL: https://agenda-report.agrohub.org/files/National-Innovation-Agenda-Report_ukr.pdf (дата звернення: 25.01.2020).

233. Ogundari, K., Bolarinwa, O. D. Impact of agricultural innovation adoption: a meta-analysis. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*. 2015. Volume 62, Issue 2. P. 217-236.

234. Production of agricultural and horticultural crops in 2018. Statistics Poland. Warsaw 2019. 89 p. URL: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/uprawy-rolne-i-ogrodnicze/produkcja-upraw-rolnych-i-ogrodniczych-w-2018-roku,9,17.html (дата звернення: 15.08.2019).

235. Rathwell W., Gardiner P. Invention, innovation, re-innovation and the role of the user. *Technovation*, 1985. №3. P. 131-180.

236. Shelenko D., Sas L., Matkovskyi P., Balaniuk I. Improving economic mechanism of innovative development of agricultural enterprises and farming economies of Ukraine. *Sciences of Europen.* 2019. Vol. 2, No. 43. p. 13–20.

237. Statistical Yearbook of the Regions – Poland 2019. Statistics Poland. Warsaw 2019. 550 p. URL: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-wojewodztw-2019,4,14.html (дата звернення: 20.12.2019).

238. Strategic Planning in the Small Business. Dallas: South-Western Publishing co. 1987. P. 113–114.

239. The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. 2019: Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. 400 p. URL: https://www.globalinnovationindex.org/about-gii#currentreports (дата звернення: 15.01.2020).

240. Tidd J., Bessant J., Pavitt K. Managing Innovation. Integrating Technological, Market and Organizational Change. Chichester : John Willey & Sons, Ltd. 2005. 603 p.

241. Ukrainian Startap Fund: офіційний сайт. URL: https://usf.com.ua/ (дата звернення: 10.02.2020).

242. Yakubiv V., Poliuk M. Innovative methodologies for estimating the personnel of agricultural enterprises in Ukraine. Scientific papers-series management economic engineering in agriculture and rural development. 2019. Vol. 19, Iss. 1. P. 617-624.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України

1. Смулка О. І. Відображення інноваційних процесів у витратах сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 17. С. 71-76.
2. Смулка О. Класифікація чинників впливу на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11, № 3-4. С. 111-118.
3. Смулка О. І. Участь дорадчих служб у забезпеченні інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3-4. С. 28-32.
4. Смулка О. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств Львівської області: результати обстеження. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК*. 2019. №26. С. 48-55.
5. Смулка О. Формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Аграрна економіка*. 2020. Т. 13, № 1-2. С. 45-54.

Стаття в зарубіжному науковому періодичному виданні

6. Cherevko H., Smulka O. Peculiarities and results of innovative activity of agricultural enterprises in Ukraine. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia*. 2019. №18(4). P. 15-22 (автором опрацьована інформація про інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств).

Публікації в матеріалах наукових конференцій

7. Смулка О. І. Політичні заходи для активізації інноваційної діяльності у сільськогосподарських підприємствах. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств:* матеріали VI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (15-19 травня 2017 р). Проблематика 2017 р.: Сільськогосподарські підприємства України в умовах євроінтеграційних процесів. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 179-181.

8. Смулка О. І. Державне управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ*: збірник тез доповідей ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 квітня 2018 р.). Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2018. С. 109-111.
9. Смулка О. І. Інноваційний потенціал сільськогосподарських підприємств як основа розвитку сільських територій. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет політики децентралізації*: матеріали міжнар. наук.-практ.-конф. (4 грудня 2018 р., Житомир). Житомир: ЖНАЕУ. 2018. С. 491-493.
10. Смулка О. І. Банківське кредитування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Фінансування, інвестування та кредитування в Україні: проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці*: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 20 травня 2018р. Частина 1. ДДАЕУ, 2018. С. 363-365.
11. Смулка О. Оцінка ризиків реалізації інноваційних проектів сільськогосподарськими підприємствами. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій*: матеріали ХХ Міжнародного науково-практичного форуму, 17–19 вересня 2019 р. Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 83-86.
12. Смулка О. І. Соціальне підприємництво як вид соціальних інновацій. *Дискусії з актуальних питань соціального підприємництва : Матеріали 64-го Саміту соціального підприємництва*, 24 травня 2019 року. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 91-95.
13. Смулка О. І. Проблеми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти*: матеріали І Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 19-21 березня 2019 р. Ч. 2. Львів: ЛНАУ, 2019. С. 158-160.
14. Смулка О. І. Облік відрахувань у фонд інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Імплементація інновацій обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу:* ІІ Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 18 квітня 2019 р. / редкол. : О. І. Черевко [та ін.] ; Харківський держ. ун-т харч. та торг. Харків : ХДУХТ, 2019. С. 94-95.

Додаток Б

Місце України у рейтингу країн світу за глобальним індексом інновацій*

Рік	**Глобальний індекс інновацій (кількість країн)**	**Наявні ресурси і умови для інновацій**	Інститути	Людський капітал і дослідження	Інфраструктура	Розвиток внутрішнього ринку	Розвиток бізнесу	**Досягнуті практичні результати здійснення інновацій**	Розвиток технологій і економіки знань	Результати творчої діяльності	**Коефіцієнт інноваційної ефективності**
2009	79 (130)	82	113	64	62	100	64	77	-	-	-
2010	61 (132)	73	101	36	68	86	74	58	75**	47	54
2011	60 (125)	67	103	40	101	64	45	52	40**	70	40
2012	63 (141)	78	117	48	98	68	51	47	30	83	14
2013	71 (124)	83	105	44	91	82	79	58	45	81	31
2014	63 (143)	88	103	45	107	90	87	46	32	77	14
2015	64 (141)	94	98	36	112	89	78	47	34	75	15
2016	56 (128)	76	101	40	99	75	73	40	33	58	12
2017	50 (127)	77	101	41	90	81	51	40	32	49	11
2018	43 (122)	75	107	43	89	89	46	35	27	45	5
2019	47 (129)	82	96	51	97	90	47	36	28	42	-

* Сформовано за даними зі сайту Global Innovation Index [227].

** Наукові результати.

Додаток В

Виробництво в Україні продукції сільського господарства*

Рік	Обсяг виробництва продукції, у постійних цінах 2010 р., млн грн			Частка у виробництві продукції сільського господарства, %	
	усі категорії господарств	у тому числі		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		
1991	245447,9	164347,0	81100,9	67,0	33,0
1992	225075,7	137788,3	87287,4	61,2	38,8
1993	228452,0	136473,3	91978,7	59,7	40,3
1994	190757,6	107784,8	82972,8	56,5	43,5
1995	183890,3	99448,6	84441,7	54,1	45,9
1996	166420,8	79437,3	86983,5	47,7	52,3
1997	163425,4	77891,4	85534,0	47,7	52,3
1998	147736,8	64895,8	82841,0	43,9	56,1
1999	137543,0	59092,8	78450,2	43,0	57,0
2000	151022,2	57997,7	93024,5	38,4	61,6
2001	166426,5	69570,6	96855,9	41,8	58,2
2002	168423,7	67867,0	100556,7	40,3	59,7
2003	149896,9	50524,6	99372,3	33,7	66,3
2004	179426,5	71991,0	107435,5	40,1	59,9
2005	179605,8	72764,7	106841,1	40,5	59,5
2006	184095,8	78793,0	105302,8	42,8	57,2
2007	172129,7	74432,9	97696,8	43,2	56,8
2008	201564,0	101451,2	100112,8	50,3	49,7
2009	197935,9	96273,6	101662,3	48,6	51,4
2010	194886,5	94089,0	100797,5	48,3	51,7
2011	233696,3	121053,7	112642,6	51,8	48,2
2012	223254,8	113082,3	110172,5	50,7	49,3
2013	252859,0	136590,9	116268,1	54,0	46,0
2014	251427,2	139058,4	112368,8	55,3	44,7
2015**	239467,3	131918,6	107548,7	55,1	44,9
2016**	254640,5	145119,0	109521,5	57,0	43,0
2017**	249157,0	140535,2	108621,8	56,4	43,6
2018**	269408,1	158306,5	111101,6	58,8	41,2

* Сформовано за даними Державної служби статистики України.

** Дані за 2014-2018 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, за 2014-2016 роки – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Додаток Г

Динаміка виробництва продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. сільськогосподарськими підприємствами Львівської області*

Рік	Обсяг виробництва, млн грн			У % до загального обсягу виробництва продукції всіма категоріями агровиробників		
	всього продукції	у тому числі		всього продукції	у тому числі	
		продукції рослинництва	продукції тваринництва		продукції рослинництва	продукції тваринництва
1990	5001,4	2933,3	2068,1	48,3	60,9	37,3
2000	679,8	522,7	157,1	9,8	14,9	4,5
2005	738,8	493,6	242,5	10,4	14,1	6,7
2010	1862,2	1034,1	828,1	25,3	27,2	23,2
2011	2248,1	1385,3	862,8	26,8	28,2	24,7
2012	2626,1	1688,2	937,9	30,0	32,5	26,4
2013	2898,9	1854,1	1044,8	32,9	36,1	28,4
2014	3204,0	2203,9	1000,1	34,5	38,8	27,7
2015	3045,0	2065,9	979,1	33,7	37,8	27,6
2016	3320,5	2302,5	1018,0	35,9	39,9	29,2
2017	3816,9	2651,1	1165,8	38,9	42,7	32,3
2018	4202,8	2886,8	1316,0	41,2	44,6	35,5

* Сформовано за даними статистичного збірника [155].

Додаток Д

Показники рентабельності основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах* Львівської області, %**

Продукція	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р., +/- п.
Культури зернові та зернобобові	15,9	25,3	11,3	13,6	17,5	+ 1,6
Буряк цукровий фабричний	7,8	44,0	61,4	11,9	8,1	+ 0,3
Насіння соняшнику	20,4	22,8	51,9	23,1	12,4	- 8,0
Соя	- 2,4	20,9	27,4	…	…	…
Ріпак	19,7	25,7	31,1	…	…	…
Культури овочеві відкритого ґрунту	29,1	181,9	16,1	38,9	43,0	+ 13,9
Картопля	29,0	0,9	- 7,9	31,3	23,5	- 5,5
Культури плодові та ягідні	105,1	213,3	10,1	57,9	…	…
Молоко	11,0	15,0	21,2	19,5	5,9	- 5,1
Велика рогата худоба на м’ясо	- 30,7	- 15,5	- 18,1	- 3,8	- 7,5	+ 23,2
Свині на м’ясо	- 1,0	50,4	33,9	10,7	3,2	+ 4,2
Птиця на м’ясо	- 5,2	- 5,7	- 1,2	0,9	4,4	+ 9,6
Яйця птиці свійської	20,7	21,6	24,1	0,2	13,4	- 7,3

*Великі та середні підприємства.

** Сформовано за даними джерел [154; 155] та статистичних бюлетенів «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» за відповідні роки.

Додаток Е

Динаміка виробництва основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами Львівської області*

Показник	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., %, разів
Обсяг виробництва							
Валовий збір, тис. т: зерна	324,1	977,3	910,8	972,1	958,4	1024,4	316,1
цукрових буряків	496,9	763,3	573,3	668,2	800,9	660,2	132,9
соняшнику	0,2	28,9	27,8	67,6	73,7	79,8	у 399 разів
сої	4,4	48,4	76,1	111,4	132,9	154,6	у 35,1 раза
ріпаку і кользи	97,2	157,2	141,2	118,3	175,9	207,5	213,5
картоплі	48,9	58,3	46,3	45,1	47,1	50,7	103,7
овочів	19,2	27,9	35,3	29,2	30,3	21,9	114,1
плодів і ягід	0,8	3,4	10,1	11,6	18,2	20,7	у 25,9 раза
Обсяг вирощування в живій вазі, тис. т: с.-г. тварин усіх видів	70,6	85,8	82,0	83,8	98,2	113,4	160,6
у т. ч. великої рогатої худоби	2,9	2,8	2,6	2,8	2,6	2,3	79,3
свиней	16,3	30,8	35,1	40,6	43,8	48,3	296,3
птиці	51,4	52,1	44,3	40,3	51,8	62,8	180,5
молока	22,9	24,9	25,6	26,2	28,2	28,9	126,2
яєць, млн шт.	136,0	56,4	59,3	58,8	59,7	56,7	41,7
меду, т	15	16	13	8	10	7	46,7

* Сформовано за даними джерел [154; 155].

Додаток Ж

Урожайність основних культур у окремих категоріях господарств у Львівській області, ц/га*

Культура	Сільськогосподарські підприємства загалом			у т.ч. фермерські господарства			Господарства населення		
	2010 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., %	2010 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., %	2010 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., %
Зернові і зернобобові	26,0	56,1	215,8	21,3	42,8	200,9	25,5	37,4	146,7
у т.ч. пшениця озима	25,4	50,3	198,0	22,2	47,6	214,4	26,7	41,0	153,6
ячмінь ярий	16,1	41,0	254,3	15,9	33,5	210,7	21,2	32,7	154,2
жито озиме	13,8	38,1	276,1	12,3	39,2	237,4	19,1	32,5	170,2
гречка	5,8	11,0	189,7	6,2	10,7	172,6	5,5	11,3	205,5
кукурудза на зерно	58,0	99,0	170,7	59,8	76,6	128,1	41,3	46,7	113,1
Картопля	221	282	127,6	118	205	173,7	131	178	135,9
Цукровий буряк	402	585	145,5	382	501	131,2	208	380	182,7
Культури овочеві	134	193	144,0	148	250	168,9	184	197	107,1
Коренеплоди кормові	192	185	96,4	209	163	78,0	314	345	109,9
Кукурудза кормова	211	378	179,1	213	301	141,3	161	-	х
Трави однорічні на сіно	21,1	16,6	78,7	25,5	30,6	120,0	29,1	45,0	154,6
Трави багаторічні на сіно	20,5	36,5	178,1	22,5	43,6	193,8	35,6	41,2	115,7

* Сформовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

Додаток З

Динаміка виробничих витрат на 1 га посівів та одиницю поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах Львівської області, грн*

Показник	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., разів
Витрати на 1 га посівів: зернових	3322	7771	11316	13802	15118	17916	5,39
у т.ч. пшениці	3197	7470	10947	13868	14813	17357	5,43
кукурудзи на зерно	5043	9788	14882	17299	20946	23874	4,73
цукрових буряків	11024	18006	28088	33278	34618	40330	3,66
соняшнику	3154	6408	11195	11529	13699	16488	5,23
сої	2927	7292	9987	13875	15896	18518	6,33
ріпаку і кользи	5794	9229	12234	16311	19731	21914	3,78
картоплі	28084	48411	66342	59950	60531	71078	2,53
овочів відкритого ґрунту	7119	29223	33680	48288	…	…	…
Витрати на одну голову: корів молочного стада	5540	12299	16026	23317	22842	37273	6,73
молодняку великої рогатої худоби на відгодівлі	2782	4355	5363	6463	…	…	…
свиней на відгодівлі	1589	2149	2677	4563	…	…	…
На 1 га культур плодових	2183	35473	23787	36013	48924	19973	9,15
культур ягідних	25425	54594	72607	59424	38,2	35,4	1,50

*Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області (зведених форм звітності № 50-сг та даних про урожайність культур і продуктивність тварин у сільськогосподарських підприємствах).

Додаток И

Структура витрат на виробництво окремих видів продукції у сільськогосподарських підприємствах Львівської області*

Показник	2010 р.	2013 р.	2016 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., +/- п.
Пшениця					
Частка у виробничих витратах, %: оплати праці	6,3	4,5	3,5	4,2	- 2,1
матеріальних витрат**	64,2	53,1	59,1	58,5	- 5,7
у т.ч. насіння	9,7	8,7	5,9	6,0	- 3,8
мінеральних добрив	27,2	22,4	28,0	27,4	0,2
оплати послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	9,1	15,8	11,6	12,1	3,0
амортизації необоротних активів	6,9	5,0	6,0	6,6	- 0,3
Частка накладних витрат у повній собівартості реалізованої продукції, %	8,4	12,8	16,9	…	…
Соя					
Частка у виробничих витратах, %: оплати праці	6,8	4,0	3,7	3,7	- 3,1
матеріальних витрат**	65,8	58,6	60,3	57,5	- 8,3
у т.ч. насіння	24,9	15,1	10,8	12,0	- 12,9
мінеральних добрив	15,9	14,5	19,9	16,9	1,0
оплати послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	6,2	10,2	13,9	12,6	6,4
амортизації необоротних активів	4,2	7,7	6,0	6,6	2,4
Частка накладних витрат у повній собівартості реалізованої продукції, %	7,3	18,6	14,8	…	…

Продовження додатку И

Показник	2010 р.	2013 р.	2016 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., +/- п.
Молоко					
Частка у виробничих витратах, %: оплати праці	20,2	17,8	13,6	16,6	- 3,6
матеріальних витрат**	66,7	63,2	67,6	67,5	0,8
у т.ч. кормів	48,9	50,3	54,5	54,2	5,3
оплати послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	1,8	2,6	3,5	1,7	- 0,1
амортизації необоротних активів	2,9	8,6	8,5	7,3	4,4
Частка накладних витрат у повній собівартості реалізованої продукції, %	7,7	5,9	4,0	…	…
Приріст свиней					
Частка у виробничих витратах, %: оплати праці	5,3	2,8	4,5	3,6	- 1,7
матеріальних витрат**	83,1	88,3	86,3	85,8	2,7
у т.ч. кормів	71,4	77,5	80,1	69,3	- 2,1
оплати послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	2,2	0,8	3,4	1,3	- 0,9
амортизації необоротних активів	7,4	6,0	4,4	6,9	- 0,5
Частка накладних витрат у повній собівартості реалізованої продукції, %	20,9	35,4	8,1	…	…

* Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області за сукупністю сільськогосподарських підприємств, які звітували за формою №50 сг.

** у 2010 - 2016 рр. обчислені без вартості послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, які у звітності до 2017 року включалися у матеріальні витрати

Додаток К

Наявність техніки в сільськогосподарських підприємствах Львівської області, на кінець року, шт.

Вид техніки	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2010 р., %
Трактори, усього	2730	2346	2407	2251	2258	82,7
з них потужністю понад 100 кВт	…	756	749	728	773	…
Вантажні та вантажопасажирські автомобілі	1935	1616	1513	1352	1269	65,6
Тракторні причепи та напівпричепи	1225	974	1020	821	895	73,1
Плуги	807	794	791	749	783	97,0
Сівалки	893	773	818	777	771	86,3
Машини для захисту с.-г. культур	241	322	360	422	379	157,3
Комбайни та машини зернозбиральні	783	579	588	582	535	68,3
Машини і механізми для приготування кормів	60	73	94	95	110	183,3

* Розраховано за даними джерела [18]

Додаток Л

Витрати на збут у відсотках до собівартості реалізованої продукції в сільськогосподарських підприємствах Львівської області*

Продукція	2017 р.	2018 р.
Продукція рослинництва	6,4	7,2
Зерно всього	8,1	10,1
у т.ч. пшениця	7,4	9,3
кукурудза на зерно	5,9	10,1
ячмінь	12,2	12,4
жито	13,8	19,0
гречка	6,7	2,4
Боби сої	4,4	4,8
Насіння ріпаку й кользи	5,4	5,0
Насіння соняшнику	1,2	1,9
Буряк цукровий фабричний	1,7	2,4
Картопля	44,8	29,6
Овочі відкритого ґрунту	53,6	49,2
Овочі закритого ґрунту	9,8	10,9
Плоди	0,0	0,0
Ягоди	0,9	0,0
Продукція тваринництва	2,8	1,6
Велика рогата худоба	2,3	1,7
Свині	0,5	0,5
Птиця свійська	4,3	2,4
Молоко	13,6	5,3
Яйця	0,9	1,3

* Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області за сукупністю сільськогосподарських підприємств, які звітували за формою №50 сг.

Додаток М

Інноваційна діяльність промислових підприємств Львівської області

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2017 р.
Частка інноваційно активних підприємств серед обстежених, %	16,6	16,4	19,3	15,2
Частка, %, серед інноваційно активних підприємств тих, що витрачали кошти на: дослідження і розробки	12,9	10,9	14,1	18,8
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	74,1	65,9	67,2	77,1
придбання інших зовнішніх знань	6,9	3,9	6,3	14,6
інші витрати	37,1	33,3	23,4	25,0
Загальний обсяг витрат на інновації, млн грн	257,1	219,8	277,8	310,0
Частка в загальному обсязі витрат, %: коштів державного та місцевого бюджетів	2,4	0,1	9,3	-
власних коштів	83,1	83,4	74,4	87,6
кредитів	14,5	12,5	12,3	12,4
інших джерел	0,0	4,0	4,0	-
Частка серед обстежених підприємств тих, які впроваджували інновації, %	12,0	12,6	18,4	14,9
Вартість інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції, %	3,0	2,1	1,9	0,8
у т.ч. в підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	6,6	3,7	4,3	1,6
Освоєння виробництва інноваційних видів продукції на підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, найменувань	34	43	113	152

* Розраховано за даними джерела [115].

Додаток Н

БЛАНК
ОБСТЕЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА
за період 2016-2018 років

Шановний керівнику підприємства!

Це обстеження інноваційної діяльності сільськогосподарського підприємства проводиться з метою з'ясування стану інноваційної активності та впровадження інновацій у сільському господарстві регіону протягом трьох років – з 2016 року по 2018 рік включно, а також отримання інформації щодо перспектив розвитку інновацій і чинників, які перешкоджають підприємству розробляти та впроваджувати інновації.

Будь ласка, надайте відповіді на всі запитання, якщо не зазначено інше.

1. Загальна інформація про підприємство

(потрібне позначте ✕)

1.1. Наскільки важливими для Вашого підприємства за період 2016−2018 років були зазначені нижче стратегії розвитку економічної діяльності?

	Ступінь важливості			
	Високий	**Середній**	**Низький**	**Неважливий**
Зосередження уваги на поліпшенні якісних характеристик вироблюваної продукції	☐	☐	☐	☐
Зосередження уваги на впровадженні виробництва абсолютно нової для підприємства сільськогосподарської продукції або продуктів її переробки	☐	☐	☐	☐
Зосередження уваги на зниженні собівартості продукції	☐	☐	☐	☐
Зосередження уваги на виході на нові ринки збуту своєї продукції	☐	☐	☐	☐

1.2. Чи Ваше підприємство за період 2016−2018 років здійснювало придбання ліцензій на використання об'єктів права інтелектуальної власності, документів, розробок, інформації, пов'язаної з організацією інноваційної діяльності?

Так ☐ якщо так: від приватних підприємств ☐

від державних наукових установ, закладів вищої освіти ☐

Ні ☐

1.3. Чи Ваше підприємство за період 2016−2018 років здійснювало придбання техніки, обладнання або програмного забезпечення для застосування:

	Так	**Ні**
Таких самих або вдосконалених технологій, які раніше використовувались на Вашому підприємстві	☐	☐
Нових технологій, які раніше не використовувались на Вашому підприємстві	☐	☐

1.4. Чи Ваше підприємство за період 2016−2018 років використовувало будь-які з наступних джерел отримання інформації?

	Так	**Ні**
Конференції, ярмарки або виставки	☐	☐
Наукові журнали або галузеві видання	☐	☐
Інформація професійних або галузевих асоціацій	☐	☐
Дорадчі служби, заклади вищої освіти	☐	☐

2. Інновації

(потрібне позначте ✕)

2.1. Чи започаткувало Ваше підприємство за період 2016−2018 років:

	Так	**Ні**
Виробництво нового для себе виду продукції рослинництва	☐	☐
Виробництво нового для себе виду продукції тваринництва	☐	☐
Виробництво нового для себе продукту переробки сільськогосподарської продукції	☐	☐
Надання нового для себе виду послуг, пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом	☐	☐

Якщо на запитання 2.1 Ви надали всі відповіді "Ні", перейдіть до запитання 2.4.
В іншому випадку перейдіть до запитання 2.2.

2.2. Зазначте обсяг реалізованої нової для підприємства (інноваційної) продукції за 2018 рік

тис. грн з одним десятковим знаком

Обсяг реалізованої інноваційної продукції − усього (рахунок 70 (без ПДВ))	
Довідково – загальний обсяг чистого доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) Вашого підприємства	

2.3. Наскільки відповідає запровадження виробництва Вашим підприємством інноваційної продукції за період 2016−2018 років очікуванням Вашого підприємства станом на кінець 2018 року:

Можлива лише одна відповідь

Плани були перевершені	☐
Плани були загалом досягнуті чи майже досягнуті	☐
Плани не були досягнуті взагалі	☐
Занадто рано, щоб оцінювати	☐

2.4. Чи запроваджувало Ваше підприємство за період 2016−2018 років будь-які нові або удосконалені процеси:

	Так	**Ні**
Нові або суттєво поліпшені технології виробництва сільськогосподарської продукції або продуктів її переробки (технологічні процеси)	☐	☐
Нові або суттєво вдосконалені методи зберігання, переміщення, розміщення продукції Вашого підприємства	☐	☐
Нові або суттєво поліпшені методи, які використовуються у допоміжних видах діяльності (ведення обліку, контролю за процесом виробництва, ремонту та ін.)	☐	☐

Якщо в усіх рядках запитання 2.4 Ви надали відповіді "Ні", перейдіть до запитання 2.7.
В іншому випадку перейдіть до запитання 2.5.

2.5. Зазначені в пункті 2.4 інноваційні процеси, впроваджені Вашим підприємством за період 2016−2018 років, стосуються:

Можливі кілька варіантів відповіді

Виробництва продукції рослинництва	☐
у тому числі	
- вирощування с.-г. культур за інтенсивними технологіями	☐
- придбання й застосування новітньої сільськогосподарської техніки	☐
- впровадження нових високоурожайних сортів с.-г. культур	☐
- інше	☐
Виробництва продукції тваринництва	☐
у тому числі	
- впровадження інновацій у годівлі тварин	☐
- механізація виробничих процесів	☐
- впровадження високопродуктивних порід тварин	☐
- інше	☐
Організації переробки сільськогосподарської продукції	☐
Використання альтернативних джерел енергії	☐
Іншого	☐

2.6. Наскільки відповідають впроваджені на Вашому підприємстві інноваційні процеси за період 2016−2018 років очікуванням Вашого підприємства станом на кінець 2018 року

Можлива лише одна відповідь

Плани були перевершені	☐
Плани були загалом досягнуті чи майже досягнуті	☐
Плани не були досягнуті взагалі	☐
Занадто рано, щоб оцінювати	☐

2.7. Чи запроваджувало Ваше підприємство за період 2016−2018 років будь-які нові організаційні методи:

	Так	**Ні**
Нову **практику підприємницької діяльності** для організаційних процедур (застосування вперше управління збутом, управління знаннями, управління витратами, управління якістю тощо)	☐	☐
Нові методи **організації роботи та прийняття рішень** (застосування вперше нової системи відповідальності працівників, системи стимулювання працівників, об'єднання або розукрупнення підрозділів, освітні/навчальні системи тощо)	☐	☐
Нові методи **організації зовнішніх стосунків** з іншими підприємствами або організаціями (застосування вперше об'єднання, партнерства, аутсорсингу або субпідряду тощо)	☐	☐

2.8. Чи запроваджувало Ваше підприємство за період 2016−2018 років будь-які нові методи маркетингу:

Зазначте відповідь у кожному рядку

	Так	**Ні**
Нові засоби масової інформації або методи **стимулювання збуту продукту** (використання вперше нового рекламного носія, нового брендового іміджу, вперше участь у виставці з презентацією своєї продукцією тощо)	☐	☐
Нові методи **розміщення продукту** або каналів його продажу (використання вперше прямого продажу, реалізації через кооператив, експорту тощо)	☐	☐

2.9. Зазначте обсяг витрат щодо кожного з наведених нижче напрямів інноваційної діяльності у 2018 році:

	тис. грн з одним десятковим знаком	Зазначте ✕, якщо таких витрат не було
Придбання техніки, обладнання, програмного забезпечення		☐
Придбання ліцензій, інших зовнішніх знань від інших підприємств або організацій		☐
Інші (включаючи навчання, маркетинг та іншу відповідну діяльність; організаційні та маркетингові інновації)		☐

2.10. За очікуванням, наскільки зміняться загальні витрати Вашого підприємства на інноваційну діяльність у 2019−2020 роках?

У 2019 році порівняно з 2018 роком

☐ Появляться, якщо раніше не було, або зростуть.
☐ Залишаться приблизно такими ж
☐ Знизяться.
☐ Не очікуються жодні витрати на інновації
☐ Не знаю

У 2020 році порівняно з 2019 роком

☐ Появляться, якщо раніше не було, або зростуть
☐ Залишаться приблизно такими ж
☐ Знизяться
☐ Не очікуються жодні витрати на інновації
☐ Не знаю

2.11. Зазначте обсяг витрат на інноваційну діяльність за рахунок таких джерел фінансування у 2018 році (з обсягу витрат на інноваційну діяльність, див. запитання 2.9)**:**

		тис. грн з одним десятковим знаком	Зазначте ✕, якщо фінансування витрат з таких джерел не було у 2018 році
Власні кошти	сума власних коштів підприємства		☐
Державне фінансування	сума коштів Державного бюджету		☐
	сума коштів місцевих бюджетів		☐
Кошти інвесторів	сума коштів вітчизняних інвесторів		☐
	сума коштів іноземних інвесторів		☐
Кредити	загальна сума кредитів		☐
	з них сума кредитів на пільгових умовах		☐
Інші джерела			☐

2.12. Чи співпрацювало Ваше підприємство з іншими підприємствами або організаціями за період 2016−2018 років щодо інноваційної діяльності:

Так	**Ні**
☐	☐

Якщо на запитання 2.12 Ви надали відповідь "Так", перейдіть до запитання 2.13.
В іншому випадку перейдіть до запитання 2.14.

2.13. Зазначте типи партнерів з інноваційної співпраці за місцем їхнього розташування

Можливі декілька варіантів відповіді

Типи партнерів, з якими Ви співпрацюєте	**Україна**	**Інші країни**
Постачальники технічних засобів, обладнання, матеріалів	☐	☐
Клієнти (покупці Вашої продукції)	☐	☐
Заклади вищої освіти, наукові установи	☐	☐
Дорадчі служби	☐	☐
Некомерційні організації	☐	☐

2.14. Оцініть вплив законодавчих або нормативних актів на інноваційну діяльність Вашого підприємства за період 2016−2018 років:

Зазначте відповідь у кожному рядку

Законодавчі / нормативні акти щодо	**Стимулювали інновації**	**Перешкоджали, стримували або збільшували витрати на інноваційну діяльність**	**Не впливали/не мали значення**
Захисту прав споживачів / вимоги до якості продукції	☐	☐	☐
Охорони навколишнього середовища	☐	☐	☐
Зайнятості, безпеки працівників або соціальних питань	☐	☐	☐

2.15. Чи перешкоджали наведені нижче фактори започаткуванню або здійсненню інноваційної діяльності Вашим підприємством за період 2016−2018 років?

Зазначте відповідь у кожному рядку

	Ступінь впливу			
	Високий	**Середній**	**Низький**	**Не впливав**
Нестача власних коштів на інноваційну діяльність	☐	☐	☐	☐
Відсутність кредитів та інших форм залучення капіталу	☐	☐	☐	☐
Нестача кваліфікованих працівників на Вашому підприємстві	☐	☐	☐	☐
Відсутність партнерів для співпраці	☐	☐	☐	☐
Невизначений ринковий попит на нові для підприємства (інноваційні) продукти	☐	☐	☐	☐
Відсутність доступу до зовнішніх знань, інформації про перспективність інноваційної діяльності	☐	☐	☐	☐

Додаток П

Будь ласка, заповніть цю форму:

Експертне дослідження ризиків інноваційних проектів, що реалізовуються сільськогосподарськими підприємствами

Шановний експерте, просимо дати відповідь на поставлені нижче запитання. Експертне дослідження проводиться в межах наукових досліджень інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, здійснюваних у Львівському національному аграрному університеті

Оцініть рівень ризиків реалізації в аграрному бізнесі України проектів інноваційного розвитку, пов'язаних з виробництвом нової для підприємства продукції (продуктових інновацій) за шкалою від 1 до 10 (1 – ризики незначні, 10 – рівень ризиків дуже високий)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
незначні	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	дуже високі

Оцініть рівень ризиків реалізації в аграрному бізнесі України проектів інноваційного розвитку, пов'язаних з удосконаленням технологій виробництва продукції (процесових інновацій), за шкалою від 1 до 10 (1 – ризики незначні, 10 – рівень ризиків дуже високий)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
незначні	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	дуже високі

Оцініть рівень ризиків реалізації в аграрному бізнесі України проектів інноваційного розвитку, пов'язаних з виходом зі своєю продукцією на нові ринки збуту, застосуванням нових для підприємства форм реалізації продукції (маркетингових інновацій), за шкалою від 1 до 10 (1 – ризики незначні, 10 – рівень ризиків дуже високий)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
незначні	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	дуже високі

Оцініть вплив окремих видів ризиків на перспективи інноваційного розвитку аграрного бізнесу за шкалою від 1 до 10 (1- вплив незначний, 10 – вплив дуже високий):

- **невизначеність попиту на сільськогосподарську продукцію (ринкові ризики)**

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
незначний	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	дуже високий

- **непередбачуваний вплив природних чинників (несприятливих погодних умов, захворювань тварин та ін.)**

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
незначний	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	дуже високий

- **інституційні ризики, пов'язані зі зміною аграрної політики держави, зміною політичної ситуації в країні, запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення та ін.**

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
незначний	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	дуже високий

- **неспроможність досягти поставлених цілей через брак компетенцій працівників підприємства**

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
незначний	◉	○	○	○	○	○	○	○	○	○	дуже високий

На Вашу думку, порівняно з ризиками підприємницької діяльності в Україні загалом аграрний бізнес:

☐ **є більш ризиковим**

☐ **є менш ризиковим**

☐ **за рівнем ризиків помітно не відрізняється**

Шановний експерте, щиро вдячні за витрачений час на це опитування.
Ваша думка є для нас важливою!

Додаток Р

УКРАЇНА

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

пр. В. Чорновола, 57, м. Львів, 79020, тел. факс (032) 255-50-62,
www.loda.gov.ua, e-mail: apr@loda.gov.ua, Код ЄДРПОУ 385576

17.05.2020 № 01-37/13

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
«Забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051 «Економіка»
СМУЛКИ ОКСАНИ ІГОРІВНИ

Науково-прикладні положення, що викладені у дисертаційній роботі аспірантки Львівського національного аграрного університету Смулки Оксани Ігорівни заслуговують на увагу та можуть бути використані у практичній діяльності департаменту. Зокрема, до уваги були прийняті пропозиції, які стосуються забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Одержані результати є актуальними для агровиробників Львівської області. Ці результати характеризуються обґрунтованістю і практичною цінністю.

Наукові розробки Смулки О.І., шо стосуються здійснюваних на регіональному рівні заходів з формування інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств, розвитку інфраструктурного забезпечення їх інноваційної діяльності, зокрема системи аграрного дорадництва, можуть бути використані при обґрунтуванні напрямів розвитку аграрного сектора регіону та в поточній діяльності підрозділів департаменту. Результати дослідження, які стосуються оцінки результатів інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств області, становлять цінність при обґрунтуванні окремих параметрів сільськогосподарського виробництва на перспективу.

Позитивно оцінені напрацювання щодо обґрунтування та ресурсного забезпечення реалізації інноваційних проектів сільськогосподарськими підприємствами. Вони рекомендуються для використання агровиробниками при розробці заходів з підвищення ефективності їх господарської діяльності.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Директор **Юлія ШОПСЬКА**

УКРАЇНА

КАМ'ЯНКА-БУЗЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул.Незалежності,27 м. Кам'янка-Бузька, 80400 тел.: (03254) 23-063, тел/факс 23-001

27.05.2020 № 14

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Смулки Оксани Ігорівни «Забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств»

Кам'янка-Бузька районна державна адміністрація позитивно оцінює результати наукових досліджень аспірантки Львівського національного аграрного університету Смулки Оксани Ігорівни. Розроблені дисертанткою положення щодо формування на регіональному рівні інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств та його ефективного використання мають практичну цінність у сучасних умовах господарювання.

Висновки Смулки О.І. щодо характеру інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах та пропозиції щодо їх регулювання знайшли застосування в регуляторній діяльності райдержадміністрації. Напрацювання дисертантки, які стосуються розвитку інноваційної діяльності агровиробників, передані для використання сільськогосподарським підприємствам району.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту Смулкою О.І. дисертації.

Голова **Христина ЗАМУЛА**

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ДОРАДЧИЙ ЦЕНТР
ФЕРМЕРСЬКА КРАЇНА

79052, м. Львів, вул. Рудненська,28, email: farms.in.ua@gmail.com, тел: (068) 500 35 35

05.06.2020 № 05/06/2020-1

У спеціалізовану вчену раду для присудження ступеня доктора філософії

Результати дисертаційного дослідження Смулки Оксани Ігорівни, які стосуються розвитку системи аграрного дорадництва, враховують сучасні особливості організації сільськогосподарського виробництва та мають практичну цінність.

Пропозиції дисертантки щодо перспективних форм і напрямів комунікації дорадчих служб і стейкхолдерів, фінансових взаємовідносин між дорадчими службами і сільськогосподарськими виробниками, розробки інноваційних проектів для сільськогосподарських підприємств прийняті для використання в Сільськогосподарському дорадчому центрі «Фермерська країна».

Керівник **Табінський Андрій**

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ДОРАДЧИЙ ЦЕНТР» ФЕРМЕРСЬКА КРАЇНА код 41327705 УКРАЇНА, м.ЛЬВІВ

ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО
„ЛІМ"

80406 Львівська область, Кам'янка-Бузький р-н,с.Товмач вул. Шашкевича,1а
р\р UA093006140000026001000020968ПАТ „Креді Агріколь банк" МФО 300614 ЗКПО 30542536
Інд. Под. №305425313209 тел/ф 803254-5-18-07, 5-15-50 e-mail: fglim@ukr.net

Вих. 24/05
від 26.05.2020р.

Довідка
про впровадження результатів наукових досліджень
аспірантки Львівського національного аграрного університету
Смулки Оксани Ігорівни

У виробничій діяльності фермерського господарства "ЛІМ" випробувано окремі результати наукових досліджень аспірантки Смулки О.І., зокрема ті, що стосуються розробки інноваційних проектів, оцінки інноваційного потенціалу сільськогосподарських підприємств та формування заходів з його розвитку. Вони враховані при плануванні подальшого розвитку фермерського господарства, визначенні перспективності окремих його напрямів. Як практично значимі для підприємства оцінені пропозиції з застосування маржинального аналізу при плануванні заходів з підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Довідка видана для представлення за місцем захисту Смулкою О.І. дисертаційної роботи.

Директор Лесишак М.І.

Львівський національний аграрний університет

01-35-22-72
09.06.2020 р

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри економіки
Львівського національного аграрного університету
Смулки Оксани Ігорівни

Смулка Оксана Ігорівна у 2016-2020 рр. виконувала дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» на тему «Забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств». У його рамках дисертанткою були розроблені теоретичні положення і методичні рекомендації щодо впровадження інновацій та оцінки інноваційної діяльності підприємств. Ці напрацювання використовуються в навчальному процесі Львівського національного аграрного університету при викладанні дисциплін «Економіка та організація інноваційної діяльності», «Інноваційний розвиток підприємства», «Економіка підприємства».

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту Смулкою О.І. дисертації.

Перший проректор
к.т.н., професор Боярчук В.М.

Завідувач кафедри економіки
д.е.н., професор Черевко Г.В.

Вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни, Жовківський район, Львівська область, 80381, Україна
Тел. +38 (032) 224-23-35, факс. +38 (032) 224-29-19, e-mail: rectorat@lnau.edu.ua, www.lnau.edu.ua